

HISTORICKÝ ZBORNÍK

VEDECKÝ ČASOPIS
O SLOVENSKÝCH
NÁRODNÝCH DEJINÁCH

VYDÁVA
MATICA SLOVENSKÁ
MARTIN

ROČNÍK 35
2025 ČÍSLO 1

HISTORICKÝ
ZBORNÍK 35
č. 1/2025

HISTORICKÝ ZBORNÍK

VEDECKÝ ČASOPIS
O SLOVENSKÝCH
NÁRODNÝCH DEJINÁCH
ROČNÍK 35* 2025* ČÍSLO 1

VYDÁVA MATICA SLOVENSKÁ MARTIN

HISTORICKÝ ZBORNÍK

Vedecký časopis o slovenských národných dejinách. Založený 1943
Ročník 35, 2025, č. 1

HISTORICAL MISCELLANY

Scholarly Journal on Slovak National History
Volume 35, 2025, No. 1

ALMANACH FÜR GESCHICHTE

Wissenschaftliches Periodikum über slowakische Nationalgeschichte
Jahrgang 35, 2025, No. 1

Vydáva Matica slovenská, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, IČO 00179027 v Slovenskom historickom ústave Matice slovenskej v spolupráci s Historickým odborom Matice slovenskej.

Adresa redakcie: Historický zborník, Slovenský historický ústav Matice slovenskej, Grösslingová 23, 812 51 Bratislava, e-mail: redakcia@zbornik.sk
www.zbornik.sk

Rozširuje Matica slovenská, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, tel.: +421 918 904 931, e-mail: periodika@matica.sk
www.matica.sk

Redakcia

Šéfredaktor: Mgr. Dominik Blanár, PhD.
Zástupca šéfredaktora: Mgr. Radoslav Žgrada

Redakčná rada

Predsedníčka: prof. PhDr. Marta Dobrotková, CSc. (Trnavská univerzita)
Členovia: doc. HEDr. Ľuboslav Hromják, PhD. (Katolícka univerzita v Ružomberku); doc. PhDr. Miroslav Kamenický, CSc. (Univerzita Komenského v Bratislave); prof. PhDr. Róbert Letz, PhD. (Univerzita Komenského v Bratislave); prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc. (Univerzita Komenského v Bratislave); PhDr. Pavol Madura (Matica slovenská); prof. Mgr. Pavol Matula, PhD. (Univerzita Komenského v Bratislave); doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc. (Žilinská univerzita); PhDr. Mgr. Peter Mulík, PhD. (Matica slovenská); doc. PaedDr. Pavol Parenička, CSc. (Matica slovenská); doc. Mgr. Ivan A. Petranský, PhD. (Slovenský historický ústav v Ríme); doc. Mgr. Ondrej Podolec, PhD. (Ústav pamäti národa); prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD. (Trnavská univerzita); PhDr. Peter Sokolovič, PhD. (Matica slovenská)

Grafický návrh obálky: Jozef Siekel

Vyhotovenie tlačových podkladov: Robert Schwandner

Jazyková redaktorka: Ing. Janka Farkašová

Preklad do anglického jazyka: Mgr. Michal Vongrej

Preklad do nemeckého jazyka: Mgr. Peter Benka, PhD.

© Matica slovenská, Martin 2025

Všetky práva vyhradené. Nijaká časť tejto publikácie sa nesmie rozširovať (elektronicky, fotografickou reprodukciou a pod.) bez predchádzajúceho písomného súhlasu majiteľov práv.

Vytlačila Tlačiareň P+M, s. r. o., Turany

Vychádza ako recenzované vedecké periodikum dvakrát ročne.

Dátum vydania: jún 2025

Evidenčné číslo EV 4010/10

ISSN 1335-8723 (print)

ISSN 2730-0978 (online)

EAN 9771335872006 51

OBSAH

ŠTÚDIE K TÉME: Život a dielo Jána Tibenského

Úvod do života a vedeckého pôsobenia Dr. Jána Tibenského <i>Dominik BLANÁR</i>	13
Chápanie slovenského národa a slovenských dejín v diele Jána Tibenského <i>Martin HOMZA</i>	39

ĎALŠIE ŠTÚDIE

Nová škola slovenská – alternatíva slovenského politického centra v Turčianskom Svätom Martine <i>Michal ROZENBERG</i>	55
--	----

MATERIÁLY

Vybraní slovenskí vzdelanci v diele J. Tibenského <i>Jaroslav DUREC</i>	77
Ján Tibenský a výskum cestopisnej literatúry na Slovensku. Príspevok k problematike <i>Miroslav KAMENICKÝ</i>	87
Ján Tibenský a otázky dejín medicíny v kontexte histórie vied <i>Matej GOGOLA</i>	96
Monografia Poctivá obec budmerická ako inšpirácia na spracovanie dejín bystrických obcí na Kysuciach v prvej polovici 19. storočia <i>Marián LIŠČÁK</i>	105
Spomienka na PhDr. Jána Tibenského, DrSc. <i>Milan PETRÁŠ</i>	115

MEDAILÓNY

Zomrel profesor Karol Fremal <i>Pavol PARENÍČKA</i>	123
--	-----

RECENZIE

KOWALSKI, Wawrzyniec. <i>The Kings of the Slavs. The Image of a Ruler in the Latin Text of the Cronicle of the Priest of Duklja</i> . Leiden – Boston : Brill, 386 s. <i>Anton LISJAK</i>	131
LACKO, Martin (zost.). <i>Partizánske zločiny v pamäti národa (Príbehy z rokov 1944 – 1945)</i> . Partizánske : Múzeum ozbrojených zločiek 1939 – 1945, o. z., 2024, 144 s. <i>Rudolf MANIK</i>	136
PEJS, Oldřich. <i>Slovensko-chorvatské vojenské vzťahy (1941 – 1945)</i> . Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, 2024, s. 184. <i>Rudolf MANIK</i>	138
DUREC, Jaroslav. <i>Dejiny Zemského učiteľského spolku na Slovensku (1919 – 1942)</i> . Martin : MS, 2024, 144 s. <i>Dominik BLANÁR</i>	142

SPRÁVY

Vedecká konferencia v Trnave 26. 9. 2024

Peter MOSNÝ 149

Ročná správa Historického odboru MS za rok 2024

Pavol DEMJANIČ 151

CONTENTS

STUDIES ON THE THEME: The Life and Work of Ján Tibenský

Introduction to the Life and Scientific Work of Dr. Ján Tibenský

Dominik BLANÁR 13

Understanding the Slovak Nation and Slovak History in the Work of Ján Tibenský

Martin HOMZA 39

OTHER STUDIES

New Slovak School – An Alternative to the Slovak Political Centre in Turčiansky

Svätý Martin

Michal ROZENBERG 55

MATERIALS

Selected Slovak Scholars in the Work of J. Tibenský

Jaroslav DUREC 77

Ján Tibenský and the Research of Travel Literature in Slovakia. A Contribution to the Topic

Miroslav KAMENICKÝ 87

Ján Tibenský and the Problems of Medical History in the Context of the History of Science

Matej GOGOLA 96

The Monograph "Poctivá obec budmerická" as an Inspiration for Compiling
the History of Bystrica Villages in Kysuce in the First Half of the 19th Century

Marián LIŠČÁK 105

In Memory of Dr. Ján Tibenský

Milan PETRÁŠ 115

PORTRAITS

In Memoriam: Professor Karol Fremal

Pavol PARENÍČKA 123

REVIEWS

KOWALSKI, Wawrzyniec. *The Kings of the Slavs. The Image of a Ruler in the Latin
Text of the Cronicle of the Priest of Duklja*. Leiden – Boston : Brill, 386 pp.

Anton LISJAK 131

LACKO, Martin (comp.). *Partizánske zločiny v pamäti národa (Príbehy z rokov
1944 – 1945). (Partisan Crimes in the Nation's Memory. Stories from 1944–1945.
[In Slovak])* Partizánske: Museum of Armed Forces 1939–1945, civic association
(o. z.), 2024.

Rudolf MANIK 136

PEJS, Oldrich: *Slovensko-chorvatské vojenské vzťahy (1941–1945)*. Banská Bystrica
: Museum of the Slovak National Uprising. 2024, 184 pp.

Rudolf MANIK 138

DUREC, Jaroslav. *Dejiny Zemského učiteľského spolku na Slovensku (1919 – 1942)
(History of the Provincial Teachers' Association in Slovakia (1919–1942) [in Slovak])*.
Martin: MS, 2024, 144 pp.

<i>Dominik BLANÁR</i>	142
-----------------------------	-----

REPORTS

Academic Conference in Trnava on September 26, 2024

<i>Peter MOSNÝ</i>	149
--------------------------	-----

Annual Report of Matica slovenská History Branch for 2024

<i>Pavol DEMJANIČ</i>	151
-----------------------------	-----

INHALT

THEMATISCHE STUDIEN: Leben und Werk von Ján Tibenský

Einführung in Leben und wissenschaftliche Tätigkeit von Dr. Ján Tibenský	
<i>Dominik BLANÁR</i>	13
Auffassung von der slowakischen Nation und Geschichte im Werk von Ján Tibenský	
<i>Martin HOMZA</i>	39

ANDERE STUDIEN

Neue slowakische Schule: ein alternatives slowakisches politisches Zentrum in Turčiansky Svätý Martin	
<i>Michal ROZENBERG</i>	55

MATERIALIEN

Ausgewählte slowakische Gelehrte im Werk von J. Tibenský	
<i>Jaroslav DUREC</i>	77
Ján Tibenský und Erforschung der Reiseliteratur in der Slowakei. Ein Beitrag zum Thema	
<i>Miroslav KAMENICKÝ</i>	87
Ján Tibenský und Fragen der Medizingeschichte im Kontext der Wissenschaftsgeschichte	
<i>Matej GOGOLA</i>	96
Die Monographie „Poctivá obec budmerická“ [Ehrliche Gemeinde von Budmeritz] als Anregung für Geschichte der Dörfer in der Bistritzgegend in Kysuce in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts	
<i>Marián LIŠČÁK</i>	105
Erinnerung an PhDr. Ján Tibenský, DrSc.	
<i>Milan PETRÁŠ</i>	115

PERSONALIEN

Prof. Karol Fermal gestorben	
<i>Pavol PARENÍČKA</i>	131

EZENSIONEN

KOWALSKI, Wawrzyniec. The Kings of the Slavs. The Image of a Ruler in the Latin Text of the Cronicle of the Priest of Duklja. Leiden – Boston : Brill, 386 s.	
<i>Anton LISJAK</i>	131
LACKO, Martin (zost.). Partizánske zločiny v pamäti národa (Príbehy z rokov 1944 – 1945). [Verbrechen der Partisanen in Volkserinnerung. Geschichten aus den Jahren 1944 – 1945] Partizánske: Múzeum ozbrojených zločiek 1939-1945 o. z., 2024.	
<i>Rudolf MANIK</i>	136
PEJS, Oldřich. Slovensko-chorvatské vojenské vzťahy (1941-1945). [Slowakisch-kroatische militärische Beziehungen, 1941 – 1945]. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania. 2024. s. 184.	
<i>Rudolf MANIK</i>	138
DUREC, Jaroslav. Dejiny Zemskeho učiteľského spolku na Slovensku (1919 – 1942). [Geschichte des Landesvereins der Lehrer in der Slowakei, 1919 – 1942]. Martin : MS, 2024, 144 s.	

<i>Dominik BLANÁR</i>	142
-----------------------------	-----

BERICHTE

Wissenschaftskonferenz in Trnava 26. 9. 2024

<i>Peter MOSNÝ</i>	149
--------------------------	-----

Jahresbericht der Historischen Abteilung von MS für das Jahr 2024

<i>Pavol DEMJANIČ</i>	151
-----------------------------	-----

ŠTÚDIE K TÉME:
Život a dielo Jána Tibenského

Úvod do života a vedeckého pôsobenia Dr. Jána Tibenského

Dominik Blanár

BLANÁR, Dominik. Introduction to the Life and Scientific Work of Dr. Ján Tibenský. In *Historický zborník*, Vol. 35, 2025, No. 1, pp. 13-38.

Abstract: As a leading historian, Ján Tibenský left behind not only an impressive body of work, but also an extensive written estate deposited in the Archives of the Slovak Academy of Sciences. As a student of the most prominent historians and literary scholars of his time, he began his career at the oldest Slovak national cultural and scientific institution – Matica slovenská. He was instrumental in the development of the Slovak Academy of Sciences and Arts (SAVU) and was also involved in its transformation into the Slovak Academy of Sciences (SAV), which was established in 1953. He was an employee at the Historical Institute until his retirement in 1986. However, he remained fully involved in Slovak historical science in the period that followed, provided fundamental methodological and factual foundations for some areas, in which he was and remains an authority to this day. In his numerous monographs and scientific syntheses of Slovak history, he contributed his invaluable lifelong knowledge and often original theses to the field of historiography.

Keywords: Ján Tibenský; National Revival; History of Slovakia; History of Science and Technology in Slovakia; History of Everyday Life; Budmerice.

Dr. Ján Tibenský môže byť právom nazývaný priekopníkom slovenskej historickej vedy, keďže v nej otváral nové priezory tak metodologické, ako aj faktografické vo viacerých historických tematikách a oblastiach výskumu. Prvou oblasťou, ktorej sa venoval, bola počiatočná fáza slovenského národného obrodzenia. Poznatky z nej využil pri koncipovaní početných syntéz slovenských dejín (resp. dejín Slovenska). Zároveň sa stal priekopníkom slovenského encyklopedického výskumu a zakladateľom vedeckej disciplíny – dejiny vied a techniky na Slovensku. S tým súviseli jeho rozsiahle znalosti o vývoji inštitucionálneho zázemia slovenskej vedy a zvlášť Slovenskej akadémie vied (SAV) a jej predchodcov. Na poprednom mieste jeho výskumov sa nachádzalo rozsiahle spracovanie dejín každodennosti na príklade rodnej obce Budmerice či monografické spracovanie historických cestopisov o Slovensku. Všetky uvedené témy slovenských dejín vďaka za svoj rozvoj predovšetkým jemu. Aj preto historika Jána Tibenského môžeme považovať za ojedinelý zjav, ktorého životnú cestu a vedeckú kariéru sme sa rozhodli predstaviť v rámci uvedenej štúdie. Nemáme pritom ambíciu hodnotiť jeho celoživotné vedecké dielo, ale skôr podať akési prehľadné *curriculum vitae et modus operandi* ako jedno z východísk pre ďalšie potenciálne spracovanie životného a vedeckého odkazu J. Tibenského.

Budmerický rodák Ján Tibenský prišiel na svet 26. augusta 1923 do rodiny Jozefa a Margity, rod. Singhoferovej. Jeho otec bol zámočníkom a strojníkom, ktorý sa počas 1. Československej republiky pokúšal aj o podnikanie. Jeho mama pravdepodobne svojpomocne získala krajčírsk zručnosti, vďaka čomu šila nielen pre rodinu, ale často „pre celú dedinu“. Zabezpečovala tým rodine značnú časť príjmov, predovšetkým v komplikovaných 30. rokoch 20. storočia. Starý otec z matkinej strany bol „jágram“ u grófa Jána Pálfiho a následne u jeho syna Pavla. Malý Ján Tibenský teda prežíval detstvo aj v horárni a v okolí miestneho kaštieľa. Do rodiny Tibenských ešte v roku 1925 pribudla dcéra Mária a o päť rokov neskôr (1930) syn Tibor.¹

Na detstvo a v konečnom dôsledku i na budúcnosť malého Jána Tibenského mala značný vplyv skutočnosť, že v dvadsiatych rokoch 20. storočia rodina svojpomocne stavala nový dom z vlastnoručne vyrobených tehál, pričom J. Tibenský si aj po takmer 70 rokoch, pri koncipovaní svojho životopisu (1998) uchoval v pamäti „celú technológiu výroby“. Ďalším podnetom jeho detských hier a obchôdzok bol objekt „prvého budmerického mlyna“, v ktorom sa narodil významný národovec – príslušník generácie bernolákovcov, Juraj Holček.² Kultúrny vplyv miestneho pálfiovského majetku, ako aj slovenských národných dejateľov teda zanechal na mladom Tibenskom nezanedbateľnú stopu.

V rokoch 1928 – 1933 absolvoval päť tried ľudovej školy v Budmericiach, kde si zvlášť obľúbil učiteľku Alžbetu Cincíkovú, ktorá v ňom objavila divadelný a spevácky talent. Počiatkom 30. rokov sa rodina Tibenských presťahovala do starej jednotriednej školy, ktorú kúpila aj s obrovskou klenutou pivnicou, veľkým ohradeným dvorom a ďalším príslušenstvom. Tu sa jeho rodičia v časoch po veľkej hospodárskej kríze snažili užiť rodinu aj remeselnou a podnikateľskou činnosťou.³

¹ Základné biografické a profesné informácie sú obsiahnuté v Tibenského krátkom životopise: Archív Slovenskej akadémie vied (ďalej ako A SAV) fond (ďalej ako f.) Tibenský, Ján, inventárne číslo (ďalej ako inv. č.) 432, škatuľa číslo (ďalej ako šk. č.) 41, Životopis pre Správu bibliografického oddelenia Hlavnej redakcie Odborovej pedagogickej encyklopédie Slovenska. Obsiahlejšia (89-stranová) Tibenského rukopisná autobiografia obsahuje detailnejšie informácie z jeho detstva, štúdií, ale predovšetkým vedeckého života a pôsobenia po odchode zo SAV. A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu. Tibenský tento svoj životopis ukončil dátumom 25. marec 1998, keď mal pred sebou ešte vyše štrnásť rokov tvorivého života. Ďalšie biografické materiály k jeho životu a práci sa nachádzajú v iných častiach vyššie uvedeného fondu. Pre prehľad fondom pozri KAMENCOVÁ, Lýdia. *Tibenský, Ján. Úvod k inventáru* [online]. Dostupné na: <https://archiv.sav.sk/inventare/inventar.php?id=141&sig=uvo> [cit. 20. 1. 2025]. Z prehľadových biografických materiálov o J. Tibenskom pozri tiež MOROVICS, Miroslav Tibor. *Lúčime sa s Jánom Tibenským* [online]. Dostupné na: https://www.sav.sk/index.php?lang=sk&charset&doc=services-news&source_no=20&news_no=4458 [cit. 18. 11. 2024].

² Juraj Holček (5. 4. 1811 Budmerice – 4. 5. 1869 Jasová) bol slovenský rímskokatolícky kňaz, národnokultúrny pracovník, včelár a osobnosť slovenského národného hnutia. Pozri k nemu HALÁS, Ondrej. *Juraj Holček: kňaz, priekopník pedagogiky, včelár, národný dejateľ* (Druhé vydanie k 155. výročiu úmrtia). Martin : Matica slovenská, 2024, 182 s. [online]. Dostupné na:

http://books.google.sk/books?id=McwNEQAQBAJ&printsec=frontcover&hl=sk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

³A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 3-5).

Na osemročné gymnaziálne štúdium nastúpil J. Tibenský v roku 1933 v Malackách. Po roku tu však musel skončiť pre neúnosnosť výdavkov na štúdiá, čo bolo navyše spojené s podnikateľským krachom jeho otca. Celá rodina bola nútená presťahovať sa do Bratislavy, kde síce Ján absolvoval druhý ročník gymnázia (1934 – 1935), ale jeho rodičia tam nedokázali nájsť stále zamestnanie. Ako živiteľka sa vtedy prejavila jeho mama, keď dňom i nocou šila oblečenie pre istý obchod s bielizňou. Boli to pre Tibenských a hlavne mladého Janka skutočne ťažké časy, na ktoré, pre vtedajšiu sociálnu vyčlenenosť a odkázanosť, nikdy nezabudol. Situácia ich po roku prinútila vrátiť sa späť do Budmeríc. V blízkej Trnave si jeho otec našiel prácu a rovnako v Trnave mladý Ján nakoniec ukončil gymnaziálne štúdiá. Na štúdium tu však nastúpil až po roku, keďže z dôvodu neodborného „chirurgického“ zásahu došlo k zlomenine jeho pravej ruky a následným vážnym komplikáciám, k opakovaným operáciám a takmer ročnému liečeniu. Vďaka tomu sa však natrvalo vyhol nielen telocviku, ale aj odvodu na povinnú vojenskú službu. V školskom roku 1936 – 1937 mal teda pri nástupe do terciie gymnázia v Trnave absolvovať skúšku, no pre „šťastnú náhodu“ a administratívnu chybu, v rámci ktorej figuroval jeho menovec Ján Tibenský, bol toho ušetrený a ročník absolvoval viac-menej bez vážnejších problémov. V nasledujúcom roku (1937) sa rodina Tibenských dočasne presťahovala do Trnavy, kde bývala na troch rôznych miestach. Ťažké prvé roky 2. svetovej vojny opäť priniesli do rodiny Tibenských ďalšie ekonomické komplikácie, takže do rodinného rozpočtu okrem mamy začal prispievať aj mladý Janko. Ten pletením drôtených plotov dokázal podľa vlastných slov počas letných prázdnin zarobiť dokonca viac ako jeho otec. V tomto období už ako 16 – 17-ročný napísal niekoľko básní so sociálnou tematikou, pričom už od svojho „bratislavského“ obdobia disponoval otcovou odborárskou legitimáciou, vďaka ktorej sa sčasti pasívne zapájal do niektorých sociálnych podujatí.⁴ Od sexty sa Tibenského študijné výsledky, možno aj v rámci snahy o budúce zlepšenie sociálneho postavenia, natoľko zlepšili, že až do konca gymnaziálneho štúdia bol pravidelne vyznamenaný. Na gymnázium, ktoré odchovalo básnikov Dilonga, Fábryho, Hilbinu a udržiavalo Samovzdelávací krúžok Jána Hollého, začal Tibenský vo veľkej miere čítať rôznorodú beletriu, pričom prečítanie Tolstého Vojny a mieru mu vraj trvalo len týždeň. Angažoval sa aj v študentskom divadle a v spevokole. Už ako žiak kvinty zažil pohnuté udalosti rozpadu Československa, vzniku Slovenského štátu a následných vnútropolitických procesov. Vznik samostatného Slovenska síce privítal, no v rámci činností vtedajších organizácií sa neangažoval, dokonca v istom prípade sa zastal prenasledovaných. V tomto období sa u neho prejavil odklon od viery a náboženstva a priklon k ateizmu. V posledných ročníkoch gymnázia upútala jeho pozornosť prioritne slovenčina, na štúdium ktorej ho nakoniec prehovoril jeho najobľúbenejší profesor, salezián František Valábek. V septime ho pre štúdium dejepisu získal prof. Jozef Trochta. Ešte pred úspešným zavŕšením gymnaziálneho štúdia v roku 1943 však krátko uvažoval aj o štúdiu medicíny.⁵

⁴ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 5-10).

⁵ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 11-14).

Vysokoškolské roky J. Tibenského

V danom roku nasledovalo opätovné sťahovanie rodiny Tibenských do Budmeríc a nástup mladého maturanťa J. Tibenského na Filozofickú fakultu Slovenskej univerzity v Bratislave. Rozhodol sa tu pre štúdium slovenčiny a dejepisu (1943 – 1948). Jeho učiteľmi boli významné osobnosti vedeckého a akademického života ako napr. literárny historik Andrej Mráz, jazykovedci Ján Stanislav, Ľudovít Novák a Milan Pišút, historici Branislav Varsík, Alexander Húščava, Eugen Perfecký, ale predovšetkým jeho mentor Daniel Rapant. S profesormi sa mal možnosť viac zblížiť nielen ako vynikajúci študent, ale aj ako knihovník Historického seminára fakulty. Spočiatku váhal pri výbere svojho ťažiskového a budúceho profesionálneho zamerania medzi slovenskými dejinami a dejinami slovenskej literatúry a vôbec kultúry. Ako sám v životopise uviedol: „*O mojej odbornej orientácii na históriu ako odbor nakoniec asi rozhodla skutočnosť, že som sa stal knihovníkom v Historickom seminári: dostal som sa do kontaktu s knihami, s profesormi, s problémami.*“⁶ Tibenský zabezpečoval pre profesorov a vyučujúcich knihy nielen z knižnice seminára, ale aj z Univerzitnej knižnice. Pritom sa často venoval aj systematickému prezeraniu ostatných kníh fondu, čím získal nielen dokonalý prehľad, ale si vycibril pamäť na prečítané. Táto Tibenského predispozícia tak nakoniec prevládala a stala sa základom jeho profesionálnej kariéry historika. Významný vplyv na toto rozhodnutie malo aj to, že pre seba objavil dielo *Historia gentis Slave* od J. Papánka z r. 1780, ktoré sa stalo základom jeho rigorózneho práce. V rámci svojho ďalšieho výskumu našiel v Župnom archíve Bratislavskej stolice nielen všetky polemiky Juraja Sklenára so Štefanom Katonom (István Katona) o rozlohe a hraniciach Veľkomoravskej ríše, ale aj ďalšie významné diela slovenskej proveniencie. Tieto pramene boli totiž naukladané v jednej miestnosti na meter vysokej kope starých kníh zo 17. a 18. storočia. Napriek zimnému obdobiu, navyše sa v miestnosti nekúrilo, Tibenský za dva týždne prebral stovky týchto kníh. Štúdium napokon ukončil 30. júna 1948 u prof. Daniela Rapanta obhájením rigorózneho práce *Historické základy slovenského národného obrozenia*.⁷

Už ako u študenta a zároveň začínajúceho vedca – historika sa po prvýkrát prejavil jeho objaviteľský cit, keď si na základe dlhodobého poctivého štúdia množstva prameňov dokázal vytvoriť jasný obraz minulosti. Vo svojej autobiografii sa k práci historika vyjadril nasledovne: „*No a potom vedec – historik musí mať podobne ako umelec – básnik, spisovateľ, maliar – aspoň občas inšpiráciu – iskru, osvietenie, kedy odrazu človekovi*

⁶ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 17).

⁷ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 17-18, 25-26). J. Tibenský sa podrobnejšie zaoberal atmosférou na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave počas svojho štúdia v referáte prednesenom na sympóziu pri príležitosti 100. jubilea nedežitých narodenín univ. Prof. PhDr. Daniela Rapanta, DrSc.: TIBENSKÝ, Ján. Profesor Daniel Rapant ako vychovávateľ vedeckého dorastu. In MARSINA, Richard (ed.). *Historik Daniel Rapant - Život a dielo (1897-1988-1997)*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1998, s. 85-95. Osobnosti svojho školiteľa sa Tibenský venoval aj 10 rokov predtým, v článku Akademik Daniel Rapant deväťdesiatročný. In *Správy Slovenskej akadémie vied*, roč. 23, 1987, č. 4, s. 62-67.

po namáhavej práci, zbieraní stoviek, desiatok faktov odrazu sa vynorí jasná cesta, línia, smer, mnoho čiar – spojok. Všetko odrazu pochopí. Problém dostane presné kontúry, zmysel. A keď ešte prípadne ďalej báda, nové fakty už len podopierajú dosiahnutý obraz.“⁸

J. Tibenský a Matica slovenská

Hneď deň na to, ako ukončil štúdium, t. j. od 1. júla 1948, sa začala jeho profesionálna kariéra historika. Nastúpil totiž do svojho prvého zamestnania v Historickom odbore Matice slovenskej (HO MS) v Turčianskom Sv. Martine. Znamenalo to pre neho nielen ďalší presun a sťahovanie, ale už aj prvé vážne pracovné povinnosti.⁹ Jeho vedúcim sa stal Dr. Ján Dekan, pričom obaja boli v tom čase v podstate jedinými zamestnancami HO MS. Ján Tibenský si toto prvé zamestnanie pochvaľoval, keďže nemal byť až tak viazaný pracovnou dobou, ale skôr výsledkami práce. Na starosti mal mať výskum v tzv. Štúrovskej kancelárii.¹⁰ Tibenský teda začal so súpisom týchto písomností v miestnom Literárnom archíve (ďalej LA) MS a v Archíve muzeálnej slovenskej spoločnosti. Túto jeho sľubne sa vyvíjajúcu prácu a výskum narušilo udelenie štipendia od Povereníctva školstva vied a umení na rozšírenie si vzdelania (štúdium maďarčiny) a výskum v Budapešti. K 1. októbru 1948 tak nastúpil spolu s Dr. Petrom Ratkošom na 9-mesačný pobyt na Eötvös kolégium, ktoré malo mimoriadne bohatú knižnicu, prevažne historického zamerania. V rámci pobytu navštevoval kurz maďarčiny, začal však postupne bádať aj v rukopisných oddeleniach budapeštianskych akademických a vedeckých knižníc (Szechenyi könyvtár, Egyetemi könyvtár a Akademiai könyvtár), v rámci ktorých mal prehnane idealistickú a nereálnu ambíciu preskúmať všetky slovaciká. Počas tohto výskumu v ňom skrsla túžba pripraviť a vydať antológiu slovenského baroka. Z druhej strany sa počas tohto pobytu začal zaujímať aj o marxistickú metodológiu k národnostnej otázke. Jeho budapeštiansky pobyt mohol byť vo svojej podstate úspešný aj vďaka tomu, že štipendium bolo pomerne štedré a zároveň mohol poberať celý plat v Matici slovenskej.¹¹

Keď sa v lete 1949 vrátil späť do Matice slovenskej, bol už ovplyvnený marxistickou metodológiou a filozofiou. Zároveň sa situácia u jeho zamestnávateľa dramaticky zmenila. Komunistická vláda už nepočítala s MS ako vedeckou inštitúciou, a preto bolo rozhodnuté o zrušení vedeckých odborov (od 1. 1. 1950).¹² Z MS sa v tom čase presunula väčšina

⁸ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 84-85).

⁹ Tibenský sa tu stravoval u vdovy – pani Kaiserovej, ktorá sa vraj vyučila za kuchárku na kráľovskom hrade v Budíne a v Bratislave. A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 27-28).

¹⁰ Štúrovská kancelária bol výskumný útvar, ktorý v rámci Matice slovenskej vytvoril prof. Daniel Rapant. Jeho úlohou a hlavnou náplňou mala byť príprava a postupné vydávanie korešpondencie a ďalších písomností v súvislosti so štúrovcami.

¹¹ Zážitky, ako aj prácu v rámci tohto pobytu Tibenský pomerne rozsiahlo opisuje vo svojom životopise, a navyše z pobytu zanechal aj podrobný pokladničný denník, ktorý sa týkal predovšetkým jeho príjmov a výdavkov. A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Pokladničný denník.

¹² Pozri k tomu WINKLER, Tomáš. – ELIÁŠ, Michal a kol. (eds). *Matica slovenská. Dejiny a prítomnosť*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 312-320; prípadne WINKLER, Tomáš. *Matica slovenská. Vrastanie do*

vedeckých pracovníkov do Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU) a na Slovenskú univerzitu v Bratislave, kam Tibenský za nimi pravidelne cestoval. Keďže aj samotná Štúrovská kancelária bola (od 1. 3. 1949) zrušená, Tibenský bol pracovne preradený na Odbor pre vedeckú popularizáciu.¹³ Od 1. januára 1950 sa stal výkonným redaktorom mesačníka *SLOVENSKO – časopis pre popularizáciu sociálnych vied*. V rámci celého ročníka, ktorý redigoval, v každom čísle uverejňoval príspevky, predovšetkým o významných osobnostiach ako M. Bel, J. Fándly, veľkomoravskej tradícii, ale aj o sociálnej funkcii vedy, o slovenskom robotníckom hnutí, o revolúcii 1848 – 1849. Vo svojom životopise na margo práce v Matici slovenskej sa zmienil o nadobudnutí hlavnej remeselnej zručnosti v jeho profesii: „*Naučil som sa písať*.“¹⁴

Okrem písania sa tu J. Tibenský priučil osvetovej práci, keď realizoval množstvo prednášok o histórii pre martinské centrum, ako aj pre jednotlivé miestne odbory MS. Okrem toho participoval na celonárodných akciách, akými bola napr. prednáška o Jurajovi Fándlym v rámci osláv 200. výročia narodenia tejto osobnosti, či sprevádzanie programom na Slovanských dňoch na Devíne.¹⁵

Koncom roka mu vyšla jeho prvá kniha o Jurajovi Fándlym už pod Slovenskou akadémiou vied a umení,¹⁶ čo predurčilo jeho ďalšie inštitucionálne pôsobenie.

J. Tibenský a Slovenská akadémia vied a umení (1951 – 1953)

V Matici slovenskej bol v rámci nových podmienok problém s jeho adekvátnym pracovným zaradením. Vedecká práca tu už nebola možná, preto viacerí starší vedeckí pracovníci (Andrej Melicherčík, Karol Rosenbaum, Ivan Kusý, Ján Dekan a ďalší) už skôr prešli do SAVU a na Slovenskú univerzitu v Bratislave. Tibenského na prestup do akadémie presvedčil až tajomník akadémie Jozef Štolc. Oficiálne bol do Historického ústavu SAVU prijatý od 1. januára 1951, no kvôli zdravotným problémom začal reálne pracovať v auguste 1951.¹⁷

čas. Martin : Matica slovenská, 2013, s. 118-122.

¹³ A SAV, fond Slovenská akadémia vied a umení (ďalej: f. SAVU), inv. č. 1, šk. č. 1. (Korešpondencia medzi SAVU a MS o Štúrovej kancelárii, z 24. 4. 1950).

¹⁴ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 21-22).

¹⁵ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 18-22).

¹⁶ TIBENSKÝ, Ján. *Juraj Fándly : život a dielo*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1950, 57 s. V Matici slovenskej o J. Fándlym ešte vypublikoval štúdiu Ideový profil Juraja Fándlyho. In *Slovenské pohľady*, roč. 66, 1950, č. 9, s. 466-474. Tibenského práce o osobnosti J. Fándlyho „podávajú komplexnú charakteristiku ľudových buditeľov a rozbor významnej ľudovej spisby v počiatkoch národného obrodzenia, jeho ideovú genézu a profil na pozadí kontextu súdobých európskych ideových prúdov. CAMBEL, Samuel. Život práce a hľadania. In *Veda a technika v dejinách Slovenska. Zborník prác k 60. narodeninám PhDr. Jána Tibenského, DrSc.* Bratislava : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied, 1983, s. 7.

¹⁷ Správa SAVU schválila prijatie Dr. Tibenského za vedeckého pracovníka do HÚ SAVU na svojom 5. zasadnutí 25. 1. 1951. Konkrétne úlohy mu podľa pracovného plánu ústavu na daný rok mal určiť predseda HÚ. Tibenský bol zaradený do IX. pracovnej triedy s mesačným platom 9.000.- Kčs brutto. A SAV, f. SAVU, inv. č. 96, šk. č. 32a (Zápisnica z 5. zasadnutia Správy SAVU, 25. 1. 1951, s. 14).

Historický ústav SAVU bol vtedy malým pracoviskom, ktorého riaditeľom bol Dr. Ľudovít Holotík a prednostom Tibenského kolega z predchádzajúceho zamestnania Dr. Ján Dekan. Zo starších pracovníkov tam bol František Bokes, Teodor Lamoš, z mladších Pavol Horvát, Július Mesároš, Beáta Gácsová a Peter Ratkoš.¹⁸ Na jeseň roku 1951 bol Tibenskému stanovený v rámci HÚ SAVU osobný pracovný plán.¹⁹ Tibenský tu však už od augusta začal pracovať na úplne novej téme: „Každodenný život na dedinách panstva Červený Kameň v 18. storočí.“ Keďže začal bádať v nesprávnom archíve, výskumné obdobie až do septembra 1952 strávil intenzívnym výskumom zdanlivo zbytočne.²⁰ K problematike sa však našťastie vrátil omnoho neskôr a plne ju zúročil na dôchodku, keď sa venoval výskumu rodnej obce. Okrem komplikácií so spomenutým výskumom mal na novom pôsobisku problém aj s ubytovaním. V prvých rokoch býval v študentských vysokoškolských drevených barakoch pod Botanickou záhradou, následne niekoľko mesiacov dokonca v izbičke u riaditeľa Historického ústavu Ľ. Holotíka, až kým si neďaleko pracoviska na Šoltésovej ulici nenašiel privát.²¹

Na jeseň 1951, v zložitom období kádrovania a personálnych čistiek, dostal prekvapivo priamo od predsedu SAVU prof. Dr. Leva Hanzela ponuku na pozíciu tajomníka sekcie pre spoločenské vedy. Po miernom nátlaku zo strany Povereníctva školstva vedy a umenia Tibenský funkciu napokon prijal. Následne sa tak podieľal nielen na budovaní existujúcej slovenskej akadémie, ale už aj v rámci príprav na založenie budúcej Slovenskej akadémie vied (SAV).²² Vo funkcii pokračoval aj pod novým predsedom SAVU prof. J. Gondom. Jeho úlohou od marca 1952 bolo podieľať sa na riadení príslušnej sekcie akadémie a postupne ju organizačne prispôbovať budúcim úlohám. Ich ďalšou úlohou bolo pripravovať transformáciu inštitúcie do novej SAV. Zakrátko SAVU získala väčšiu a reprezentatívnejšiu budovu na Klemensovej ulici, kde najviac miesta dostali spoločenskovedné ústavy vrátane HÚ. Ako tajomníkovi sekcie mu prideliť najväčšiu a najprepychovejšiu miestnosť po predsedovi Gondovi.²³ Tibenský sa následne stal tajomníkom aj ďalšieho osobitného organizačného útvaru – Subsekcie pre spoločenské vedy, kde pôsobil pod predsedom PhDr. I. Hrušovským a podpredsedom prof. A. Mrázom. Jej úlohou bolo zostavovanie jednoročných a päťročných pracovných plánov, kontrola ich

¹⁸ A SAV, f. SAVU, inv. č. 96, šk. č. 32a (Zápisnica zo 4. zasadnutia Správy SAVU, 20. 11. 1950).

¹⁹ Pracovný plán znel: „Zúčastní sa všeobecného ideologického, odborného školenia a diskusií interných i poriadaných sekciami. V náštine... spracuje časť Slovensko v období 1526 – 1790. Výpracuje štúdiu o buržoázne-nacionalistickom pojatí problémov jeho obdobia. Bude pripravovať materiál o manufaktúrach na Slovensku.“ A SAV, f. SAVU, inv. č. 96, šk. č. 32a (Pracovný plán Historického ústavu SAVU na obdobie 1. XI. – 31. XII. 1951 v rámci Zápisnice z 12. zasadnutia Správy SAVU, 22. 10. 1951).

²⁰ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 24-25).

²¹ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 28).

²² A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 27).

²³ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 28-29).

plnenia, zostavovanie finančných rozpočtov, ako aj personálne záležitosti. Tibenský tak zabezpečoval organizáciu a komunikáciu až s desiatimi pracoviskami a, samozrejme, vedením akadémie.²⁴ Táto práca by bola nemysliteľná bez pomoci sekretárky, ktorej sa postupne naučil priamo diktovať správy na základe zhromaždených podkladov. V prípade konfliktných situácií v rámci jednotlivých pracovísk sa vždy usiloval, aby tým nezaťažovali vyššie inštancie akadémie. Vo svojej organizačnej práci sa zjavne osvedčil, keďže sa stal pravou rukou predsedu J. Gondu, ktorý v tom čase nemal osobného tajomníka.²⁵ K problémom a ťažkostiam pritom dochádzalo aj na politickej úrovni, keď v rámci veľkých príprav transformácie celej SAVU, došlo ku konfliktu s Prahou, ktorá na rozdiel od slovenského vedenia chcela mať z budúcej SAV iba pracovisko spoločenskovedného a vlastivedného zamerania.²⁶

Tibenský si v tomto zložitom organizačnom pracovnom tempe uvedomoval, že sa potrebuje venovať aj vedeckej práci. Tú však musel častokrát odsúvať až „po úradných hodinách“. Tak v rokoch 1950 – 1952 mu vyšli štúdie k osobnostiam národného obrodenia a matičnej problematiky v Matici slovenskej.²⁷ V rokoch 1954 – 1955 mu vyšli monografie, resp. výbery z diel s historickým úvodom o Jurajovi Fándlym a Jozefovi Ignácovi Bajzovi.²⁸

K 1. septembru 1952 došlo k ustanoveniu Komisie zboru povereníkov pre vybudovanie SAV na čele s Ondrejom Pavlíkom. Do tejto novej komisie bol inkorporovaný aj J. Tibenský ako tajomník subkomisie, ktorá aj v rámci tejto novej štruktúry pokračovala vo svojej práci. Ďalšie časovo náročné činnosti však predstavovalo posudzovanie pracovísk, ktoré sa mali začleniť do SAV a veľké kádrové prípravy, vrátane prijímania nových členov akadémie. Okrem toho organizoval vznik nových menších pracovísk, t. j. oddelení a kabinetov a ich personálne zabezpečovanie. Tibenský sa okrem toho zvlášť podieľal na príprave zákona o SAV, kde napísal dôvodovú správu a preambulu zákona.²⁹

V nasledujúcom roku (1954) sa Tibenský naplno vrátil do Historického ústavu, no popri vedeckej práci musel ako zástupca riaditeľa L. Holotíka naďalej riešiť technicko-organizačné záležitosti. Zároveň bol vedúcim oddelenia starších dejín, pričom hlavnou

²⁴ HUDEK, Adam. Slovenská akadémia vied a umení v rokoch 1945 – 1952. Prerod SAVU do Slovenskej akadémie vied (kap. 3). In KOVÁČ, Dušan a kol. (eds.). *Dejiny Slovenskej akadémie vied*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2014, s. 69-86.

²⁵ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 29-31).

²⁶ KLAČKA, Jozef. Príprava na vytvorenie SAV. In KOVÁČ, Dušan a kol. (eds.). *Dejiny Slovenskej akadémie vied*. Bratislava : VEDA, 2014, s. 94-95.

²⁷ Pozri Tibenského bibliografiu z roku 1983 od HROCHOVÁ, Mária. Bibliografie prací PhDr. Jána Tibenského, DrSc. In NOVÝ, Ľuboš – HRABOVEC, Ivan (eds.). *Práce z Dějin přírodních věd 17*. Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1983, s. 336-337.

²⁸ TIBENSKÝ, Ján. *Juraj Fándly. Odtlačok úvodnej štúdie k výberu z diela*. Bratislava : SAV, 1954, 96 s. a TIBENSKÝ, Ján. *Jozef Ignác Bajza. Odtlačok úvodnej štúdie k René mládenca príhodi a skúsenosti*. Bratislava : SAV, 1955, 52 s.

²⁹ KLAČKA, Jozef. Príprava na vytvorenie SAV, s. 94. Pozri tiež: Tenže. Uzákonenie a slávnostné otvorenie SAV. In KOVÁČ, Dušan a kol. (eds.). *Dejiny Slovenskej akadémie vied*. Bratislava : VEDA, 2014, s. 99-100.

úlohou pracoviska sa vtedy stala príprava trojzväzkovej syntézy Dejiny Slovenska, ku ktorej vyšli v roku 1955 tézy, na vypracovaní ktorých sa podieľal.³⁰

Novou výzvou bolo pre neho aj šéfredaktorstvo vtedy len začínajúceho, dnes už etablovaného karentového periodika – *Historický časopis*. Tibenský tu sčasti mohol využiť redaktorské skúsenosti už zo svojho matičného pôsobenia. Redigovanie periodika pre neho predstavovalo značnú a náročnú prácu, no zároveň mu poskytovalo aj publikačný priestor.³¹ V tomto období mal zároveň na starosti náročnú redaktorskú prácu pri zabezpečovaní vydania veľkého diela svojho školiťela – prof. Daniela Rapanta,³² s ktorým sa však v ďalšom období stretával v ostrých polemikách nielen ohľadom vlastnej koncepcie slovenských dejín.

Zároveň bol v stabilnom kontakte s Maticou slovenskou, kde v rámci Literárneho archívu pravidelne realizoval výskum a v ktorej periodikách publikoval viacero popularizačných príspevkov. Bol taktiež autorom expertízy pre ÚV KSS, týkajúcej sa historického zdôvodnenia potreby výstavby novej (v poradí tretej) budovy Matice slovenskej, ktoré predkladal M. Gosiorovský.³³

Na počiatku roku 1957 bol Tibenský opätovne na tri roky zvolený do funkcie vedeckého tajomníka Sekcie pre spoločenské vedy SAV, čo mu znova uberalo priestor a čas na vedeckú prácu. Funkcia tajomníka sekcie zároveň znamenala aj členstvo vo vedeckých radách novovytvorených kabinetov pre dejiny vied a odborov pri jednotlivých sekciách. Okrem iných sa už v tomto období stal členom kabinetu pre dejiny techniky (pri technickej sekcii), čo v ďalšom období predurčilo jeho vedecké smerovanie. Navyše sa stal členom československej *komise pro dějiny vědy a techniky* s celoštátnym zameraním (pri Predsedníctve Československej akademie vied), a zároveň členom redakčnej rady jej časopisu (*Časopis pro dějiny vědy a techniky*). V roku 1959 sa stal členom vedeckej rady Technického múzea v Košiciach.³⁴

Tibenský v tomto období, na základe rozhodnutia Predsedníctva SAV participoval aj na práci Encyklopedického kabinetu SAV, ktorého hlavnou úlohou bolo vypracovanie Encyklopédie Slovenska (ES). Ako člen redakčnej rady ES, po politickom zastavení

³⁰ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 34).

³¹ Tibenský tu už v roku 1954 uverejnil štúdiu Počiatky slovenského národného obrozenia. In *Historický časopis*, roč. 2, 1956, č. 4, s. 520-538. O dva roky neskôr tu uverejnil svoju rozsiahlu štúdiu Slovensko po szatmárskom mieri a v prvom období osvietenského absolutizmu. In *Historický časopis*, roč. 4, 1956, č. 3, s. 331-396. Tá bola prípravou pre syntézu národných dejín: *Dejiny Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1848*. HOLOTÍK, Ľudovít – TIBENSKÝ, Ján (eds.). Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1961, 578 s.

³² Išlo o Rapantove viacväzkové monumentálne diela *Slovenské povstanie roku 1848-49*. Vol. 3, Tom. 1-2, Bratislava : SAV, 1954, 701 s. a 1956, 503 s. a *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku 1830 – 1831*. Vol. 1-2 (Dejiny a dokumenty). Bratislava : SAV, 1953, 397 s. a 530 s.

³³ Posudok mal mať až 60 strán, pričom jeho skrátenú verziu Tibenský publikoval pod názvom Úloha a význam Matice slovenskej v našej minulosti. In *Pod zástavou socializmu*, roč. 1, 1952, č. 3, s. 87-94.

³⁴ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 37).

tohto projektu ako „nacionalistického“, prišiel s náhradným plánom, a to s prípravou a vydaním trojzväzkového *Vlastivedného slovníka obcí na Slovensku*.³⁵

V roku 1958 vyšla Tibenskému jeho upravená doktorská práca (z roku 1948), ktorú spolu so svojou ďalšou publikačnou tvorbou, ktorou sa významne podieľal na vypracovaní a prehlbovaní koncepcie slovenských dejín, podal ako základ pre získanie titulu kandidáta vied (CSc.).³⁶ Vďaka tomu kandidátsku prácu obhájil a navyše rozbehol spoluprácu s českými kolegami pri koncipovaní „prehľadov dejín“. ³⁷ O tri roky neskôr vyšli prvé akademické *Dejiny Slovenska I* (1961), ktoré spoluredigoval.³⁸ Bola to pre neho kvalitná príprava pre zostavenie prvého zväzku Slovenskej vlastivedy: *Slovensko I. Dejiny*, (1971), ktorá bola v náklade 20 000 kusov ihneď vypredaná a v ktorej Tibenský spracoval kompletne slovenské dejiny od počiatku 16. až do polovice 19. storočia. Dokonca tu výraznou mierou prispel k výtvarnej a ilustračnej podobe diela.³⁹ Vrcholom jeho snaženia v rámci samostatného populárno-vedeckého a obrazového spracovania národných dejín bolo podľa jeho slov „najmilšie dielo“ *Slovenské dejiny slovom a obrazom I.* z roku 1973.⁴⁰ O knihe sa doslovne vyjadril, že ju považuje „za ružu medzi mojimi knihami“.⁴¹

Okrem toho sa už v 50. rokoch podieľal na tvorbe stredoškolských učebníc česko-slovenských dejín a prispieval do časopisu *Dějepis ve škole*.⁴²

V auguste 1958 sa J. Tibenský oženil. Manželkou sa mu stala jeho kolegyňa zo SAV Viera Urbancová (1929 – 2007), ktorá pracovala v rámci Etnografického ústavu,

³⁵ Ako vzor celého projektu použil Tibenský staršie dielo Johanna Matthiasa Korabinského *Historisch-geographische und Producten Lexicon von Ungarn*. Pressburg : Weber & Korabinsky, 1786, 858 s. Všetky tri zväzky *Vlastivedného slovníka obcí na Slovensku* vyšli nakoniec v rokoch 1977 – 1978 vo vydavateľstve SAV, pod redakciou M. Kropiláka a M. Strhana. Tibenský ako člen redakcie napísal do diela aj úvodnú stať (Dejiny Slovenska do polovice 19. storočia), no pre isté prieťahy a problémy nebola v diele publikovaná. Pozri: A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 38).

³⁶ TIBENSKÝ, Ján. *J. Papánek – J. Sklenár : obrancovia slovenskej národnosti v 18. storočí*. Martin : Osveta, 1958, 157 s. Táto jeho práca vyšla v edícii Priekopníci našej minulosti, vol. 8. Tibenskému, ktorý sa už od svojho nástupu do SAVU podieľal na spracovaní slovenských dejín, vyšli state o slovenských dejinách vo veľkej syntéze československých a slovenských dejín, kde bol aj spoluredaktorom: *Přehled československých dějin. Díl I. Do roku 1848*. Praha : Historický ústav Československé akademie věd, Nakladatelství Československé Akademie Věd, 1958, s. 545-580 a s. 722-770.

³⁷ *Československá vlastivěda. Díl II. Dějiny. Svazek 1*. Praha : Orbis, 1963, kde Tibenský spracoval celé slovenské dejiny na s. 167-187, 203-226, 227-306, 341-389, 398-410, 479-510 a 592-617; *Československá vlastivěda. Díl II. Dějiny. Svazek 2*. Praha : Horizont, 1969 – kapitola: Slovenské národné obrodienie, na s. 17-114.

³⁸ *Dejiny Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1848*. HOLOTÍK, Ľudovít – TIBENSKÝ, Ján (eds.). Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1961, 578 s.

³⁹ TIBENSKÝ, Ján. *Slovensko I. Dejiny*. Bratislava : Obzor, 1971, 851 s. V reedícii: Tenže. *Slovensko I. Dejiny*. Bratislava : Obzor, 1978, 1010 s.

⁴⁰ TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny Slovenska slovom a obrazom I*. Martin : Osveta, 1973, 249 s.

⁴¹ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 48-49).

⁴² *Dějiny ČSR. I. díl. Učební text pro 9. roč. všeob. vzděl. škol a školy pedagogické*. State zo slovenských dejín spracoval Peter Ratkoš a J. Tibenský. Praha : SPN, 1955, 146 s. (2. až 7. vydanie: Praha : SPN, 1955-1958). Československé dejiny. KROPILÁK, Miroslav a kol. (eds.). Bratislava : Osveta, 1961, 384 s.

v tej istej budove, pričom kancelárie mali oproti sebe cez chodbu. Po sobáší nasledovalo sťahovanie do dvojizbového bytu v strede mesta a odtiaľ na ich definitívnu adresu v Ružovej doline, kde z 11. poschodia mali výhľad na celé mesto.⁴³ V. Urbancová sa stala nielen jeho manželkou, ale aj doživotnou družkou vo vede. Často s ňou totiž realizoval aj výskumné pobyty v zahraničí. Nakoniec výsledkom ich spoločného vedeckého snaženia bola kniha *Slovensko očami Európy* (2003).⁴⁴

Aj keď sa J. Tibenský prezentoval ako človek nepolitický a človek nestraničky, v máji 1952 sa údajne na naliehanie mladých ľudí zo svojho okolia stal členom KSČ. To mu však prinieslo ďalšie neplánované povinnosti, ktoré mu odčerpávali čas na vedu. Po auguste 1968 to vyzeralo, že bude vylúčený zo strany, no našťastie sa tak nestalo a mohol naďalej vedecky pracovať.⁴⁵

J. Tibenský – vedúci Oddelenia dejín vied a techniky HÚ SAV

1. januára 1960 sa stal vedúcim novovytvoreného Oddelenia dejín vied a techniky HÚ SAV (ODVT HÚ SAV), ktoré vzniklo spojením Kabinetu pre dejiny techniky a Kabinetu pre dejiny lekárskeho a biologického vied a ich včlenením od HÚ SAV. Bol to výsledok politického rozhodnutia zhora,⁴⁶ bez predchádzajúcej konzultácie s Tibenským. O jeho vymenovaní určite rozhodlo to, že ako schopný a produktívny historik bol zároveň aj členom vedeckých rád doteraz jestvujúcich kabinetov dejín vied a techniky a mal s touto problematikou isté skúsenosti. Celkovo to však bola pre neho nová oblasť a objekt bádania, ktorý nemal dovtedy na Slovensku vypracovanú ani len metodológiu výskumu. Nové oddelenie sa usídlilo v priestoroch bývalého Kabinetu pre dejiny techniky pri Sekcii pre technické vedy SAV na Jiráskovej ulici 3 a v týchto priestoroch J. Tibenský pracovne pôsobil až do svojho odchodu do dôchodku v roku 1986. Svoje pôsobenie ako vedúceho i vedeckého pracovníka v ODVT HÚ SAV podrobne opísal v relatívne rozsiahlej štúdii,⁴⁷ preto sa v tejto časti nebudeme tejto činnosti venovať podrobne.

⁴³ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 40-41).

⁴⁴ TIBENSKÝ, Ján – URBANCOVÁ, Viera. *Slovensko očami Európy 900 – 1850*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2003, 327 s.

⁴⁵ V 60. rokoch sa Tibenský angažoval vo výbore ROH a KSS. Dlhو išlo o menšie funkcie. Od polovice 60. rokov bol členom Centrálného výboru KSS pri Predsedníctve SAV. Pozri: A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 33, 50).

⁴⁶ Z rozhodnutia štátnych orgánov sa na prelome 50. a 60. rokov mala podstatne posilniť úloha vedy a techniky v rozvoji výrobných síl, čo si okrem zriadenia centrálnych plánovacích inštitúcií vyžadovalo aj posilnenie akademického výskumu. JURICOVÁ, Magda. Vývoj výskumno-vývojovej základne na Slovensku v rokoch 1945 – 1960. In NOVÝ, Luboš (ed.). *Věda v Československu 1945 – 1960 (1. svazek)*. (Edícia: Práce z dějin přírodních věd 14) Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1982, s. 102-104. Pozri k tomu tiež: TIBENSKÝ, Ján. Stav a úlohy dejín vied a techniky na Slovensku. In TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Z dejín vied a techniky na Slovensku I*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1962, s. 6.

⁴⁷ TIBENSKÝ, Ján. Úloha špecializovaných múzeí v rozvoji dejín vedy a techniky na Slovensku. In *Zborník Slovenského technického múzea 1947 – 1997*. Košice : Slovenské technické múzeum, 1997, s. 12-37.

J. Tibenský vybudoval z uvedeného oddelenia významné pracovisko akadémie, i keď to prinieslo úplnú zmenu jeho vedeckej orientácie. V krátkom čase dokázal vypracovať koncepciu a metodológiu tejto na Slovensku novej disciplíny a vytvoril personálnu základňu najmä z radov technikov, prírodovedcov a lekárov.

Už po dvoch rokoch (1962) začal vydávať recenzovaný vedecký zborník *Z dejín vied a techniky na Slovensku*, ktorého prvých dvanásť zväzkov zväčša redigoval sám, pričom to bolo náročné predovšetkým na zabezpečenie kvalitných vedeckých príspevkov pre novoinstitucionalizovaný odbor. Zároveň tu už od prvých čísel začal so systematickým publikovaním bibliografií k dejinám vedy a techniky (zväzky 2. a 3.). Za jeho aktívneho pôsobenia v SAV mal zborník rastúci trend nielen v počte strán, ale aj v kvalite.

Veľkú časť Tibenského práce v novom odbore predstavovali študijné a výskumné pracovné cesty. V nespočetných domácich, ale aj v zahraničných archívoch a knižniciach (Varšava, Viedeň, Berlín, Halle, Lipsko, Mainz, Frankfurt, Braunschweig, Göttingen, Krakov, Paríž, Moskva, Petrohrad, Kyjev a mnohé ďalšie) sa Tibenský zameriaval na všetky oblasti svojho dovtedajšieho výskumu, vrátane vyhľadávania starých cestopisov o území Slovenska. Zvlášť časté boli jeho pracovné cesty do Budapešti, kde mal HÚ SAV svoju pobočku. Tu na výskum často chodil so svojou manželkou a kolegyňou z Národopisného ústavu SAV. Celodenným výskumom v knižniciach, kde často pracovali oproti sebe, tak spojili príjemné s užitočným.⁴⁸ V roku 1965 sa Tibenskému podarilo dokonca dostať na súkromnú študijnú cestu do USA, na Case Institute of Technology v Clevelande, kde žila sestra jeho otca. Vďaka tejto ceste udržiaval až do konca života aktívne vzťahy s rodinnými príslušníkmi, známymi, ale aj vedeckými inštitúciami v zámorí.⁴⁹

V rámci zahraničných pobytov, na ktorých zbieral skúsenosti v novej disciplíne, však získaval pre aktívnu spoluprácu aj desiatky spolupracovníkov z oblasti prírodných vied, medicíny a techniky z prostredia akademií, univerzít, rezortných výskumných ústavov a v neposlednom rade z technicky orientovaných múzeí, o ktoré sa neskôr významne opieral pri organizovaní ďalších výskumov.

Rozšírené personálne zázemie ODVT HÚ SAV sa stalo základom vzniku *Slovenskej spoločnosti pre dejiny vied a techniky pri SAV*, ktorú inicioval v roku 1965. Ako jej faktický zakladateľ tu začal pôsobiť na poste tajomníka, neskôr striedavo ako predseda a podpredseda a nakoniec ako čestný predseda. Táto spoločnosť sa nakoniec stala hlavným koordinačným a integrujúcim prvkom vo výskume danej problematiky. Od počiatku 70. rokov sa Tibenský stal zároveň aj podpredsedom celoštátnej *Společnosti pro dějiny věd a techniky při ČSAV*.⁵⁰

⁴⁸ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 51).

⁴⁹ Tibenského dokumentácia k tejto ceste, vrátane žiadosti o víza sa nachádza v A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 82, šk. č. 5. A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 52-54). Pozri tiež Tibenského korešpondenciu: A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, šk. č. 6.

⁵⁰ K Spoločnosti a Tibenského činnosti v nej pozri: MOROVICS, Miroslav Tibor. Prvé tri desaťročia Slovenskej spoločnosti pre dejiny vied a techniky pri SAV. In *Z dejín vied a techniky XVII*. Bratislava : Historický ústav

Vďaka týmto organizačným štruktúram sa Tibenskému podarilo rozbehnúť rozsiahly knižný projekt *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku* (1986, 1988, 1999), ktorý predstavuje dosiaľ najkomplexnejšie spracovanie dejín vedy a techniky u nás.

Napriek novátorskej práci na ODVT HÚ SAV si dokázal nájsť dostatok síl a energie na svoje pôvodné vedecké zameranie. Tak ho značne pracovne vyťažovali aj práce na vyššie spomenutých syntézach slovenských a československých dejín. Popri tom všetkom sa dokázal kvalitne venovať svojim tradičným témam slovenských dejín, ktorými boli formovanie slovenskej feudálnej národnosti, počiatky slovenského národného obrodnenia či kultúrne dejiny v korešpondujúcom období. Popri týchto fenoménoch sa biograficky venoval niektorým významným osobnostiam slovenských dejín, ktoré často zastrešoval nielen organizačne, ale aj redakčne. Tak to bolo napríklad pri príležitosti 200-ročného jubilea narodenia Antona Bernoláka, v rámci celoslovenskej konferencie, ktorá sa konala v roku 1963 v Bratislave.⁵¹ Podieľal sa okrem toho na rôznych vedeckých (slovenských, celoštátnych i medzinárodných) konferenciách, bol členom vedeckých rád a komisií v rôznych inštitúciách,⁵² dokonca i medzištátnej československo-maďarskej komisie⁵³. S tým všetkým súviselo posudzovanie množstva rukopisov, pričom v posudkoch často vyjadril mnohé vedecké názory a postrehy.

J. Tibenský vedecké snaženia zavŕšil ziskom najvyššej vedeckej hodnosti – titulu doktora historických vied (DrSc.) v roku 1968, v rámci obhajoby jeho doktorskej práce zameranej na problematiku počiatkov slovenského národného obrodnenia a formovania slovenskej národnosti.⁵⁴

70. roky v znamení encyklopedistiky a dejín vied a techniky

Ján Tibenský bol v roku 1970 vymenovaný za externého riaditeľa Encyklopedického ústavu namiesto predchádzajúceho riaditeľa Milana Strhana, ktorý bol vylúčený z KSS. Hoci túto funkciu vykonával len krátko, tento odbor znamenal už jeho štvrtú špecializáciu. Výrazne prispel k príprave koncepcie *Encyklopédie Slovenska* a ďalších významných encyklopedických diel, vrátane *Vlastivedného slovníka obcí na Slovensku*.⁵⁵

SAV; Slovenská spoločnosť pre dejiny vedy a techniky, 1997, s. 7-19.

⁵¹ TIBENSKÝ, Ján. autor špecializovaných múzeí v rozvoji dejín vedy a techniky na Slovensku, s. 17-20.

⁵² Bol členom napr. Vedeckej rady pamätníka slovenskej literatúry v Matici slovenskej, Vedeckej rady slovenského národného múzea, Rady Univerzitnej knižnice, Hlavnej problémovej komisie pre dejiny medicíny, farmácie a zdravotníctva pri Vedeckej rade Ministerstva zdravotníctva SSR, členom rady Ústrednej správy múzeí a galérií, ako aj Komisie pre vedecké hodnosti Vojenskej politickej akadémie Klementa Gottwalda, Vedeckej rady Múzea školstva a pedagogiky. A SAV, f. Tibenský Ján, inv. č. 425, šk. č. 39, Materiály z funkcií v rezortných organizáciách; a A SAV, f. Tibenský Ján, inv. č. 431, šk. č. 41, Biografické materiály – menovania.

⁵³ Tibenský bol niekoľko rokov dokonca predsedom celoštátnej slovensko-maďarskej komisie historikov. To okrem organizácie zasadnutí zahŕňalo organizovanie konferencií a následne redigovanie zborníkov. V roku 1972 Tibenský organizoval konferenciu na tému Šírenie marxizmu v našich zemiach, konanej v Brne. Pozri: A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 65).

⁵⁴ A SAV, f. Tibenský, Ján, inv. č. 432, šk. č. 41, Životopis pre Správu bibliografického oddelenia Hlavnej redakcie Odborovej pedagogickej encyklopédie Slovenska.

⁵⁵ K *Vlastivednému slovníku obcí na Slovensku* pozri pozn. č. 35.

Na druhej strane metodikou encyklopedickej práce sa zaoberal už na konci 50. rokov, keď pracoval v rámci ČSAV na projekte malej československej encyklopédie – *Průruční slovník naučný*. Na konci 60. rokov bol zasa zainteresovaný do prípravných prác *Slovenského biografického slovníka*, v rámci Biografického oddelenia Matice slovenskej. Tibenského prínosom v rámci koncepcie Encyklopédie Slovenska bolo, že v nej uplatnil tzv. etnicko-teritoriálny princíp, teda vecných a osobných hesiel nielen vyslovene slovenských, ale aj inonárodných, ktoré majú na území dnešného Slovenska pôvod, alebo v jeho histórii zohrali významnejšiu úlohu. Za Tibenského pôsobenia sa stihol dokončiť aj komplexný heslár. Tibenský sa po celý čas nechcený „manažérsko-redaktorskej“ funkcie externého vedúceho ústavu pokúšal vzdať a nakoniec po dvoch rokoch (1972) sa mu to aj podarilo. Ponechané mu však bolo členstvo v hlavnej redakcii *Encyklopédie Slovenska*. Toto dielo je v encyklopedickej tvorbe podľa jeho osobného hodnotenia metodologické nówum, teda prvou encyklopédiou na svete, zameranou „iba na jeden štát.“ Navyše z dôvodu krátkej existencie slovenskej vedy nebolo v tomto prípade možné preberanie hotových hesiel zo starších zdrojov, ale bolo nutné ich vytvoriť z prevažnej väčšiny od úplného začiatku. Zároveň bola vytváraná nielen metodika jednotlivých skupín hesiel, ale aj tzv. „encyklopedický jazyk“. Dielo sa tak stalo doslova vzorom a modelom pre ďalšie encyklopédie, ktoré ako módný trend v nasledujúcej dobe vychádzali.⁵⁶

Práve v 70. rokoch začalo malé Oddelenie DVT HÚ SAV pod Tibenského vedením dosahovať prvé významnejšie výsledky. V roku 1972 vznikla reprezentačná edícia monografií *Dejiny vied a techniky*, v rámci ktorej publikovali svoje monografie nielen členovia oddelenia, ich aspiranti, ale aj ďalší slovenskí a zahraniční vedci.⁵⁷ Solidne metodologické základy vedného odboru predstavovalo predovšetkým publikovanie rozsiahlej *Bibliografie k dejinám vedy a techniky do roku 1850*.⁵⁸

V druhej polovici 70. rokov Tibenského oddelenie reagovalo na českú iniciatívu kolektívnych publikácií *Dějiny techniky v českých zemích a na Slovensku*, a *Dějiny vědy a techniky na území Československa*, ktoré nakoniec neboli publikované.⁵⁹ V nadväznosti na to Tibenský skoncipoval a vydal prvú syntézu z dejín tohto odboru u nás – *Dejiny*

⁵⁶ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 54-61).

⁵⁷ V tejto sérii už v 70. rokoch vyšli samostatné práce jednotlivých členov Oddelenia DVT: práca M. Bokesovej Uherovej o zdravotníctve na Slovensku, Norberta Duku-Zolyomiho po nemecky o bratislavskom lekárovi Zachariášovi Huszto, práca E. V. Prikryla z dejín kartografie na Slovensku, kniha maďarskej historičky Zemplénovej *Dejiny fyziky na Slovensku* a najmä veľké dielo Mikuláša Kopernika *Obehy nebeských sfér* v slovenskom preklade k 500-ročnému jubileu vyjdenia diela. Pozri k tomu TIBENSKÝ, Ján. Úloha špecializovaných múzeí v rozvoji dejín vedy a techniky na Slovensku, s. 17.

⁵⁸ TIBENSKÝ, Ján – HROCHOVÁ, Mária – MAUEROVÁ, Mária. *Bibliografia prírodných, lekárskych a technických vied na Slovensku do roku 1850*. Zv. 1-2. Martin : Matica slovenská, 1976, 1038 s.

⁵⁹ Z prvej práce vyšiel aspoň 1. zväzok aj so slovenskými staťami – do konca 16. stor. Druhá práca bola pozastavená tesne pred ukončením. A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 74).

vedy a techniky na Slovensku (1979),⁶⁰ ktorá zároveň predstavuje koncepciu a metodológiu spracovania tejto disciplíny ako súčasti slovenských dejín.

Tibenský značné množstvo práce venoval aj výchove interných i externých aspirantov (doktorandov) z oblasti dejín prírodných a technických vied.⁶¹ Tento odbor, pritom výrazne propagoval v rozhlase, televízii,⁶² v novinách a v časopisoch.⁶³

V tomto decéniu sa okrem encyklopedistiky a DVT venoval i problematike kultúrnych dejín. V roku 1975 spolu s Dr. Máriou Bokesovou-Uherovou vydal knižnú prácu *Priekopníci slovenskej kultúry*,⁶⁴ v ktorej okrem iného priamo spracoval viacero osobností (Pribina a Kocel', Rastislav, Konštantín-Cyril a Metod, Ján Baltazár Magin, Juraj Papánek, Juraj Sklenár, Juraj Fándly, Jozef I. Bajza, Juraj Palkovič a Juraj Palkovič, Ján Holý, Martin Hamuliaj, Ľudovít Štúr, Michal M. Hodža, Jozef. M. Hurban). Táto práca poskytuje dôležitý pohľad do Tibenského koncepcie slovenských dejín a najmä národného obrodzenia.

Na konci 70. rokov sa Tibenský opäť podieľal na práci ďalšej veľkej akademickej syntézy slovenských dejín, v ktorej mal možnosť sumarizovať svoje dovtedajšie výsledky bádania na rozvoj slovenskej národnosti pred obrozením. Išlo o niekoľko statí v druhom zväzku *Dejín Slovenska* (1984).⁶⁵

Ján Tibenský a dejiny Slovenskej akadémie vied

Na rok 1978 pripadlo 25. výročie založenia Slovenskej akadémie vied. Predsedníctvo SAV poverilo J. Tibenského prípravou reprezentatívnej publikácie.⁶⁶ Keďže pôsobil ako vedúci pracovník v štruktúrach SAVU a neskôr SAV, mal prehľad o procesoch a organizácii akadémie a navyše ako historik mal náležité zručnosti. Je potrebné tiež poznamenať,

⁶⁰ TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Martin : Osveta, 534 s.

⁶¹ Medzi úspešných interných aspirantov Oddelenia dejín vied a techniky HÚ SAV na čele s Dr. J. Tibenským patrili: Ľubomír V. Prikryl, Ondrej Pöss, Magda Juricová, Tibor Morovics, Ľudovít Halon, Mária Ďurechová, Anna Falisová, Ivan Hrabovec. Externí aspiranti boli školení predovšetkým pre špecializované slovenské múzeá: Milan Petráš (1981), Milan Hock (1983), Eugen Kladivík (1983), Štefan Javnický (1984), Ján Novák (1983) a Marta Jiroušková. TIBENSKÝ, Ján. Úloha špecializovaných múzeí v rozvoji dejín vedy a techniky na Slovensku, s. 15-16.

⁶² V rámci televízie bol napr. autorom scenára 20-dielneho televízneho seriálu *Dejiny malej mechanizovanej múzy* (réžia: Ivan Rumanovský, 1982). V roku 1984 mal v televízii aj vystúpenie, v ktorom informoval o edícii *Korene. SAV. A SAV*, f. Tibenský Ján, inv. č. 430, šk. č. 41, Biografické materiály – pracovné zmluvy a dohody.

⁶³ Pozri Tibenského bibliografiu z roku 1983: HROCHOVÁ, Mária. Bibliografie prací PhDr. Jána Tibenského, DrSc. In NOVÝ, Ľuboš – HRABOVEC, Ivan (eds.). *Práce z dějin přírodních věd 17*. Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1983, s. 333-359.

⁶⁴ TIBENSKÝ, Ján – BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Priekopníci slovenskej kultúry*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1975, 314 s. Za publikáciu autori získali aj Cenu za vedu a odbornú literatúru od Slovenského literárneho fondu. A SAV, f. Tibenský Ján, inv. č. 433, šk. č. 41, Biografické materiály – ceny a odmeny.

⁶⁵ Konkrétne išlo o state: Národnostné pomery a rozvoj slovenskej národnosti v 18. stor.; Rozvoj slovenskej národnosti pred národným obrozením a Ideológia slovenskej národnosti. *Slovenské dejiny*, Zv. 2. 1526 – 1848. Bratislava : Veda, 1984, 846 s.

⁶⁶ Tibenský bol aj dôležitou súčasťou Komisie pre zabezpečovanie osláv 25. výročia založenia SAV. A SAV, f. Tibenský Ján, inv. č. 423, šk. č. 38.

že v tomto období o histórii SAV a jednotlivých pracoviskách vedel najviac. Od januára do marca realizoval výskum v rámci všetkých pracovísk SAV, pričom koncom apríla mal hotovú 570-stranovú monografiu (500 s. textu + 70 s. dokumentov). Bohužiaľ, SAV bola v tom čase v politickej nemilosti a J. Tibenský bol v rámci rôznych intríg voči nemu v zložitom vzťahu s predstaviteľmi SAV a s niektorými politickými funkcionármi. Práca nakoniec nevyšla a J. Tibenský ju po odchode zo služieb SAV uložil do ústredného archívu Slovenskej akadémie vied – „na večnú pamiatku!“⁶⁷ Dejinám akadémie sa aj napriek tejto negatívnej skúsenosti neprestal venovať. Nahromadené poznatky dokázal využiť vo všetkých svojich dielach zaoberajúcich sa vývojom slovenskej vedy,⁶⁸ ako aj v ďalších samostatných prácach a štúdiách.⁶⁹

Ešte v roku 1976 pri príležitosti dovŕšenia 25-ročného jubilea práce v akadémii dostal J. Tibenský za svoju odbornú prácu historika, ako aj za dlhoročné členstvo v odboroch ocenenie od Závodného výboru ROH pri Ústave spoločenských vied SAV.⁷⁰

Roky v znamení výskumov o Matejovi Belovi a ďalších priekopníkoch vedy

80. roky predstavovali obdobie Tibenského najlepších výsledkov a pracovných úspechov v živote. Na počiatku tohto decénia dokončil s kolegami z ODVT prvý diel veľkej kolektívnej práce *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*. Aj keď ho akademické vydavateľstvo malo na vydanie k dispozícii už od roku 1980, vydanie sa až päť rokov odkladalo. Napokon ho Tibenský vydal až v roku 1986 s finančnou podporou Slovenského technického múzea vo vydavateľstve Obzor.⁷¹ Medzitým pripravoval so svojím tímom pokračovanie tohto diela, ktoré vyšlo v tom istom vydavateľstve o dva roky neskôr (1988).⁷² Dielo malo na celom Slovensku výrazný a pozitívny ohlas (pri náklade 5 000 ks, jeden zväzok). Následne zo strany niektorých kolegov zo SAV prišla kritika, že „Tibenský, keď má niečo atraktívne, ide do iného vydavateľstva.“⁷³ V tomto

⁶⁷ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 75-76).

⁶⁸ Tibenský o dejinách SAV navyše napísal aj state v: TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*, s. 16-20, ako aj vo vlastive ŠMATLÁK, Stanislav (ed.). *Slovensko 4. Kultúra 1. časť*. Bratislava : Obzor, 1979, 990 s.

⁶⁹ Napr.: TIBENSKÝ, Ján. Založenie SAV a prvá etapa jej rozvoja. In NOVÝ, Luboš (ed.). *Věda v Československu 1945-1960: Sborník příspěvků z prac. zasedání 22. – 23. 10. 1980*. (Edícia: Práce z dějin přírodních věd 14). Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1982, s. 45-81 a Tenže. Inštitucionálny vývin SAV a výstavba jej pracovísk. In TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Z dějin věd a techniky 9*. Bratislava : VEDA, 1979, s. 15-68.

⁷⁰ Tibenský bol členom ROH už od roku 1948 (v MS). V rokoch 1952 – 1953 bol dokonca predsedom ROH SAVU, viackrát členom výboru ROH. V predmetnom období bol podpredsedom výboru ZV ROH pri spoločenských vedách SAV, ako aj členom Dielenského výboru ROH v HÚ SAV. Pozri: A SAV, f. Tibenský Ján, inv. č. 433, šk. č. 41, Biografické materiály – ceny a odmeny.

⁷¹ TIBENSKÝ, Ján a kol. (eds.). *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 1*. Bratislava : Obzor, 1986, 428 s.

⁷² TIBENSKÝ, Ján – HRABOVSKÝ, Tibor a kol. (eds.). *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 2*. Bratislava : Obzor, 1988, 1003 s.

⁷³ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 76).

pripade je zreteľne vidieť závisť niektorých kolegov voči Tibenského vrcholnej vedeckej činnosti a jej podkopávanie v podobe obmedzovania vydávania jeho prestížnych publikácií v „domácom“ akademickom vydavateľstve SAV.

V tomto období prišla pre Tibenského z českej strany ponuka participovať na dejinách českej vedy. Obrátili sa práve na neho, keďže vtedy už mal za sebou *Dejiny vedy a techniky na Slovensku* (1979) a v podstate ukončený výskum na dvoch zväzkoch *Priekopníkov vedy a techniky na Slovensku*. Pre českých kolegov teda napísal viacero kapitol z dejín vedy a techniky na Slovensku s ťažiskom na inštitucionálny vývoj na Slovensku v rozsahu 300 rkp. strán, vrátane poznámkového aparátu. Na nešťastie celý projekt sa nakoniec nerealizoval a Tibenského časť ostala v rukopise.⁷⁴

V rovnakom období a v relatívne krátkom čase Tibenský vydal až tri zásadné biografie o dvoch najvýznamnejších osobnostiach slovenskej vedy 18. storočia. Išlo o „veľkú ozdobu Uhorska“ – Mateja Bela (1684 – 1749)⁷⁵ a „slovenského Sokrata“ – Adama Františka Kollára (1718 – 1783).⁷⁶ V značnom predstihu pred 300. výročím narodenia M. Bela (1984) inicioval program širokého, systematického výskumu jeho osobnosti a diela, čo vyústilo do organizovania celého radu vedeckých podujatí, vrátane medzinárodných, najmä však do vydania viacerých monografií a pramenných edícií. Pretože znova nemal nádej na vydanie v akademickom vydavateľstve, vydal ich vo vydavateľstve Tatran, avšak bez poznámkového aparátu a ďalších príloh. Následne o týchto a ďalších osobnostiach vydal ešte niekoľko desiatok štúdií a článkov. K obom týmto osobnostiam zorganizoval v rokoch 1983 a 1985 veľké vedecké konferencie. Najvýznamnejšou z nich bola medzinárodná vedecká konferencia, ktorá sa konala už v decembri 1983 v Dome vedeckých pracovníkov v Smoleniciach. Podujatie pritom začal pripravovať dokonca už s trojročným predstihom.⁷⁷ Po ňom nasledovalo náročné spracovanie jeho výsledkov do kolektívnej monografie *Matej Bel. Doba. Život. Dielo*.⁷⁸ Okrem monografií a ťažiskovej konferencie J. Tibenský organizoval a vystupoval v „Belovom roku“ aj na ďalších početných regionálnych konferenciách (Bratislava, Piešťany, Nitra, Zvolen, Očová, Banská Štiavnica, Trenčín) a dokonca aj v Budapešti.

⁷⁴ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 74).

⁷⁵ Bela spracoval na základe štúdiá najmä v maďarských archívoch – v Arcibiskupskom archíve v Ostrihome a v budapeštianskych knižniciach. TIBENSKÝ, Ján. *Veľká ozdobu Uhorska. Doba, život a dielo Mateja Bela*. Bratislava : Tatran, 1984, 270 s.; TIBENSKÝ, Ján. *Matej Bel. Život a dielo : najslávnejší a najdokonalejší polyhistor; rodák očovský*. Bratislava : Obzor, 1984, 152 s. Do ďalších „Belovských“, monografií, resp. výberov z jeho diel, ako napr.: *Bratislava Mateja Bela*. Bratislava : Obzor, 1984, 226 s. a *Matej Bel o svätajurskom víne*, Bratislava : Obzor, 1984, 75 s. Tibenský napísal úvody.

⁷⁶ TIBENSKÝ, Ján. *Slovenský Sokrates. Život a dielo Adama Františka Kollára*. Bratislava : Tatran, 1983, 143 s. Tibenský túto osobnosť spracoval predovšetkým na základe jeho pozostalosti uloženej v Štátnom archíve v Šoproni.

⁷⁷ Už v roku 1980 publikoval vo *Vlastivednom časopise*, roč. 29, č. 3, s. 126-130, projekt konferencie, zborníka a vôbec Belových osláv.

⁷⁸ TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Matej Bel. Doba. Život. Dielo*. Bratislava : Veda, 1984, 411 s.

Tesne po decembrovej konferencii sa odohrala v Tibenského profesijnom živote vážna udalosť. Po skončení slávnostnej akadémie v aule Univerzity Komenského, na ktorej Tibenský predniesol záverečný slávnostný prejav a v rámci ktorej boli udeľované medaily Mateja Bela, sa dôverne dozvedel, že nemal byť medzi ocenenými. Malo sa tak stať na politický podnet a to aj napriek tomu, že sa najviac zaslúžil nielen o dôslednú a bezchybnú organizáciu vedeckej stránky hlavného podujatia a sprievodných akcií, návrhu medaily a dokonca vytvorenia nosných a kľúčových publikácií k výročiu. Boli to však už len dôsledky „straníckych“ intríg, ktoré sa od začiatku 70. rokov odohrávali nielen na HÚ SAV, ale aj v rámci akadémie, štátnych a straníckych orgánoch, od základnej organizácie KSS až po jej najvyššie štruktúry. Zvlášť to bolo citelné v rámci straníckych previerok v roku 1970.⁷⁹ Tibenského zo strany na základe previerok nevylúčili, no pre svoju integritu a pracovitosť bol trňom v oku niektorým menej pracovne zdatným kolegom, ktorí mu mohli závidieť významné výsledky jeho práce.⁸⁰ Tak sa mu aj v uvedenom roku (1983) stalo, že po jednej zo straníckych schôdzí si ho zavolať nový riaditeľ HÚ SAV Samuel Cambel a informoval ho, že na Ústrednom výbore KSS ho neschválili za člena redakčnej rady Historického časopisu, ktorý sám zakladal. Odpoveďou na otázku, prečo sa k takému kroku rozhodli, bolo, že ho považujú „za skrytého katolíka“. Z rovnakej „úchyľky“ ho vo svojich polemikách otvorene a tvrdo obviňoval jeho škooliteľ prof. D. Rapant.⁸¹

60-ročný jubilant

Keďže bol však rok 1983 aj rokom jeho 60. narodenín,⁸² záležitosť sa podarilo uhrat'. Tibenský napísal odvolanie na Predsedníctvo SAV, pričom dodatočne mu k šesťdesiatke udelili Štúrovu medailu (1984).⁸³

K jubileu mu ešte v roku 1983 boli venované dva zborníky. V „slovenskom“ zborníku *Veda a technika v dejinách Slovenska*⁸⁴ o ňom napísal krátky príspevok riaditeľ HÚ SAV Samuel Cambel pod názvom *Život práce a hľadania*, kde hodnotil predovšetkým Tibenského prínos na poli sociálnych a kultúrnych dejín národa (s. 5-11). Následne sa

⁷⁹ V rámci týchto procesov musel Tibenský dokazovať svoju lojalitu k strane. Tibenský tieto procedúry vo svojej autobiografii spomína len okrajovo. A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 23). V rámci jeho archívneho fondu sa však nachádza viacero dokumentov, ktoré jeho aktívnu snahu o udržanie sa v strane a vo vedeckej práci jednoznačne dokazujú. A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 98, šk. č. 6, Žiadosť o ponechanie členstva v KSČ; Žiadosť o očistenie komunistickéj cti.

⁸⁰ Tibenský spomínal viacero takýchto prípadov vo svojej autobiografii: A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 63-73).

⁸¹ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 79-81).

⁸² Tibenský organizoval priateľské posedenie pre svojich kolegov a priateľov k svojmu okrúhlemu výročiu na pôde ODVT HÚ SAV a to 1. septembra 1983. A SAV, f. Tibenský Ján, inv. č. 449, šk. č. 41.

⁸³ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 81).

⁸⁴ HRABOVEC, Ivan a kol. (eds.). *Veda a technika v dejinách Slovenska. Zborník prác k 60. narodeninám PhDr. Jána Tibenského, DrSc.* Bratislava : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 1983, 280 s.

v zborníku jubilantovi už len čiastočne venoval *Príspevok k publikačnej činnosti Oddelenia dejín vied a techniky HÚ SAV* od Márie Hrochovej (s. 257-277).

„Československý“ zborník *Práce z dějin přírodních věd 17⁸⁵* predstavoval pre Tibenského v podstate väčší honor. Už v úvode okrem iných Tibenského predností sa uvádzal jeho hlavný prínos a to, že „rozhodující měrou přispěl k rozvoji výzkumu této stránky [dejín prírodných vied a techniky, pozn. red.] slovenských dějin. Jeho vědecko organizační práce napomohla upěvnění oboru v celém Československu, posílila skutečně bratskou spolupráci českých a slovenských historiků vědy a techniky a přispěla i k reprezentaci naší vědy na mezinárodním fóru.“ Tibenského krátky vedecký profil (bez uvedenia autora) je na s. 303-304, po ktorom nasledoval príspevok Márie Bokesovej-Uherovej: *Nové úlohy a práce na poli neoranom – na dějinách vied a techniky na Slovensku*, v ktorom v podstate zosumarizovala Tibenského prínos ako vedúceho ODVT HÚ SAV (s. 315-331). Vedeckú a osobnostnú charakteristiku jubilanta Tibenského podal profesor Filozofickej fakulty UK Ján Hučko v príspevku s názvom *Jubileum historika* (s. 305-314). Celý zborník bol ukončený Tibenského bibliografiou od Márie Hrochovej (s. 333-359).

Oba zborníky zdobí identická fotografia J. Tibenského, na ktorej v rukách drží svoje nosné dielo *Dejiny vedy a techniky na Slovensku* z roku 1979.

Náhly odchod zo SAV a „dôchodcovské“ 90. roky

Tibenský mal svoju vedeckú budúcnosť pôvodne naplánovanú tak, že by sa po roku 1985 vzdal funkcie vedúceho ODVT HÚ SAV, pričom naďalej by pracoval na dokončení rozbehnutých vedeckých projektov. Počítal pritom s nástupníctvom svojho žiaka RNDr. Ondreja Pösssa, CSc., čo sa však v dôsledku vyššieho mocenského zásahu nestalo. Pritom neustávali ani intrigy voči nemu. S nástupom nového vedúceho ODVT HÚ SAV Dr. Pavla Hapáka, navyše musel z jedného dňa na druhý opustiť a vystať svoju zabývanú pracovňu, kde mal celú svoju knižnicu a kde pôsobil vyše tridsať rokov. Knižnicu teda previezol do svojho víkendového domu v Budmericiach. Následne sa v apríli 1985 rozhodol k radikálnemu kroku. K 31. decembru podal výpoveď, keď mal len niečo cez 62 rokov. Riaditeľ S. Cambel sa jeho odchod snažil oddialiť aspoň o dva mesiace, počas ktorých však už pracoval doma. Reálne tak z akadémie odišiel 1. marca 1986.⁸⁶ Vo svojom životopise na margo toho konštatoval: „*Takto sa skončila moja kariéra*“. Skončil tak po 35. rokoch pôsobenia v SAV, keď ako vedec bol v najlepších rokoch. O niekoľko rokov k odchodu z Etnografického ústavu SAV presvedčil aj svoju o šesť rokov mladšiu manželku, čo si neskôr vyčítal.⁸⁷

⁸⁵ NOVÝ, Ľuboš – HRABOVEC, Ivan (eds.). *Práce z dějin přírodních věd 17*. Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1983, 363 s.

⁸⁶ Výpoveď J. Tibenského z práce je datovaná na 18. 4. 1985: A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 89, šk. č. 5. Predĺženie pracovného pomeru riaditeľom HÚ SAV je z 13. 12. 1985. A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 99, šk. č. 6.

⁸⁷ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 81-82).

Aj v rámci nového „dôchodcovského statusu“ mu však ostali predchádzajúce vedecké záväzky a povinnosti, no v neplatenom režime. V Historickom ústave SAV mu totiž ponechali všetky funkcie (člen ústavnej rady, vedeckého kolégia, atestačnej komisie, redakčnej rady Historického časopisu, komisie pre obhajoby veľkých doktorátov a predsedníctvo komisie pre obhajoby kandidátskych prác na ODVT). Okrem toho bol čestným predsedom Slovenskej spoločnosti pre dejiny vied a techniky pri SAV, v rámci ktorej sa aj naďalej angažoval a zúčastňoval na jej práci.⁸⁸ Hneď v roku odchodu do dôchodku mu vyšla odborná úvodná štúdia v rámci antológie *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*, ktorú si zvlášť cenil.⁸⁹

Obdobie dôchodku bolo vyplnené ďalším veľmi intenzívnym výskumom. Ten realizoval v archívoch a vo svojom víkendovom dome v Budmericiach, kde býval spolu s manželkou od jari do jesene. Spočiatku sa prevažne venoval, ako aj pôvodne plánoval, príprave tretieho zväzku kolektívnej práce *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*. Bola to náročná úloha, keďže na 150 zaradených osobnostiach pracovalo asi 100 autorov z rôznych odvetví, ktorí mu dodali okolo 1 600 strojopisných strán rôzneho štýlu a kvality. Z väčšej časti preto musel celý text prerobiť v rámci jednotnej štruktúry a štýlu nakoniec viac-menej sám. Táto práca mu napokon zabrala vyše tri roky. V polovici roka 1989 ju ukončil a odovzdal na prepísanie v rámci Slovenskej spoločnosti pre dejiny vedy a techniky pri SAV.⁹⁰ Kniha však rovnako, ako jej predchodkyne v podobe 1. a 2. dielu musela čakať dlhší čas na vydanie. Uvedená na trh bola až v roku 1999.⁹¹

V 90. rokoch však bol stále vedecky činný, keď sa neustále zúčastňoval na prednáškach a konferenciách. S veľkým referátom bol na konferencii o Jurajovi Fándlym a Slovenskom učenom tovarišstve. Mal seriál vo Vlastivednom časopise o slovenských národných obranách, o bernolákovcoch, kde dotiahol svoju koncepciu slovenského národného obrodenia.⁹² V novembri 1992 bol hosťom Predsedníctva SAV v rámci vedeckého seminára pri príležitosti 50. výročia založenia SAVU, kde vystúpil aj s vlastným príspevkom. Predmetný zborníček zo sympózia bol (v úvode) venovaný Tibenskému ako najväčšiemu znalcovi dejín akadémie vied a inštitucionálneho zázemia

⁸⁸ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 87).

⁸⁹ NOVACKÁ, Mária (ed.). *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka : antológia*. Bratislava : Tatran, 1986, 506 s.

⁹⁰ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 83-85). Tibenský bol okrem toho v rámci SAV aj členom Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV a Slovenskej literárnej spoločnosti pri SAV. Pozri: A SAV, f. Tibenský Ján, inv. č. 423, šk. č. 38.

⁹¹ TIBENSKÝ, Ján – PÖSS, Ondrej (eds.). *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 3*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1999, 417 s.

⁹² A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 87).

slovenskej vedy, ktorý sa v roku 1993 dožil 70 rokov.⁹³ Ako hosť Predsedníctva SAV Tibenský vystupoval aj v lete 1999 na konferencii o vede a technike v Starej Lesnej.⁹⁴

V roku 1990 začal Tibenský viac spolupracovať s obcou Budmerice a to predovšetkým v rámci vytvorenej kultúrnej komisie pre prípravu osláv 700. výročia prvej písomnej zmienky o obci, ako aj následnej oslavy 180. výročia narodenia Juraja Holčeka. Tak sa J. Tibenský na vyše tri roky ponoril do archívneho výskumu dejín rodnej obce, ktorý zvyčajne realizoval v zimnom období (od októbra do marca).⁹⁵ V roku 1993 odštartovali Tibenského prednášky budmerickým rodákom z dejín obce, ktoré následne každý rok realizoval od jari do jesene. Celkovo ich bolo asi 15, pričom všetky vyšli „nákladom“ obecného úradu. Od počiatku 90. rokov sa tak pustil do ďalšej odbornej špecializácie regionálnych dejín – do dejín Budmeríc so zameraním sa na „históriu každodenného života“ ako u nás v podstate ešte nedotknutej oblasti historiografie. Jeho monografia *Poctivá obec budmerická* je hodnotená ako priekopnícke dielo jedného z najmodernejších prúdov slovenskej historiografie výskumu každodennosti. Dejiny Budmeríc od „archeologických“ čias po „koniec feudálnej éry“, zameranej na každodennosť spracoval dokonca v dvoch knihách – *Poctivej obce budmerickej*, ktorých celkový rozsah presahuje tisíc strán.⁹⁶

V rámci tohto spracovania načrtnol aj istý obraz práce historika v kontexte spracovania dejín národa a regionálnymi – obecnými dejinami: „*Práve na dejinách Budmeríc, na drobnokresbe založenej na detailnom štúdiu archívneho materiálu, som si uvedomil spätné väzby medzi obcou-obcami a národom. Ide tu o niečo ako tisíce artérií, ktorými sa krv rozchádza do celého tela, cievami sa vracia naspäť, oživuje telo a telo oživuje srdce. To je opäť jedna z téz k teórii formovania národa.*“⁹⁷

Poslednú svoju monografiu *Slovensko očami Európy* (2003) napísal akoby symbolicky so svojou milovanou manželkou PhDr. Vierou Urbancovou, DrSc., ako významnou slovenskou etnologičkou. Je pozoruhodné, že autori venovali dielo SAV, ktorá v roku vydania oslavovala 50. výročie svojho založenia a pre ktorú obaja pracovali a kreovali jej podobu po celý život.

Na konci 90. rokov sa Tibenského zdravotný stav postupne zhoršoval. To sa spolu s vekom odrazilo aj na jeho vitalite a možnostiach pracovného zaťaženia. Minimálne do začiatku milénia však bol vedecky činný, pričom následne už svoje aktivity utlmoval.

⁹³ Konferencia sa konala v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach. Z konferencie vyšiel o dva roky neskôr zborník v rámci 16. dielu edície *Z dejín vied a techniky na Slovensku*, založenej ešte J. Tibenským: PÖSS, Ondrej (ed.). *Slovenská akadémia vied a umení*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1994, 101 s. Tibenského príspevok: Akadémia vied ako model v inštitucionálnom vývoji vedy na Slovensku, na s. 13-21.

⁹⁴ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 88, šk. č. 5, Pozvánka podpredsedu SAV na Konferenciu o vede a technike pre host'a J. Tibenského.

⁹⁵ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 92, šk. č. 5.

⁹⁶ TIBENSKÝ, Ján. *Poctivá obec budmerická : každodenný život slovenskej dediny na konci feudálnej éry*. Budmerice : RAK – Obecný úrad, 1996, 477 s. TIBENSKÝ, Ján. *Poctivá obec budmerická – starodávna história : každodenný život slovenskej dediny od najstarších čias do začiatku 18. storočia*. Budmerice : Rak, 1998, 556 s.

⁹⁷ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 88).

Zomrel 11. mája 2012 v požehnanom veku nedožitých 89. rokov. Tento svoj vek dokázal naplniť takým množstvom vedeckých aktivít ako len málokto v jeho dobe, ale aj málokto v dnešných časoch technického a vedeckého pokroku, o výskum dejín ktorého sa výrazne zaslúžil.

Tibenského pracovné nasadenie a metodika výskumu a práce

Za tých 20 – 30 rokov nepriaznivých podmienok pre vedeckú prácu si doslova vyvinul zvyk rýchle „*prepadnúť*“ (ponoriť sa) do svojich rozpracovaných vedeckých problémov a prípadne ich myšlienkovito koncipovať. Tým využíval každý príhodný čas, teda aj čas konferencií, vedeckých porád a pre neho neproduktívnych zasadnutí, na ktorých sa ako funkcionár SAV, vedeckých rád musel zúčastňovať. Keď si následne sadol k písaciemu stolu, bol naplno pripravený koncipovať.⁹⁸

Vďaka tomuto rôznorodému pracovnému vyťaženiu sa Tibenskému stávalo, že sa občas dostával na pokraj pracovného zrútenia. Išlo tu v istom zmysle o Tibenského perfekcionizmus, keď často zostavované zborníky s rôznym štýlom písania jednotlivých autorov sa snažil zjednotiť do čo najvernejšej podoby diela monotematického charakteru.⁹⁹

Osobnostná charakteristika J. Tibenského

Jeho láskavosť voči kolegom, inými ľuďom, ľuďom ktorí potrebovali pomôcť, ale aj voči neprajníkom bola v jeho okolí všeobecne známa. Okrem mladých Židov, ktorých sa za prvej Slovenskej republiky zastal, to boli neskôr často obeť komunistických kádrovacích procesov a represálií.

Po komunistických politických represáliách, keď o prácu prišlo viacero ľudí, často nenahraditeľných odborníkov, si Tibenský aj napriek istým obavám vždy dokázal zachovať osobnú integritu a poškodeným ľuďom neváhal pomôcť. Tak napr. keď bývalého riaditeľa Župného archívu Bratislavskej stolice Dr. Vendelína Jankoviča na konci 50. rokov prepustili z väzenia a zamestnali ho na Pamiatkovom ústave, obrátili sa na Tibenského so žiadosťou o posudok. Posudok dodal s obídením dobových a politických súvislostí, zameral sa na osobné kvality, pracovitosť a vedeckú erudovanosť Jankoviča. Aj vďaka tomu sa Jankovič na pracovisku mohol plne etablovať.¹⁰⁰

Tibenský mal určite výraznú charizmu, ktorá sa prejavovala nielen na jeho organizátorských aktivitách, vo vedeckých výsledkoch, ale aj po ľudskej stránke, keď

⁹⁸ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 83).

⁹⁹ Medzi takéto zborníky patrili: *K počiatkom slovenského národného obrozenia* a tretí zväzok zborníka *Z dejín vied a techniky na Slovensku*, v ktorom boli referáty k jubileu 200-ročného založenia Banskej akadémie v Banskej Štiavnici. A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 56).

¹⁰⁰ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 17-18, 26).

svojím prístupom a trpezlivosťou dokázal presvedčovať neraz zarytých oponentov.¹⁰¹ Jeho osobnosť slovenskú historickú obec nepochybne výrazne ovplyvnila a obohatila. Všetky Tibenského práce zanechali v slovenskej historickej vede hlbokú stopu a zdá sa, že ešte dlho zostanú neprekonanými dielami. Tibenský prispel predovšetkým k rozvoju slovenskej historiografie v kontexte okolitých národných historiografií, ktoré mali možnosť skoršieho nástupu do dejín. K tomuto prispel tak kvantitou, ako aj kvalitou prác, svojou rozhladenosťou a príkladnou schopnosťou koncepčne myslieť. Podľa Tibenského kolegu z HÚ SAV Dr. Tibora Morovicsa bol Ján Tibenský nielen všestranným historikom, ale predovšetkým človekom múdrom, žičlivým a tolerantným, ktorý sa vedel zastať, vedel vypočuť i poradiť a rozdával milý úsmev i láskavé slovo.¹⁰²

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Archívne pramene

Archív Slovenskej akadémie vied (ďalej A SAV), fond Slovenskej akadémie vied a umení (ďalej f. SAVU), inv. č. 1, šk. č. 1

A SAV, f. SAVU, inv. č. 119, šk. č. 7.

A SAV, f. Tibenský Ján, inv. č. 432, šk. č. 41, Životopis pre Správu bibliografického oddelenia Hlavnej redakcie Odborovej pedagogickej encyklopédie Slovenska.

A SAV, f. Tibenský Ján, inv. č. 423, šk. č. 38.

A SAV, f. Tibenský Ján, inv. č. 430, šk. č. 41, Biografické materiály – pracovné zmluvy a dohody.

A SAV, f. Tibenský Ján, inv. č. 431, šk. č. 41, Biografické materiály – menovania.

A SAV, f. Tibenský Ján, inv. č. 433, šk. č. 41, Biografické materiály – ceny a odmeny.

A SAV, f. Tibenský Ján, inv. č. 449, šk. č. 41.

A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 82, šk. č. 5.

A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 88, šk. č. 5, Pozvánka podpredsedu SAV na Konferenciu o vede a technike pre hosťa J. Tibenského.

A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu.

A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Denník zo študijného pobytu v Budapešti.

A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 89, šk. č. 5.

A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 98, šk. č. 6, Žiadosť o Ponechanie členstva v KSC; Žiadosť o očistenie komunistickej cti.

¹⁰¹ Tibenský sa o svojej schopnosti komunikovať s ľuďmi vyslovil: „Ale keď som bol mladý a bol som presvedčený, že mám pravdu, nikdy som sa nebál a zdá sa, že sa mi darilo aj ľudí presvedčovať.“ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu (s. 64).

¹⁰² MOROVICS, Miroslav Tibor. *Lúčime sa s Jánom Tibenským* [online]. Dostupné na: https://www.sav.sk/index.php?lang=sk & charset & doc=services-news & source_no=20 & news_no=4458 [cit. 20. 10. 2024].

KAMENCOVÁ, Lýdia: *Tibenský, Ján. Úvod k inventáru* [online]. Dostupné na: <https://archiv.sav.sk/inventare/inventar.php?id=141 & sig=uvod> [cit. 10. 10. 2024]

Literatúra

CAMBEL, Samuel. Život práce a hľadania. In *Veda a technika v dejinách Slovenska. Zborník prác k 60. narodeninám PhDr. Jána Tibenského, DrSc.* Bratislava : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied, 1983, s. 5-11.

HALÁS, Ondrej. *Juraj Holček: kňaz, priekopník pedagogiky, včelár, národný dejateľ* (Druhé vydanie k 155. výročiu úmrtia). Martin : Matica slovenská, 2024, 182 s.

HOLOTÍK, Ľudovít – TIBENSKÝ, Ján (eds.). *Dejiny Slovenska I.* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1961, 578 s.

HRABOVEC, Ivan a kol. (eds.). *Veda a technika v dejinách Slovenska. Zborník prác k 60. narodeninám PhDr. Jána Tibenského, DrSc.* Bratislava : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 1983, 280 s.

HROCHOVÁ, Mária. Bibliografie prací PhDr. Jána Tibenského, DrSc. In NOVÝ, Ľuboš – HRABOVEC, Ivan (eds.). *Práce z dějin přírodních věd 17.* Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1983, s. 333-359.

HUDEK, Adam. Slovenská akadémia vied a umení (kap. 2). In KOVÁČ, Dušan a kol. (eds.). *Dejiny Slovenskej akadémie vied.* Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2014, s. 55-67.

HUDEK, Adam. Slovenská akadémia vied a umení v rokoch 1945 – 1952. Prerod SAVU do Slovenskej akadémie vied (kap. 3). In KOVÁČ, Dušan a kol. (eds.). *Dejiny Slovenskej akadémie vied.* Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2014, s. 69-86.

JURICOVÁ, Magda. Vývoj výskumno-vývojovej základne na Slovensku v rokoch 1945 – 1960. In NOVÝ, Ľubš (ed.). *Věda v Československu 1945 – 1960 (1. svazek).* (Edícia: Práce z dějin přírodních věd 14) Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1982, s. 83-107.

KAMENCOVÁ, Livia. Vznik a činnosť SAVU. In PÖSS, Ondrej (ed.). *Slovenská akadémia vied a umení. Z dějin vied a techniky na Slovensku XVI.* Bratislava : Historický ústav SAV, 1994, s. 29-34.

KLÁČKA, Jozef. Príprava na vytvorenie SAV. In KOVÁČ, Dušan a kol. (eds.). *Dejiny Slovenskej akadémie vied.* Bratislava : VEDA, 2014, s. 92-99.

MOROVICS, Miroslav T. Prvé tri desaťročia Slovenskej spoločnosti pre dejiny vied a techniky pri SAV. In *Z dějin vied a techniky XVII.* Bratislava : Historický ústav SAV; Slovenská spoločnosť pre dejiny vedy a techniky, 1997, s. 7-19.

PETRÁŠ, Milan. PhDr. Ján Tibenský, DrSc, osemdesiatpäťročný. In HRONČEK, Pavel a kol. (eds.). *Z dějin vedy a techniky stredoslovenského regiónu.* Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2009, s. 12-13.

PÖSS, Ondrej (ed.). *Slovenská akadémia vied a umení. Z dějin vied a techniky na Slovensku XVI.*, Bratislava : Historický ústav SAV, 1994, 101 s.

SEDLÁK, Imrich. Spomienka na Jána Tibenského. In *Historický zborník*, roč. 23, 2012, č. 1-2, s. 209.

SEDLÁK, Vincent. Životné a pracovné jubileum historika Jána Tibenského. In *Historický zborník*, roč. 8, 1998, s. 200-201.

TIBENSKÝ, Ján. Akademik Daniel Rapant deväťdesiatročný. In *Správy Slovenskej akadémie vied*, roč. 23, 1987, č. 4, s. 62-67.

TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Martin : Osveta, 1979, 534 s.

TIBENSKÝ, Ján. Ideový profil Juraja Fándlyho. In *Slovenské pohľady*, roč. 66, 1950, č. 9, s. 466-474.

TIBENSKÝ, Ján. Inštitucionálny vývin SAV a výstavba jej pracovísk. In TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Z dejín vied a techniky 9*. Bratislava : VEDA, 1979, s. 15-68.

TIBENSKÝ, Ján. J. Papánek – J. Sklenár : obrancovia slovenskej národnosti v 18. storočí. In *Priekopníci našej minulosti*, Vol 8. Martin : Osveta, 1958, 157 s.

TIBENSKÝ, Ján. *Jozef Ignác Bajza. Odtlačok úvodnej štúdie k René mládenca príhodi a skúsenosti*. Bratislava : SAV, 1955, 52 s.

TIBENSKÝ, Ján. *Juraj Fándly. Odtlačok úvodnej štúdie k výberu z diela*. Bratislava : SAV, 1954, 96 s.

TIBENSKÝ, Ján. *Matej Bel. Život a dielo : najslávnejší a najdokonalejší polyhistor, rodák očovský*. Bratislava : Obzor : 1984, 152 s.

TIBENSKÝ, Ján. Počiatky slovenského národného obrozenia. In *Historický časopis*, roč. 2, 1956, č. 4, s. 520-538.

TIBENSKÝ, Ján. *Poctivá obce budmerická : každodenný život slovenskej dediny na konci feudálnej éry*. Budmerice : RAK – Obecný úrad, 1996, 477 s.

TIBENSKÝ, Ján. *Poctivá obce budmerická - starodávna história : každodenný život slovenskej dediny od najstarších čias do začiatku 18. storočia*. Budmerice : Rak, 1998, 556 s.

TIBENSKÝ, Ján. Profesor Daniel Rapant ako vychovávateľ vedeckého dorastu. In MARSINA, Richard (ed.). *Historik Daniel Rapant - Život a dielo (1897–1988–1997)*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1998, s. 85-95.

TIBENSKÝ, Ján. Slovenská akadémia vied a dejiny vedy. In TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Z dejín vied a techniky na Slovensku VII*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974, s. 7-12.

TIBENSKÝ, Ján. Slovensko po szatmárskom mieri a v prvom období osvietenského absolutizmu. In *Historický časopis*, roč. 4, 1956, č. 3, s. 331-396.

TIBENSKÝ, Ján. *Slovenský Sokrates. Život a dielo Adama Františka Kollára*. Bratislava : Tatran, 1983, 143 s.

TIBENSKÝ, Ján. Stav a úlohy dejín vied a techniky na Slovensku. In TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Z dejín vied a techniky na Slovensku I*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1962, s. 5-8.

TIBENSKÝ, Ján. Úloha a význam Matice slovenskej v našej minulosti. In *Pod zástavou socializmu*, roč. 1, 1952, č. 3, s. 87-94.

TIBENSKÝ, Ján. *Veľká ozdoba Uhorska. Doba, život a dielo Mateja Bela*. Bratislava : Tatran, 1984, 270 s.

TIBENSKÝ, Ján. Založenie SAV a prvá etapa jej rozvoja. In NOVÝ, Luboš (ed.). *Věda v Československu 1945-1960: Sborník příspěvků z prac. zasedání 22. – 23. 10. 1980.* (Edícia: Práce z dějin přírodních věd 14). Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1982, s. 45-81.

TIBENSKÝ, Ján a kol. (eds.). *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 1.* Bratislava : Obzor, 1986, 428 s.

TIBENSKÝ, Ján – HRABOVSKÝ, Tibor a kol. (eds.). *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 2.* Bratislava : Obzor, 1988, 1003 s.

TIBENSKÝ, Ján – HROCHOVÁ, Mária – MAUEROVÁ, Mária. *Bibliografia prírodných, lekárskych a technických vied na Slovensku do roku 1850.* Martin : Matica slovenská, 1976, 1038 s.

TIBENSKÝ, Ján – PÖSS, Ondrej (eds.). *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 3.* Bratislava : Academic Electronic Press, 1999, 417 s.

WINKLER, Tomáš. *Matica slovenská. Vrastanie do času.* Martin : Matica slovenská, 2013, 263 s.

WINKLER, Tomáš. – ELIÁŠ, Michal a kol. (eds.). *Matica slovenská. Dejiny a prítomnosť.* Martin : Matica slovenská, 2003, 496 s.

Internetové zdroje

MOROVICS, Miroslav T. *Lúčime sa s Jánom Tibenským* [online]. Dostupné na: https://www.sav.sk/index.php?lang=sk & charset & doc=services-news & source_no=20 & news_no=4458 [cit. 10. 10. 2024]

Mgr. Dominik Blanár, PhD.
Slovenský historický ústav Matice slovenskej
Grösslingová 23
812 51 Bratislava
dominik.blanar@matica.sk

Chápanie slovenského národa a slovenských dejín v diele Jána Tibenského

(Príspevok k najvýznamnejšej marxistickej konceptualizácii
slovenských dejín)*

Martin Homza

HOMZA, Martin. Understanding the Slovak Nation and Slovak History in the Work of Ján Tibenský. In *Historický zborník*, Vol. 35, 2025, No. 1, pp. 39-52.

Abstrakt: The author examines the work of one of the most prominent Slovak historians of the twentieth century, Ján Tibenský. He focuses on Tibenský's conceptual approach to interpreting Slovak history. His analysis draws primarily on three of Ján Tibenský's texts on the subject of Slovak history published between 1954 and 1971 in *Historický časopis* (Historical Journal). The selected texts reflect a gradual shift from a Marxist-Stalinist historian of the oppressed Slovak nation to a mature historian whose work came to be characterized by extensive factographic research across various archives in Slovakia and Central Europe – research that eventually surpassed all his prior communist methodological prejudice. The dominance of rich factography – although never personally acknowledged by Tibenský – ultimately led him to effectively abandon the originally Marxist philosophy view of Slovak history and to develop a distinctive chronology, methodology, and terminology for Slovak historical research. In this way, Ján Tibenský became, alongside Daniel Rapant and Ľubomír Lipták, one of the most significant Slovak historians of the second half of the twentieth and early twenty-first centuries, whose work uniquely captured the complexities of Slovak history. Based on this individual approach to Slovak history, the author concludes the study by placing Tibenský within the Catholic wing of Slovak historiography. This categorization draws upon an analogy with Slovak novel classification proposed by literary historian Ján Števček in the late 1980s. According to this framework, the narrative techniques of selected Slovak authors differed from others by exhibiting a lower degree of ideological bias and respect for portraying the everyday contradictions in the reality of Slovak life. Števček termed such broader narrative approaches as “Catholic novels.”

Keywords: Ján Tibenský; Stalinist Concept of Nationality; Nationality; Nation; Slovaks; Feudalism; Modern Era; National Revival.

Dr. Ján Tibenský (* 1923 – † 2012) patril do zakladateľskej generácie slovenskej profesionálnej historiografie. Typologicky ho možno zaradiť k tomu druhu historikov, ktorí vo svojom diele vedia umne spájať výdobytky klasického archívneho

* Štúdia bola realizovaná v rámci riešenia projektu APVV-24-0544 (Slovenčina v multilingválnom kontexte v ranom novoveku: pramene a digitálne prístupy) na Katedre slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

výskumu spojené s analytickou metódou bádania historického prameňa, s komplexnými prístupmi vedúcimi k prácam syntetizujúceho charakteru. Súhrnné dielo tohto historika tak zahŕňa nielen značný počet parciálnych štúdií, čiastkových monotematicky ladených monografií, ale aj – na jedného človeka – pomerne vysoký počet syntéz¹ a prác encyklopedického charakteru. V mnohých oblastiach najmä vzhľadom na novosť a objavnosť skúmanej tematiky bol Tibenský nielen zakladateľom výskumných odborov, ako napríklad odboru dejín vedy a techniky na Slovensku, ale v týchto oblastiach zostal aj dodnes neprekonanou autoritou. Platí to najmä o téme počiatkov vedy a techniky na Slovensku. Jedným dychom však tiež treba povedať, že Tibenský objavil aj čaro regionálnych dejín. Predovšetkým však sa zapísal ako autor, ktorý sa venoval počiatkom slovenského národného obrodzenia. Na tomto mieste treba pritom poznamenať, že takto vyznela už jeho dizertačná práca – *Historické základy slovenského národného obrodzenia*. Výskum na tomto poli pokladal za svoju srdcovú záležitosť. Vo vlastnom životopise to nazýval: „moja tradičná výskumná oblasť“.²

Vypracoval tu nielen jeho chronologizáciu, ale i metodológiu bádania. Bola to nutnosť, lebo práve pri výskume počiatkov slovenského národného obrodzenia, respektíve pri období, ktoré mu predchádzalo, narazil na pole takmer neprebádané. Pritom interpretácia novoobjaveného archívneho materiálu sa logicky dostala do sporu so staršími, tradičnými a vžitými koncepciami slovenských dejín. Tibenský sa po celý život pokúšal zladať obrovskú masu nových dát, ku ktorým sa dostal, s metodológiou marxisticko-leninského chápania dejinných procesov. Výsledkom jeho celoživotného snaženia je kvalitatívne vyššia marxistická syntéza konceptu slovenských dejín. V tejto práci sa pokúsim o jej analýzu a na záver k nej pridám niekoľko kritických komentárov.

Prvá štúdia, ktorú kvôli vyššie popísaným cieľom Tibenský napísal, nesie titul *Počiatky slovenského národného obrodzenia*.³ Vyšla záverom roku 1954 v *Historickom*

¹ Podľa údajov samotného autora v jeho nepublikovanej autobiografii: Archív Slovenskej akadémie vied (ďalej ako A SAV), fond (ďalej ako f.) Tibenský, Ján – dodatok, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 97, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 5, *Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu*, [89 strojopisných strán]. Za sprístupnenie textu ďakujem Dr. Dominikovi Blanárovi. Od 50. rokov sa aktívne podieľal na vypracovaní a prehľbovaní koncepcie slovenských dejín. Bol redaktorom, spoluredaktorom a autorom všetkých veľkých syntéz československých a slovenských dejín (*Přehled československých dějin. Díl I. Do roku 1848*. Praha : Historický ústav Československé akademie věd, Nakladatelství Československé Akademie Věd, Praha, 1958; *Československá vlastivěda. Díl II. Dějiny. Svazek 1*. Praha : Orbis, 1963, kde spracoval celé slovenské dejiny; *Československá vlastivěda. Díl II. Dějiny. Svazek 2*. Praha : Horizont, 1969, kap. Slovenské národné obrodzenie; *Dejiny Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1848*. HOLOTÍK, Ľudovít – TIBENSKÝ, Ján (eds.). Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1961. TIBENSKÝ, Ján. *Slovensko I. Dejiny*. Bratislava : Obzor, 1971, 851 s. V reedícii: Tenže. *Slovensko I. Dejiny*. Bratislava : Obzor, 1978, 1010 s. a TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny Slovenska slovom a obrazom I*. Martin : Osveta, 1973, 249 s.

² A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, *Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu*, s. 42.

³ TIBENSKÝ Ján. Počiatky slovenského národného obrodzenia. In *Historický časopis*, roč. 2, 1954, č. 4, s. 520-538.

časopise, ktorého sa zhodou okolností v tom istom roku stal aj hlavným redaktorom.⁴ Za zmienku stojí, že uvedený článok bol publikovaný v hektickom čase súdu so slovenskými buržoáznymi nacionalistami. Neprekvapuje teda, že leitmotívom štúdie je kritika dovtedajšieho buržoázneho chápania slovenských dejín.

Už na začiatku svojho textu sa preto Tibenský jasne vymedzuje: „Ideologickým základom buržoáznej koncepcie slovenských dejín bol buržoázy nacionalizmus.“ Podľa tohto staršieho konceptu nositeľom slovenských dejín mal byť „buržoázy slovenský národ“ s vlastným národným povedomím.⁵ Toto chápanie demonštruje na dvoch starších modeloch Júliusa Bottu († 1926) a svojho učiteľa Daniela Rapanta († 1988). Taktne obišiel koncepciu Františka Hrušovského († 1956), všeobecne spojovaného – aj vďaka miestu poslanca v slovenskom sneme (1939 – 1945) – so slovenskou katolíckou syntézou slovenských dejín, v danej dobe nazývanou tiež ľudácka. Bottov model chápal Tibenský ako viac „statický“. Rapantov ako „idealisticko dynamický“. Spoločným menovateľom oboch kritizovaných autorov malo byť podľa Tibenského chápanie predmetu slovenských dejín, ktorým sú Slováci. Tí sa však mali podľa prvého i druhého kritizovaného historika vymedziť ako osobitný politický celok až od roku 1848, a to v súvislosti s revolúciou meruôsmych rokov. Ako osobitý subjekt mali síce Slováci figurovať ešte v časoch Veľkej Moravy, po jej zániku však v Uhorskom kráľovstve ako podrobený národ bez politickej subjektivity už nemali existovať. Polemický tón zo svojím učiteľom Danielom Rapantom však touto kritikou neprestal. Konflikt Tibenského s Rapantom by si vyžadoval samostatné spracovanie, naplno sa však prejavil až v otvorenej výmene názorov oboch historikov v prvej polovici 60. rokov 20. storočia.⁶

Tibenský najväčšiu slabinu starších koncepcií slovenských dejín veľmi správne identifikoval v nedostatočnej reflexii feudálneho obdobia. Na metodologické

⁴ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, *Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu*, s. 35.

⁵ K tomu pozri LETZ, Robert. Slovenské dejiny ako vrcholné dielo Františka Hrušovského. In *Historický zborník*, roč. 34, 2024, č. 1, s. 47-70.

⁶ Polemika vyvrcholila textom RAPANT, Daniel. K pokusom o novú historicko-filozofickú koncepciu slovenského národného obrodzenia. In *Slovenská literatúra*, roč. 12, 1965, č. 5, s. 493-550. Rapant tu na adresu Tibenského uviedol: „... a i zaujatost' konfesijná, i keď sa skrýva pod, pravdaže zasa len takto maskovanou ‚národnost'ou‘ a ‚národovectvom‘ a nakoniec (no nie v poslednom rade) i schematický, uvedeným účelom a cieľom prispôsobený a služobný ‚marxizmus‘.“ J. Tibenský vo svojej nepublikovanej autobiografii neskôr napísal: „Vedel som, že moje názory a celé zameranie zborníka K počiatkom slovenského národného povedomia je v rozpore s koncepciou pána profesora Rapanta, ale až takú ostrú reakciu som nečakal. Bola tvrdá, osobná a často vyslovene ‚pod pás‘ (...).“ Tibenský Rapantovi priamo odpovedal v rozsiahlej polemickej štúdii K starším a novším názorom na A. Bernoláka, bernolákovské hnutie a národné obrodzenie (In *Historický časopis*, roč. 14, 1966, č. 3, s. 329-371), ku ktorej neskôr v zmienenej rukopisnej autobiografii dodal: „... maximálne vecne s úctou žiaka k učiteľovi, odpovedal som iba na prvú jeho polemiku. Na jeho ďalšiu už som nemal chuť ani čítať, ani odpovedať – a prečítal som si ju až v súvislosti s konferenciou K nedožitým 100. narodeninám prof. D. Rapanta – už pokojne, hoci trochu s nepochopením a trpkosťou.“ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, *Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu*, s. 44.

a terminologické preklopenie tohto evidentného rozporu si mladý historik vypomohol vtedy aktuálnym textom Jozefa Visarionoviča Stalina *O národnostnej otázke*.⁷ Stalinovo chápanie národa bolo nasledovné: „*národ je historicky sa utvorivšie pevné spoločenstvo jazyka, územia, hospodárskeho života a psychického ustrojenia, ktoré sa prejavuje v spoločenstve kultúry. Pritom samo sebou sa rozumie, že národ, ako každý historický jav, podlieha zákonu zmeny, má svoje dejiny, začiatok a koniec. Iba prítomnosť všetkých príznakov, vzatých dovedna, dáva nám národ.*“ Pod (staršími) dejinami národa pritom Stalin myslel najmä obdobie, keď sa národ ešte nevyformoval v čistom zmysle, ale potenciálne už existoval v podobe vykorisťovaných más. Z tohto potom Tibenský ako predmet slovenských dejín uznal „slovenský ľud“. Ten mal v Uhorskom kráľovstve trpieť pod dvojitém útlakom „národnostným“ a „ekonomickým“. Podľa Tibenského cesta k modernému slovenskému buržoáznemu národu viedla aj cez prekonávanie ďalších objektívnych príčin, ktoré spôsobovali oneskorovanie jeho konštituovania sa do modernej podoby. Slovákom podľa Tibenského nechýbala len osobitá slovenská feudálna štátnosť, ale aj významnejšie kultúrne centrum, akým bola v Čechách Praha. V uhorskom prostredí Slováci tiež nedisponovali osobitým národným trhom. Nuž a retardačný efekt voči vzniku osobitej slovenskej národnej osobitosti mal tiež prinášať aj katolícky univerzalizmus, ktorý výstižne Tibenský charakterizoval slovami významného jezuitského historika Juraja Praya († 1801) ako *infectio nationis studio*, teda ako „nespôsobnú národnú horlivosť“. Tá mala byť Uhorskému kráľovstvu vždy len na škodu. V tejto súvislosti napokon Tibenský v duchu J. V. Stalina konštatuje, že v časoch feudalizmu Slováci síce už existovali, ale iba „v zárodku“, ako akási možnosť. V súlade s myšlienkami J. V. Stalina však už tomuto „zárodku“ priznáva určité prvky národa. Tie Slovákom nepadli len tak „z neba“, ale vytvárali sa postupne, už v období predkapitalistickom. Tento „zárodok“ pritom v duchu J. V. Stalina nazval „slovenská feudálna národnosť“. Táto etnická kategória po rusky „*народность*“, ⁸ pod ktorou sovietsky vodca myslel všeobecne rané etapy formácie budúcich buržoázných národov, sa stala v Tibenského koncepcii slovenských dejín napokon „kameňom uholným“. Preukázateľnými marxisticko-stalinskými znakmi tejto slovenskej národnosti v čase feudalizmu mali byť: 1. spoločné územie, 2. spoločný jazyk a 3. spoločné psychologické založenie Slovákov.

Okrem nich však J. Tibenský poukázal na ďalšie špecifiká slovenského národnostného „zárodku“. Ako vôbec prvý slovenský historik sa v analyzovanom článku pokúsil vymedziť základné črty „slovenskej feudálnej národnosti“ a jej tvoriacej sa ideológie. Na prvé miesto postavil už v stredoveku často artikulovanú myšlienku spoločného „povedomia slovanského“, ktoré podľa Tibenského malo splývať so

⁷ STALIN, Josif Visarionovič. *O národnostnej otázke: Výbor z článkov a rečí*. BAKOŠ, Mikuláš (ed. a trans.). Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1945, 155 s. Neskôr Tibenský citoval aj české preklady Stalina a jeho zobraňované dielo.

⁸ K termínu „*народность*“ pozri viac ЮCOВА Наталия Николаевна. Научная легитимация концепции древнерусской народности: вклад Л. В. Черепнина. In *Вестник Удмуртского университета. Серия «История и филология»*, roč. 39, 2006, č. 7, s. 3-25.

slovenským povedomím. Ďalej to bolo vedomie slovenského autochtonizmu, teda pôvodnosti slovenského osídlenia medzi Dunajom a Tatrami a širšie v Panónskej panve, to jest Bazéne Dunaja. S touto myšlienkou súvisela téza o dunajskej pravlasti všetkých Slovanov. S tou pre zmenu súvisela myšlienka o slovenčine, ako matke všetkých slovanských jazykov. Nečudo, že Slováci spolu so Slovincami sa sami deklarovali ako praví dedičia týchto starobylých tradícií. V právnej rovine slovenskí intelektuáli od čias Jána Baltazára Magina († 1735) a Samuela Timona († 1736) vyvinuli takzvanú „pohostinskú teóriu“, podľa ktorej predkovia Maďarov boli Slovákmi prijatí mierovou cestou za obojstranne výhodných podmienok. Osobitým prvkom stredovekej slovenskej národnosti mala byť „ťažko postihnuteľná“, zato však mnohovrstevnatá a veľmi bohatá slovenská ľudová kultúra. Nezanedbateľný vplyv na charakter slovenskej feudálnej národnosti najmenej od čias reformácie mal mať tiež vplyv češtiny, ktorá v podobe kralickej biblictiny substituovala po stáročia aj originálny slovenský liturgický jazyk. Tvorcovia osobitej ideológie slovenskej feudálnej národnosti a jej nositelia sa podľa Tibenského zoskupovali najmä zo skupiny slovensky cítiaceho meštianstva. Nemala však medzi nimi chýbať slovenská šľachta, ktorej sú prvé národno-obranné texty pripísané. Na záver článku potom Tibenský konštatuje, že hoci sa slovenská feudálna národnosť nerodila v ľahkých podmienkach, podobne ako okolité národy aj ona na konci 18. storočia začala prerastať do slovenského buržoázneho národa.

Ján Tibenský si bol neskôr dobre vedomý všetkých zjednodušení svojho článku z roku 1954. V autobiografii z konca 90. rokov 20. storočia k tomu napísal: „*V roku 1954 uverejnil som v Historickom časopise štúdiu Počiatky slovenského národného obrodzenia. Z mojich štúdií je najviac poznačená marxistickou schematicnosťou ‚marxbócherstvom‘, na druhej strane sú tam zárodky základu mojich názorov na slovenský národný vývoj.*“⁹

S týmto sebahodnotením nemožno nesúhlasiť. Zdá sa preto logické, že už od začiatku 60. rokov začal Tibenský veľmi seriózne systematizovať svoje názory v sérii článkov a kolektívnych monografií, ktoré pre ich početnosť nemôžem všetky osobitne analyzovať. Sám autor ich hodnotil takto: „*Zhruba až do polovice 70. rokov bol som aj v tejto tradičnej mojej výskumnej oblasti aktívnejší. Už v roku 1960 publikoval som v HČ (Historickom časopise) štúdiu Predstavy o slovanstve na Slovensku v 17. a 18. stor., v nasledujúcom roku /1961/ tiež v HČ Problémy vzniku a vývoja slovenskej feudálnej národnosti, v roku 1963 v kol. monografii Veľká Morava a naša doba, ktorá vyšla vo vydavateľstve Obzor ako reprezentačná publikácia z príležitosti 1100. výročia príchodu Cyrila a Metoda k nám som uverejnil dve rozsiahle state – Veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia v živote slovenskej feudálnej národnosti a Veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia v období počiatkov slovenského národného obrodzenia / Veda SAV, Bratislava 1964/, ktorý vyšiel z príležitosti 200-ročného jubilea narodenia Antona Bernoláka ako výsledok celoslovenskej slovenskej konferencie, ktorá sa*

⁹ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, Ján Tibenský: *Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu*, s. 36.

konala v roku 1963 v Bratislave. (...) v rozvíjaní svojich názorov na bernolákovské hnutie v slovenskom národnom obrodení som pokračoval v zborníku *Slováci a ich národný vývin* /Veda Bratislava 1966/, ale aj v ďalších konferenciách a zborníkoch, ale aj v rade ďalších /bibliografia č. 38, 39, 40, 49, 51, 54, 67 atď/. V r. 1965 mi vyšla knižná práca *Chvály a obrany slovenského národa* /Tatran, Bratislava 1965/, ktorá mala značný ohlas.“¹⁰

Z počtu uvedených prác, ako do určitej miery modelovú, som vybral štúdiu z roku 1961, ktorá tiež vyšla v *Historickom časopise*. Ján Tibenský v nej pristúpil k rozvinutiu a precizovaniu svojich starších myšlienok. Nesie príznačný názov *Problémy vzniku slovenskej feudálnej národnosti*.¹¹ Autor tu už na úvod konštatuje, že otázky slovenskej feudálnej národnosti, to jest v jeho chápaní slovenského ľudu v období feudalizmu, sú stále nedostatočne badané, a preto nejasne osvetlené. Ako je známe, v časoch, keď táto štúdia vyšla, už prebehla kritika kultu Stalinovej osobnosti. Pre Tibenského však bolo ťažké sa v jeho metodologických východiskách vzdať myšlienok Stalina, aj preto, že nikto z marxistov k tejto téme v tom čase nič lepšie nenapísal. Nešlo mu dištancovať sa najmä od termínu „národnosť“, ktorá sa medzičasom stala populárnou, a to nielen v Tibenského koncepcii marxistického poňatia vývoja slovenského národa. Okrem Stalina, pravda, trochu viac tu citoval aj dielo Vladimíra Iljiča Lenina. Metodologicky však odkazoval najmä na schému ruského (sovietskeho) medievalistu Leva Vladimíroviča Čerepnina († 1977). Ako je známe, ten však tiež vychádzal najmä zo Stalina. Čerepnin koncept genézy moderného buržoázneho národa, ktorej predchádzala feudálna národnosť, obohatil ešte o kategóriu predhistorického kmeňa.¹²

Slovenská feudálna národnosť v podobe „problematiky slovenského ľudu v období feudalizmu“ aj v tomto článku zostáva ústrednou témou Jána Tibenského. Článok má na prvý pohľad menej poznámok a zdá sa byť viac esejistický. Neplatí to však všade a úplne. V niektorých myšlienkach, ako napríklad o dvojacom útlaku slovenského ľudu, ktorý retardoval osobitý vývoj slovenského buržoázneho národa, či pri terminologickom stotožňovaní Slovienin = Sloven = Slovák, sa dokonca Tibenský opakuje. Toto opakovanie sa neskôr stane príznakové aj pre ďalšie jeho teoretické diela o genéze slovenského národa a koncepcii jeho dejín.

Nóvum článku je v rozšírení faktografie podporujúcej jeho pôvodnú tézu o existencii slovenskej feudálnej národnosti. Treba už tu povedať, že vlastne to je aj hlavná tendencia Tibenského neskoršej tvorby. Dá sa zhrnúť do jednoduchej myšlienky – namiesto metodologického teoretizovania neustálym rozširovaním svojej heuristickej bázy stále precíznejšie faktmi podporuje svoje tézy obsiahnuté v článku z roku 1954. Miestami sa pritom v jeho textoch objavujú myšlienky, ktoré tento koncept presahujú.

¹⁰ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, *Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu*, s. 42-43.

¹¹ TIBENSKÝ, Ján. Problémy vzniku slovenskej feudálnej národnosti. In *Historický časopis*, roč. 9, 1961, č. 4, s. 397-419.

¹² Čerepnin, ako je z citovaného článku jasné, však tiež viac-menej rozpracoval najmä J. V. Stalina. Pozri ЮСОБА, Наталия Николаевна. Научная легитимация концепции древнерусской народности, passim.

Napríklad tá, že v národotvornom procese Slovákov slovenská „šľachta hrala určitú úlohu, ale dodnes neosvetlenú...”

V článku z roku 1961 Tibenský rozpracoval charakteristiku vývinu slovenskej feudálnej národnosti do detailov. I v tomto texte polemizuje s Júliusom Bottom i Danielom Rapantom. Podľa Tibenského Rapantov model slovenských národných dejín obchádzal hospodársky rozmer života Slovákov. Pri ďalšej analýze stavu bádania skúmanej problematiky potom upozornil najmä na to, že bádanie slovenskej feudálnej národnosti v minulosti sa u slovenských historikov obmedzovalo najmä na skúmanie slovenského, respektíve českého jazyka. Pri tomto skúmaní však jednotliví bádatelia často prekročili tento bádateľský rámec. Medzi tých, ktorí to dokázali, ráta najmä Branislava Varsika († 1994) a Antona Augustína Baníka († 1978).

Proces prechodu slovenskej feudálnej národnosti do buržoázneho národa Tibenský následne, v duchu marxisticko-leninskej periodizácie dejín, rozdelil na tri základné etapy. Prvú etapu časovo vymedzil od sklonku 10. storočia do konca 13. storočia. Sem zaradil aj veľkomoravské obdobie Slovákov. Ako osobitá slovenská národnosť sa však Slováci mali podľa Tibenského sformovať až bezprostredne po páde Veľkej Moravy, „približne od polovice 10. storočia...” V tomto období malo tiež prísť k vymedzeniu „spoločného (slovenského) územia, ako jedného zo základných znakov národnosti“. Ako vôbec prvý medzi slovenskými historikmi upozornil na fakt, že o Slovákoch v rámci prevládajúcich latinských prameňov možno do konca 13. storočia hovoriť najmä pri prekladoch etnonyma *Sclavus*, pl. *Sclavi*, a to vždy podľa kontextu.

Druhú etapu od začiatku 14. storočia až do 16. storočia Tibenský charakterizoval prechodom od naturálneho k peňažnému hospodárstvu. Upozornil tu na skutočnosť, že na stredovekom Slovensku ležalo 20 – 25 kráľovských miest, čo bolo približne 70 % zo všetkých uhorských kráľovských miest. No a práve v týchto mestách v ekonomickom súperení s privilegovanými po nemecky hovoriacimi hosťami prichádzalo k prvým jasným vymedzeniam sa *Natio Slavica*, to jest, podľa Tibenského prekladu, „Slovenskej obce“. Pritom podal množstvo veľavravných dokladov, že už v tomto období prichádza k postupnému poslovenčovaniu – slovakizácii miest na území dnešného Slovenska. Nie zanedbateľným faktorom v tomto procese malo byť aj používanie češtiny.

Tretiu etapu vývoja slovenskej feudálnej národnosti Tibenský rámcovoval 16. – 18. storočím a charakterizoval ju „rozvojom peňažného hospodárstva“. Pre toto obdobie je charakteristické pokračovanie procesov z druhej etapy. Pritom, podľa Tibenského, práve v priebehu 18. storočia už mala vzniknúť aj osobitá slovenská národná ideológia. Na konci tohto obdobia však už možno konštatovať, že zo Slovákov sa stáva buržoázny národ. Celé toto obdobie Tibenský delí na čas pred uzatvorením Satmárskeho mieru v roku 1711 a po ňom. Rozhodujúcimi determinančnými znakmi v prvom časovom úseku bola postupná okupácia veľkej časti Uhorského kráľovstva Turkami po bitke pri Moháči v roku 1526; nástup Habsburgovcov na uhorský trón a presadenie sa luterskej reformácie na Slovensku; neskoršie zápas stavov proti centralizačným snahám Viedne. Z ekonomických determinantov potom upozorňuje na počiatky takzvaného druhého nevoľníctva a hospodárenie uhorskej šľachty vo vlastnej réžii. Všetky tieto

faktory mali mať na vývoj slovenského buržoázneho národa tak negatívne, ako aj pozitívne vplyvy. Medzi tie najviac pozitívne však podľa Tibenského patrilo to, že ťažisko historického vývoja Uhorského kráľovstva sa presunulo na územie dnešného Slovenska. S tým pochopiteľne vzrástol význam slovenskej národnosti vo všetkých sférach bývalého Uhorského kráľovstva.

Podobne postupuje pri charakteristike obdobia po roku 1711. Upozorňuje najmä na to, že po vyhnaní Turkov z „dolnej zeme“, sa ťažisko vývoja postupne presúva zo Slovenska viac na juh. Hoci, priznáva, že pokiaľ ide o banskú a remeselnú výrobu, Slovensko stále zostalo aj v analyzovanom období najrozvinutejšou časťou kráľovstva. K retardačným znakom uvedeného obdobia pokladá snahy habsburského dvora vo Viedni užšie si pripútať Uhorské kráľovstvo a brzdiť jeho priemyselný rozvoj. K pozitívnym znakom, ktoré mali napomôcť formovanie slovenského buržoázneho národa priradil Tibenský najmä centralizačné a unifikačné tendencie Viedne, ktoré mali na Slovensku viesť k vzniku jednotného trhu. Ten mal v konečnom dôsledku prispieť k tomu, že feudálne „*natio Slavica*“ dovtedy úzko naviazané ako slovenské obce v rámci jednotlivých miest Uhorského kráľovstva, začalo získavať na nadregiónalnom význame. K iným pozitívnym znakom, ktoré mali viesť k vzniku slovenského buržoázneho národa, potom pomerne odvážne na svoju dobu priradil existenciu Trnavskej jezuitskej univerzity (1635 – 1777). Za ťažiskový priestor, v ktorom malo akcelerovať formovanie slovenského buržoázneho národa, pritom označil západné Slovensko s centrami v Trnave a Bratislave.

Svoj text z roku 1961 napokon Tibenský ukončil vymenovaním právnych výdobytkov slovenskej feudálnej národnosti. Tak ako ich podal v tomto článku, ich neskôr chronologicky zopakoval v celom rade svojich ďalších prác. Patrí sem najmä zákonný článok 13 uhorského snemu z roku 1608 a doplnkový zákon z roku 1614, ktoré mali upravovať a sankcionovať postavenie Slovákov, Maďarov a Nemcov v jednotlivých mestách. Tieto zákony boli ďalej spresňované v rokoch 1723 a 1728.

Kvalitatívny nárast významu slovenskej národnosti v Uhorskom kráľovstve sa prejavil aj v pokusoch o redefiníciu nadnárodného obsahu pojmu *natio Hungarica*, pod ktorým je treba v stredoveku rozumieť uhorský politický stavovský šľachtický národ, bez ohľadu na jeho národnostné zloženie. Veľmi jasne to Tibenský demonštroval na príkladoch dvoch tlačí z prvej tretiny 18. storočia. Prvá vošla do dejín ako prvá obrana Slovákov *Apologia*. Bola to odpoveď dubnického farára Jána Baltazára Magina († 1735) na osočenie Slovákov profesorom uhorského historického práva v Trnave Michala Bencsika († 1728). Druhým je text spoločného slovensko-maďarského výkladu dejín Uhorského kráľovstva, ktorý napísal Samuel Timon († 1736), známy sa stal aj pod titulom *Imago antiquae Hungariae*, teda *Obráz starého Uhorska*. Leitmotívom oboch diel je pritom otvorené deklarovanie práva Slovákov (slovenskej šľachty) k uhorskému *natio Hungarica*. Práve tento termín totiž najmä v druhej polovici 18. storočia čoraz viac začal dostávať nový maďarský obsah.

Ako som uviedol, analyzovaný článok Jána Tibenského vykazuje skôr známky eseje, než poctivého analytického článku. Preto sa ani veľmi nečudujem, že v súvislosti

s vyššie naznačenými tézami, jeho autorovi, azda nedopatrením, ale možno aj naschvál, ušlo, že na strane 416 už nepíše o formulovaní ideológie slovenskej feudálnej národnosti, ale feudálneho „slovenského národa“. Zdôrazňuje pritom význam slovenského jazyka, ktorý sa stal od 17. storočia „už významnou súčasťou tejto ideológie“. Túto tézu sa na ďalších stranách svojho prevratného textu, eseje, ďalej pokúša precizovať podľa diel, ktoré slovenskí autori napísali, počínajúc Jakubom Jacobeom, Danielom Sinapiom Horčičkom, Benediktom Szöllösim (Rybnickým) a ďalšími autormi druhej polovice 17. a 18. storočia. Texty, na ktoré sa tu Tibenský odvoláva, neskôr vydal súhrne ako antológiu s názvom *Chvály a obrany slovenského národa* v roku 1965.

Na záver svojho textu sa pokúsil Tibenský podať charakteristiku ideológie „slovenského feudálneho národa“. K jej znakom priradil vedomé zamieňanie obsahu slovenský a slovanský, a rozšírenosť slovanského jazyka, vyzdvihovanie starobylosti a autochtonnosti Slovákov, právo Slovákov hlásiť sa k *natio Hungarica*, veľkomoravskú minulosť, teóriu o pohostinnom prijatí Maďarov Slovákami etc. Napokon prechádza k prvým konceptualizáciám slovenských dejín, za ktoré vďačíme historikom sklonku 18. storočia Jurajovi Papánkovi († 1802), Jurajovi Sklenárovi († 1790) a Jurajovi Fándlymu († 1811) a zakončuje ho vystúpením bernolákovcov. To, že šlo v podstate iba o akúsi metodologickú škicu napokon priznáva Tibenský na poslednej strane svojho textu, kde svoj text označil ako „náčrt“. Pritom podčiarkol nutnosť ďalšieho archívneho a knižničného bádania, ako i interdisciplinarity vyhodnocovania takéhoto výskumu. Smutné je na tomto mieste konštatovať, že od roku vydania tohto textu už prešlo práve 64 rokov.

V poradí tretí článok venovaný téme slovenskej feudálnej národnosti vyšiel v roku 1971 opäť v *Historickom časopise* a nesie názov *Formovanie sa slovenskej feudálnej národnosti a buržoázneho národa*.¹³ Predchádzal mu článok *Ideológia slovenskej feudálnej národnosti*, ktorý vyšiel v roku 1969 v pamätnom zborníku *Slováci a ich národný vývin*.¹⁴ Keďže sa veľa myšlienok z prvého článku opakuje v článku druhom, ktorý je mladší, budem analyzovať iba neskorší text.

Skôr však ako k tomuto článku prejdem, pripomeniem atmosféru konca 60. rokov 20. storočia, ktorá sa na Slovensku okrem demokratizačných tendencií prejavovala tiež veľkou intenzitou záujmu o národné bytie Slovákov a tým aj o ich dejiny. Záujem o problematiku genézy stredovekých národov sa však prenášal aj na veľkú vedeckú pôdu. Za všetky veľké mená, ktoré sa pustili do riešenia tohto rébusu, spomeniem českého historika Františka Grausa († 1989),¹⁵ poľského Benedikta Zientaru († 1983),¹⁶

¹³ TIBENSKÝ, Ján. Formovanie sa slovenskej feudálnej národnosti a buržoázneho národa. In *Historický časopis*, roč. 19, 1971, č. 4, s. 575-591.

¹⁴ TIBENSKÝ, Ján. Ideológia slovenskej feudálnej národnosti. In MÉSÁROŠ, Július (ed.). *Slováci a ich národný vývin*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1969, s. 92-113.

¹⁵ GRAUS, František. *Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter*. Sigmaringen : Jan Thorbecke, 1980, 260 s.

¹⁶ ZIENTARA, Benedikt. Struktury narodowe średniowiecza: Próba analizy terminologii przedkapitalistycznych form świadomości narodowej. In *Kwartalnik Historyczny*, roč. 84, 1977, s. 287-309.

maďarského Jenőho Szűcsa († 1988)¹⁷ či slovenského Matúša Kučeru († 2022)¹⁸ etc. V citovanom zborníku *Slováci a ich národný vývin*, ktorý bol výstupom z V. zjazdu slovenských historikov, ktorý sa konal v Banskej Bystrici, potom ešte vyšli aj k Tibenského textu komplementárne články Petra Ratkoša *Postavenie slovenskej národnosti v stredovekom Uhorsku*, ale tiež Branislava Varsika *K sociálnym a národnostným bojom v mestách na Slovensku v stredoveku* a Jozefa Vlachoviča *Národnostné boje v mestách na Slovensku v 16. – 17. storočí*. Ako je z uvedeného zjavné, šlo nielen o politicky aktuálnu tému, ale aj tému bádateľsky veľmi zaujímavú.

Jedným z jej prominentných riešiteľov na Slovensku bol práve Ján Tibenský. V porovnaní s predchádzajúcimi článkami sa v tomto texte Tibenský prakticky úplne vyhol aj podľa mňa úplne zbytočnému metodologickému teoretizovaniu. Veď aj načo? Za viac ako dve dekády, počas ktorých bol hlboko ponorený v skúmaní predmetnej témy, zhromaždil dostatok preukázateľných dát, ktoré potvrdzovali jeho pôvodné tézy o vývine slovenského národa v stredoveku a novoveku. Tentoraz mu preto stačilo ich enumeratívne vypísať.

Na prvých stranách štúdie v *Historickom časopise* z roku 1971 sa najprv opäť venuje rekapitulácii bádania sledovanej témy. Ďalej sa v dvoch bodoch rozpisuje o slovenskej národnej ideológii v 17. storočí. Tým prvým je zamieňanie slovenského a slovanského s dôrazom na veľkosť slovanského národa; druhým jej obranný charakter spisby slovenských autorov. Dokazuje to na známych dielach Jacoba Jakobeá († 1645) a Daniela Sinapia Horčičku († 1688). Vyjadruje tu pritom tézu, že ich diela boli najmä reakciou na prenesenie *Rest-Germanen-Theorie*, nemeckého historika Wolfganga Lazia († 1565) do uhorských pomerov prostredníctvom diela levočského mysliteľa Dávida Frölicha († 1648). Ako významné tu chcem podčiarknuť, že tento spišský autor sa tiež celkom jednoznačne už v roku 1640 vysporiadal vo svojom diele so staršou uhorskou literárnou tradíciou, ktorá pripisovala kráľovi Svätoplukovi predaj krajiny predkom dnešných Maďarov za bieleho koňa, zlatú uzdu a zlaté sedlo. Frölich ju pokladal za vymyslenú.¹⁹ S pozitívnym odkazovaním na Svätopluka i cyrilo-metodské dedičstvo sa možno stretnúť v diele *Cantus Catholici* Benedikta Szöllösiho z roku 1655. Tieto myšlienky spolu s názorom, že Slováci sú pôvodní obyvatelia medzi stredným Dunajom a Karpatami, napokon slúžili aj v polemike s názormi maďarských autorov, ktorí svoj historizmus odvodzovali od „trojnásobného zaujatia vlasti ako – Huni, Avari a Maďari“.

Na ďalších stranách potom Tibenský vymenúva jednotlivých slovenských autorov druhej polovice 17. a začiatku 18. storočia a v duchu svojho staršieho súborného diela *Chvály a obrany slovenského národa* z roku 1965 charakterizuje ich ideové názory. Za zmienku stojí o niečo podrobnejšia analýza názorov jezuitského polyhistora Martina Svätójánskeho (Szentiványi, † 1705), ktorý tiež vyznával názor, že prvými obyvateľmi

¹⁷ Súhrnne pozri SZŰCS, Jenő. *Nation und Geschichte: Studien*. Budapest : Corvina Kiadó, 1985, 243 s.

¹⁸ KUČERA, Matúš. O historickom vedomí Slovákov v stredoveku. In *Historický časopis*, roč. 25, 1977, č. 2, s. 217-238.

¹⁹ Pozri k tomu aj moju štúdiu HOMZA, Martin. Dávid Frölich (1595 – 1648) a obrana nemectva na Spiši. In *Z minulosti Spiša*, roč. 26, 2018, s. 7-22.

Uhorska boli Panónčania, ktorých jazyk mal byť slovenský. Slovákov pritom tento autor pokladal aj za potomkov Sarmatov, presnejšie Jazygov Metanestázkych (Jazyges Metanastarum). Ako je známe, tento názor v neskoršej historickej i literárnej tradícii Slovákov mal pomerne dlhú trvácnosť. Pomerne podrobne sa ďalej Martin Svätajánsky venoval aj svätoplukovskej tematike.²⁰

Ak by som prvý Tibenského text, ktorý som tu analyzoval, označil ako metodologický, druhý ako esejistický, tretí je v podstate zhrnutím väčšiny ním nadobudnutých poznatkov. Nemá zmysel ich tu všetky vymenúvať. Bolo by to v podstate prepisovaním obsahu tohto článku. Vytknúť tomuto textu však možno nie vždy ucelenú terminológiu. Napríklad celkom nesystematicky pri opise neznámej jezuitskej obrany slovenského národa z košického alebo trnavského prostredia hovorí o „barokovom slavizme“.²¹ Tento pojem v rovnomennej knihe spropagoval Rudo Brtáň († 1998). Vyšla ešte v roku 1939.²² Znamená však niečo úplne iné a nemožno ho stotožňovať s „ideológiou slovenskej feudálnej národnosti a buržoázneho národa“.

Za zmienku však istotne stojí hodnotenie Tibenského, že „slovenská ideológia“ oproti predchádzajúcemu „živelnému“ obdobiu, v ktorom sa viedli najmä ekonomicko-právne spory v mestách; od druhej polovice 17. storočia nadobúda následne knižný a intelektuálny charakter, pričom jej základnou črtou zostáva jej obranná funkcia. Osobitnú, záverečnú časť jeho state potom tvorí rekapitulácia myšlienkovvej sústavy počiatkov slovenského národného obrodnia, ktoré kladie do 80. rokov 18. storočia.

Podľa vlastných slov Ján Tibenský svoje názory sumarizoval v akademických *Dejinách Slovenska*, ktoré vyšli v roku 1987.²³

Súčasná slovenská historiografia vďačí objektívne Jánovi Tibenskému za pôvodné marxistické spracovanie konceptu stredovekých, novovekých slovenských dejín a slovenských dejín prvej fázy národného obrodnia. Jeho nívum je najmä v tom, že pre Slovákov objavil a odklial ich najstaršie dejiny. Nevedecké slovo „odklial“ som použil zámerne. Ján Tibenský totiž pomocou marxistickej terminológie dokázal zosystematizovať výsledky aktuálneho bádania nad touto problematikou. Okrem Augustína Antona Baníka práve Tibenskému patrí najväčšia zásluha v nebývalom rozšírení pramennej bázy k téme starších slovenských dejín. Tibenský v druhej fáze svojho produktívneho veku, svoje rané marxisticko-stalinské uchopenie slovenských

²⁰ Podrobnejšie pozri LABANCOVÁ, Naďa. Svätoplukovská tradícia v slovenskej historiografii v 17. a v prvej polovici 18. storočia. In HOMZA, Martin et al. *Svätopluk v európskom písomníctve*. (eds.). Bratislava : Post Scriptum, 2013, s. 337-371 (tu s. 347-351).

²¹ TIBENSKÝ, Ján. *Formovanie sa slovenskej feudálnej národnosti a buržoázneho národa*, s. 581.

²² BRTÁŇ, Rudo. *Barokový slavizmus: Porovnávací štúdiá z dejín slovanskej slovesnosti*. Liptovský Svätý Mikuláš : Transcius, 1939, 293 s.

²³ „Ale dostal som na spracovanie iba dve state v zväzku *Dejiny Slovenska II. /1987/, konkrétne v kap. IV. Národnostné pomery a rozvoj slovenskej národnosti /v 18. stor./ stat' 2. Rozvoj slovenskej národnosti pred národným obrodním a 3. Ideológia slovenskej národnosti /ss. 407-422/.*“ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, *Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu*, s. 61.

dejín postupne dopĺňal ďalšou a ďalšou faktografiou. A ako to býva takmer vždy, a nie inak je to aj v jeho prípade, bez toho, aby si to azda aj uvedomil, jeho metodologická predstava o tom, ako by to malo byť so slovenskými dejinami, tým narazila na protirečivé dáta. Ján Tibenský sa s tým vysporiadal po svojom. Občas do svojej textu prepašoval termín alebo myšlienku, ktoré tam systémovo nepatrili, napríklad keď namiesto „feudálna slovenská národnosť“, hovorí o „feudálnom slovenskom národe“, alebo pri rozprávaní o „slovenskom ľude“ mu vyskočila „slovenská šľachta“ etc. Pre niekoho azda prekvapujúco, musím však konštatovať, že jeho koncepcia slovenských dejín je napriek deklarovanému marxizmu – katolícka, teda konfesiónálne príznaková. Možno toto moje hodnotenie niekoho prekvapí, ale k takejto klasifikácii ma vedie inšpirácia, ktorú som si zobral z knihy literárneho historika Jána Števčeka († 1996) *Dejiny slovenského románu*, ktorý podobne postupoval pri zatriedení slovenskej prózy. Pritom k charakteristike katolíckeho spôsobu rozprávania príbehov podľa neho patrí úcta k životu v jeho celej komplikovanosti a rezignovanie ideologických prekonceptov typických pre román evanjelický. Analogicky je to aj s faktografickou bohatosťou, ktorou k slovenským dejinám prispel Ján Tibenský a ktorú pozbieral v rozmanitých archívoch a knižniciach Európy a sveta. Už len jej usporiadaním a zverejnením prekročil všetky ideologické manuály svojej doby. V tomto ohľade nateraz neprekonanou a inšpiratívnou zostane jeho komentovaná antológia prameňov k starším slovenským dejinám z roku 1965, ktorú nazval *Chvály a obrany slovenského národa*.²⁴

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Archívne pramene

Archív Slovenskej akadémie vied, fond: Tibenský Ján – dodatok, inventárne č. 97, č. škatule 5 (*Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu* [89 strojopisných strán]).

Články, štúdie a monografie

HOLOTÍK, Ľudovít – TIBENSKÝ, Ján (eds.). *Dejiny Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1848*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1961, 578 s.

TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny Slovenska slovom a obrazom I*. Martin : Osveta, 1973, 249 s.

TIBENSKÝ, Ján. *Formovanie sa slovenskej feudálnej národnosti a buržoázneho národa*. In *Historický časopis*, roč. 19, 1971, č. 4, s. 575-591.

TIBENSKÝ, Ján. *Ideológia slovenskej feudálnej národnosti*. In MÉSÁROŠ, Július (ed.). *Slováci a ich národný vývin*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1969, s. 92-113.

²⁴ TIBENSKÝ, Ján. *Chvály a obrany slovenského národa*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1965, 402 s.

TIBENSKÝ, Ján. K starším a novším názorom na A. Bernoláka, bernolákovské hnutie a národné obrozenie In *Historický časopis*, roč. 14, 1966, č. 3, s. 329-371.

TIBENSKÝ, Ján. Počiatky slovenského národného obrozenia. In *Historický časopis*, roč. 2, 1954, č. 4, s. 520-538.

TIBENSKÝ, Ján. Predstavy o slovanstve na Slovensku v 17. a 18. storočí. In *Historický časopis*, roč. 8, 1960, č. 2. s. 198-224.

TIBENSKÝ, Ján. Problémy vzniku slovenskej feudálnej národnosti. In *Historický časopis*, roč. 9, 1961, č. 4, s. 397-419.

TIBENSKÝ, Ján. *Slovensko I. Dejiny*. Bratislava : Obzor, 1971, 851 s.

TIBENSKÝ, Ján. *Slovensko I. Dejiny*. Bratislava : Obzor, 1978, 1010 s.

TIBENSKÝ, Ján. Veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia v živote slovenskej feudálnej národnosti. In PITOŇÁK, Jozef (ed.). *Veľká Morava a naša doba : K 1100. výročiu príchodu Cyrila a Metoda*. Bratislava : Obzor, 1963, s. 57-84.

TIBENSKÝ, Ján. Veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia v období počiatkov slovenského národného obrozenia. In PITOŇÁK, Jozef (ed.). *Veľká Morava a naša doba : K 1100. výročiu príchodu Cyrila a Metoda*. Bratislava : Obzor, 1963, s. 85-114.

TIBENSKÝ, Ján. Historická podmienenosť a spoločenská báza vzniku bernolákovského hnutia. In TIBENSKÝ Ján (ed.). *K počiatkom slovenského národného obrozenia*. Bratislava : VEDA, 1964, s. 55-96.

TIBENSKÝ, Ján. Ideológia slovenskej feudálnej národnosti pred národným obrozením. In MADÁROVÁ, Tatjana (ed.). *Slováci a ich národný vývin : zborník materiálov z V. sjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici*. Bratislava : SAV, 1966, s. 92-113.

TIBENSKÝ, Ján. *Chvály a obrany slovenského národa*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1965, 402 s.

RAPANT, Daniel. K pokusom o novú historicko-filozofickú koncepciu slovenského národného obrozenia. In *Slovenská literatúra*, roč. 12, 1965, č. 5, s. 493-550.

Literatúra

BRTÁŇ, Rudo. *Barokový slavizmus: Porovnávacia štúdia z dejín slovanskej slovesnosti*. Liptovský Svätý Mikuláš : Tranoscius, 1939, 293 s.

Československá vlastivěda. Díl II. Dějiny. Svazek 1. Praha : Orbis, 1963, 647 s.

Československá vlastivěda. Díl II. Dějiny. Svazek 2. Praha : Horizont, 1969, 697 s.

GRAUS, František. *Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter*. Sigmaringen : Jan Thorbecke, 1980, 260 s.

HOMZA, Martin. Dávid Frölich (1595 – 1648) a obrana nemectva na Spiši. In *Z minulosti Spiša*, roč. 26, 2018, s. 7-22.

LABANCOVÁ, Naďa. Svätoplukovská tradícia v slovenskej historiografii v 17. a v prvej polovici 18. storočia. In HOMZA, Martin et al. *Svätopluk v európskom písomníctve*. Bratislava : Post Scriptum, 2013, s. 337-371.

ЮСОВА Наталия Николаевна. Научная легитимация концепции древнерусской народности: вклад Л. В. Черепнина. In *Вестник Удмуртского университета. Серия „История и филология“*, roč. 39, 2006, č. 7, s. 3-25.

KUČERA, Matúš. O historickom vedomí Slovákov v stredoveku. In *Historický časopis*, roč. 25, 1977, č. 2, s. 217-238.

LETZ, Robert. Slovenské dejiny ako vrcholné dielo Františka Hrušovského. In *Historický zborník*, roč. 34, 2024, č. 1, s. 47-70.

Přehled československých dějin. Díl 1. Do roku 1848. Praha : Historický ústav Českoslovenké akademie věd, Nakladatelství Československé akademie věd, 1958, 955 s.

STALIN, Josif Visarionovič. *O národnostnej otázke: Výbor z článkov a rečí*. BAKOŠ, Mikuláš (ed. a trans.). Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1945, 155 s.

SZÜCS, Jenő. *Nation und Geschichte: Studien*. Budapest : Corvina Kiadó, 1985, 243 s.

RATKOŠ, Peter. *Postavenie slovenskej národnosti v stredovekom Uhorsku*. In MÉSÁROŠ, Július (ed.). *Slováci a ich národný vývin*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1969, s. 7-40.

VARSÍK, Branislav. *K sociálnym a národnostným bojom v mestách na Slovensku v stredoveku*. In MÉSÁROŠ, Július (ed.). *Slováci a ich národný vývin*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1969, s. 41-72.

VLACHOVIČ, Jozef. *Národnostné boje v mestách na Slovensku v 16. – 17. storočí*. In MÉSÁROŠ, Július (ed.). *Slováci a ich národný vývin*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1969, s. 73-91.

ZIENTARA, Benedikt. *Struktury narodowe średniowiecza: Próba analizy terminologii przedkapitalistycznych form świadomości narodowej*. In *Kwartalnik Historyczny*, roč. 84, 1977, s. 287-309.

prof. Martin Homza, Dr.
Katedra slovenských dejín
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Gondova ul. 2
811 02 Bratislava 1
martin.homza@uniba.sk
ORCID: 0000-0002-9557-0908

ĎALŠIE ŠTÚDIE

Nová škola slovenská – alternatíva slovenského politického centra v Turčianskom Svätom Martine

Michal Rozenberg

ROZENBERG, Michal. New Slovak School – An Alternative to the Slovak Political Centre in Turčiansky Svätý Martin. In *Historický zborník*, Vol. 35, 2025, No. 1, pp. 55-74. Abstract: The study deals with the formation and characteristics of the press organ of the New Slovak School, namely the periodical *Slovenské noviny*, which emerged in the second half of the nineteenth century as an alternative to the conservative centre in Turčiansky Svätý Martin. The author examines the development of Slovak political thought within the broader context of the national movement, particularly through the prism of the disputes between the Old and New Schools. The study analyzes the ideological foundations of the New School's representatives, their relationship to Hungary, and their rejection of Austrian centralism, while also focusing on the figure of Ján Palárik as a key representative of the liberal current. In conclusion, attention is directed toward the significance of the first generation of Slovak intellectuals in Budapest, their efforts to establish an independent political platform, and the role of the press as a tool for institutionalizing and disseminating national and political ideas within the modernizing Habsburg monarchy.

Keywords: New Slovak School; "Slovenské noviny"; Budapest; Palárik; Bobula.

Formovanie slovenského politického myslenia v 19. storočí bolo zložitým problémom, ktorý bol naviac skomplikovaný neukončeným procesom budovania moderného národa. Jedným z prúdov slovenskej politiky 19. storočia bola Nová škola slovenská. Kým sa však budeme hlbšie venovať jej problematike, je nevyhnutné položiť si otázku o samotnom pojme „politika“, ktorý sa bezprostredne viaže na Novú školu slovenskú, ako aj na jej konkurenčný smer – Starú školu slovenskú. Za celé devätnáste storočie nemali slovenskí buditelia možnosť sa naplno zapojiť do národnej práce v inštitucionálnej oblasti, a preto sa naskytá otázka, do akej miery je pojem politika vhodný. Ak prijmeme tradičný a do istej miery aj hovorový význam tohto slova, ktorý nájdeme tiež ako encyklopedický termín, môžeme ho definovať, ako schopnosť vykonávať verejnú moc alebo činnosť vlády. Ak by sme sa však na tento termín pozreli širšie, ako ju chápal o. i. Platón, a teda ako konanie dobra, alebo realizácia spoločného dobra, podľa modernej republikánskej tradície,¹ tak nám to otvára úplne iný obraz pojmu politika, a teda zahŕňa aj dejiny politického života

¹ *Wielka Encyklopedia PWN*, Tom. 21. KACZOROWSKI, Bartłomiej (ed.). Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004, s. 319.

Slovákov v 19. storočí. Tieto kroky ako politické označuje aj Tibor Pichler, hodnotiac prostredie Novej školy slovenskej.²

V tejto súvislosti je potrebné definovať, v akej fáze budovania modernej národnej identity sa Slováci nachádzali. Ak použijeme definíciu Miroslava Hrocha, môžeme 50. a 60. roky 19. storočia označiť ako prechod z fázy „B“, t. j. národného prebudenia, do fázy „C“, t. j. masového hnutia.³ Ako autor uvádza, vo fáze „C“ sa stala mimoriadne dôležitou sieť sociálnej komunikácie, ktorá okrem prirodzenej mobility národných agitátorov pozostávala aj z tlače a ktorá sa v tomto období stala jedným zo základných nástrojov šírenia informácií.⁴ Práve tlač aj v slovenskom prostredí začala zohrávať nezanedbateľnú úlohu a stala sa faktorom, ktorý určoval šírenie myšlienok národného hnutia medzi Slovákmi. Vzhľadom na to nasledujúce úvahy, trochu prirodzene, museli sa opierať predovšetkým o analýzu oficiálneho tlačového orgánu Novej školy slovenskej, ktorým boli Slovenské noviny. Pri predbežnej úvahe by sme mohli postaviť hypotézu, ktorá je čiastočne zahrnutá v samotnom názve príspevku, a teda do akej miery prostredie Novej školy slovenskej predstavovalo alternatívu voči konzervatívnemu prostrediu sústredenému v Turčianskom Svätom Martine a do akej miery bolo len epizódou vo formovaní slovenského politického myslenia v druhej polovici 19. storočia.

Východiskom pre zodpovedanie položenej otázky je potreba nájsť moment, od ktorého môžeme hovoriť o vzniku dvoch ciest vývoja slovenského národa, neskôr nazvaných stará a nová škola slovenská. Ján Ormis považuje za prvé náznaky formovania nového prúdu v slovenskej politike list Jána Nepomuka Bobulu z roku 1863 Jánovi Mallému o potrebe okamžitého založenia nových slovenských politických novín.⁵ Len ťažko ho však možno považovať za prvý prejav rodiacej sa dichotómie v slovenskej politike. Neúspech revolúcie 1848/1849 a vznikajúce pochybnosti o orientácii slovenských národných aspirácií na Viedeň možno už považovať za prvé symptómy rozdeľovania sa inak skromnej slovenskej politickej scény. Hlavným rozdielom rodiaceho sa politického rozkolu bola otázka voľby cesty ďalšieho vývoja slovenského národného hnutia buď na základe viedenského centra, t. j. panovníka a Rakúska v širšom zmysle, čo v kontexte sklamania, ktorému Slováci čelili po roku 1849, nebolo najvhodnejšie, alebo smerovanie k umiernennej uhorskej politike, t. j. vnútornej, vychádzajúcej z ústavy Uhorského kráľovstva prijatej v roku 1848.⁶ Samozrejme, rozdiely sa neobmedzovali len na tento problém. Zásadnou otázkou bol

² PICHLER, Tibor. *Národovci a občania (O slovenskom politickom myslení v 19. storočí)*. Bratislava : Veda, 1998, s. 87-93.

³ HROCH, Miroslav. *Powstanie małych narodów w Europie Środkowej i Południowowschodniej*. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2021, s. 101-116.

⁴ Tamže, s. 110-111.

⁵ ORMIS, Ján Vladimír. Ján Bobula. In *Sborník Matice slovenskej*, roč. XI-XII, sošit 1-8, Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1934, s. 158.

⁶ KAČÍREK, Ľuboš. Prínos Novej školy (1868-1875) pre formovanie národného hnutia v 60. a 70. rokoch 19. storočia. In PEKAROVIČOVÁ, Jana – VOJTECH, Miloslav (eds.). *Studia Academica Slovaca*, roč. 41. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2012, s. 296.

postoj Slovákov k Rakúsku, najmä po sklamaní, s ktorým sa z jeho strany stretli. Prezentyjúc protirakúsky postoj však videli smer ďalšieho vývoja už inak.⁷ Aj keď treba podotknúť, že idea *austroslavizmu*, presadzovaná F. Palackým a podporovaná mnohými Slovákami, sa po revolučných rokoch de facto zrútila, nemožno opomenúť mimoriadne významnú postavu Michala Miloslava Hodžu, ktorý sa k nej po rokoch vrátil v básni *Vieroslavín*, kde prezentoval silne servilný pohľad na Rakúsko.⁸

Orientácia na Rakúsko, vystavená pomerne vážnej skúške, tvorí základný diferenciálny bod medzi dvoma tábormi slovenskej politiky, spojený s otázkou voľby smeru ďalšieho pôsobenia na národnom poli. Hoci by sa mohlo zdať, že po roku 1849 už nebude populárne hľadať podporu u panovníka, je vidieť, ako je tento prúd stále živý, a to najmä medzi niekdajšími silne „austroslavistickými“ osobnosťami slovenského verejného života, ako bol napríklad spomínaný M. M. Hodža. Inú víziu Rakúska predstavuje prúd sústredený na myšlienku zblíženia, na demokratických princípoch, s uhorskou vládou, ktorého najvýraznejšou osobnosťou bol v tom čase Ján Palárik. Táto osobnosť sa stala hlavným ideológom nového prúdu v slovenskej politike, ktorý chcel zmeniť slovenské politické názory voči Pešti,⁹ pričom tak chcel urobiť nielen poukazovaním na konkrétne výhody, ale aj negatívnym vykresľovaním rakúskej politiky. Skôr než sa však bližšie oboznámime s Palárikovými názormi na Rakúsko, ale najmä s jeho podielom na formovaní Novej školy slovenskej a založení *Slovenských novín*, pozrime sa v krátkosti na jeho životopis. Narodil sa 27. apríla 1822 na Kysuciach v Rakovej, neďaleko Čadce. Pochádzal z pomerne chudobnej rodiny, čo neprekvapuje, keďže v danom období boli Kysuce najchudobnejším regiónom na Slovensku.¹⁰ Napriek skromným podmienkam, v ktorých vyrastal, sa mu podarilo získať vzdelanie najprv v rodnej Rakovej, potom v Žiline, Kecskeméte, Ostrihome, Bratislave a Trnave. Práve počas štúdia na trnavskom seminári sa začal bližšie zoznamovať s Hollého dielom a slovenským almanachom *Zora*. Tieto skúsenosti v ňom prebudili slovenské národné povedomie. Po vysvätení za kňaza pôsobil najprv ako kaplán na farách v Starom Tekove, Štiavnických Baniach, Pešti a následne ako farár v obci Majcichov pri Trnave.¹¹

Ján Palárik a Nová škola slovenská

Hoci sa meno Jána Palárika spája s prostredím Novej školy slovenskej, netreba zabúdať, že pôvodne bol stúpencom myšlienok Ľudovíta Štúra. Možno tvrdiť, že jeho myslenie sa pohybovalo na ceste od Štúrovej koncepcie k liberálnej ideológii Novej

⁷ Pozri GOSZCZYŃSKA, Joanna. Między panslawizmem a austroslawizmem. Koncepcje słowiańskiej wspólnoty w historiozoficznych projektach myślicieli słowackich w drugiej połowie XIX wieku. In GOSZCZYŃSKA, Joanna (ed.). *Wielkie spory małego narodu*. Warszawa : Dom Wydawniczy ELIPSA, 2015, s. 65-81.

⁸ Tamže, s. 77.

⁹ KOBYLÍŇSKA, Anna – FALSKI, Maciej – FILIPOWICZ, Marcin (eds.). *Obcy czy obywatele? Słowianie a przemiany konstytucyjne w monarchii habsburskiej w latach 1860-1861*. Kraków : Libron – Filip Lohner, 2015, s. 30.

¹⁰ GAŠPARÍK, Mikuláš. *Ján Palárik a jeho boj o demokraciu slovenského národného života*. Bratislava : SAVU, 1952, s. 9.

¹¹ Tamže, s. 7.

školy. Píše to Mikuláš Gašparík v úvode svojej knihy: „*Ak sa kriticky pozeráme na štúrovskú generáciu, zbadáme, že medzi jej príslušníkmi boli zásadné rozpory v náhľadoch na problematiku politickú i literárnu, nájdeme medzi nimi krídlo konzervatívne i pokrokové. Medzi najdemokratickejších predstaviteľov tejto generácie patrí aj Ján Palárik-Beskydov.*“¹² Gašparík ďalej o Palárikovi hovorí: „*Chcel zmieriť Slovákov s Maďarmi, Poliakov s Rusmi, všetky slovanské národy navzájom (...) v náhľadoch na umenie je Palárik predstaviteľom realistického chápania umenia...*“¹³

Nielen v citovanom úryvku je Palárik hodnotený ako, dá sa povedať, zástanca demokratizácie. V krátkej brožúrke venovanej jeho osobe sa o ňom hovorí aj ako o najdemokratickejšom – čo je i jasne zdôraznené – zo štúrovej generácie, predstaviteľovi slovenského verejného života.¹⁴ Palárikovi súčasníci ho označovali aj za zástancu slobodného myslenia: „*Palárik bol naskrze liberálny muž, a ako sledoval v cirkevných záležitostiach smer liberálny, tak i v politike bol prívržencom slobodomyselnosti. Jeho program bol vlast', národ a sloboda. Tieto tri princípy za nerozlučné pokladal, a preto pri všetkom svojom účinkovaní z tohto stanoviska vychádzal.*“¹⁵

Treba však mať na pamäti, že uvedené vyhlásenie je napísané bezprostredne po Palárikovej smrti, navyše ho napísal jeho blízky spolupracovník Ján Nepomuk Bobula, a preto je presiaknuté prvkom emotívnosti, a teda zbavené plnej kritiky. Priamo ho však identifikuje ako liberálneho človeka, ktorý sa touto zásadou riadil v cirkevných i politických záležitostiach. O Palárikovi treba uviesť ešte jeden výrok, tentoraz od Poliaka Agatona Gillera, ktorý na niekoľkých desiatkach strán svojich spomienok z ciest po slovenskej krajine uverejňuje Palárikov stručný životopis. Aj keď, ako sám zdôrazňuje v úvodných slovách: „*Preto tu opíšem (...) čerpajúc podrobnosti zo životopisu, ktorý napísal známy slovenský spisovateľ J. N. Bobula, a to tým ľahšie, že v Palárikovom životopise si čitatelia zároveň urobia obraz o práci a snahách Slovákov...*“¹⁶

Zdá sa teda, že tento životopis je kópiou Bobulovej práce. Treba však vziať do úvahy, že Gillerov opis Palárikovej činnosti nemá emocionálny prvok, čo dodáva biografii dôveryhodnejší charakter. Navyše, ako sám autor uvádza, s Palárikovou dramatickou tvorbou sa zoznámil počas svojej cesty po slovenskej krajine, takže svoj opis opiera aj o vlastné čítanie Palárikových diel.

Pri priblížení postavy Palárika, najmä v kontexte formovania dvoch táborov slovenskej politiky, je potrebné jednoznačne zdôrazniť udalosť, ktorá sa stala takpovediac míľnikom v slovenskom národnom živote 19. storočia, ktorý sa navyše do veľkej miery nenaplnil, ale prispel aj k spečateniu dichotómie v slovenskej politike. Máme tu na mysli *Memorandum národa slovenského* vyhlásené 7. júna 1861 v Turčianskom Svätom

¹² Tamže. Beskydov je Palárikov pseudonym.

¹³ Tamže.

¹⁴ ĎURNÁ, Scarlett. *Priateľ ľudu – Ján Palárik (1820-1870): Životopisný medailón*. Čadca : Kysucká knižnica, 1995, s. 1.

¹⁵ BOBULA, Ján Nepomuk (ed.). *Sobrané dramatické spisy Jána Palárika (Beskydova), slavného spisovateľa slovenského*, zv. 2, Pešť : MINERVA, 1871, s. 512.

¹⁶ GILLER, Agaton. *Z podróży po kraju słowackim*. Lwów : Gubrynowicz i Schmidt, 1876, s. 114-115.

Martine. Uskutočnilo sa počas *Národného zhromaždenia* zvolaného do tohto mestečka. V kontexte našich úvah je dôležité spomenúť, že sa tu zišli významní predstavitelia slovenského národa bez ohľadu na ich osobné predstavy o ďalšom vývoji postavenia Slovákov v rámci Uhorského kráľovstva. Celé zhromaždenie a prijatie spomínaného memoranda sa odohralo na pozadí zmien z rokov 1859 – 1861, ktoré na jednej strane predstavovali pozitívne ústavné zmeny spojené s prijatím Októbrového diplomu (1860) a Februárového patentu (1861), ale aj negatívne, spojené s neúspechom slovenských kandidátov do snemu Uhorského kráľovstva vo voľbách v marci 1861. Tento neúspech sa však paradoxne stal faktickým začiatok éry slovenského parlamentarizmu.¹⁷

Slovenské politické snahy a Memorandum národa slovenského

Návrh Memoranda pripravil predovšetkým Štefan Marko Daxner, ktorý bol v tom čase jedným z hlavných predstaviteľov slovenského národného hnutia. Bol jedným z hlavných organizátorov zhromaždenia v Liptovskom Mikuláši v roku 1848 a spoluautorom tam vyhlásených *Žiadostí slovenského národa*, ako aj iniciátorom *Národného zhromaždenia v Martine*. O potrebe tohto dokumentu neboli väčšie spory. Hlavným sporným bodom bola požiadavka vytvorenia tzv. *slovenského Okolia*: „*Osobnosť nášho národníu uznať v priestore tom, ktorý ona jako súvislá nepretržená masa skutočne zaujíma, pod menom horno-uhorského slovenského Okolia, so zaokrúhlením stolic podľa národnosti*.“¹⁸

Práve tento bod hovoriaci o zriadení slovenského Okolia kritizoval o. i. aj Ján Palárik. Hoci samotný dokument podpísal, vyjadril svoj negatívny postoj k tejto požiadavke. Jeho pochybnosti boli obsiahnuté v článku uverejnenom v časopise *Priateľ školy a literatúry* s názvom *Na dorozumenie*. Najvýstižnejšie opisuje situáciu, keď hovorí o spoločnom ciele, ale o rôznych spôsoboch jeho dosiahnutia: „*Tento rozdiel náhľadov v celej svojej veľkosti zjavil sa na slovenskom národnom zhromaždení vo Sv. Martine, kde dve strany, v láske k národu síce zjednotené, ale ohľadom spôsobu, akým by sa v prítomných okolnostiach národ slovenskému najlepšie poslúžilo, v ohnivej debate oproti sebe postavené stáli...*“¹⁹

V citovanom článku sa Palárik dokonca snaží ospravedlniť za podpis dokumentu, s ktorým, ako možno usudzovať, v plnom rozsahu nesúhlasí, hoci treba zdôrazniť, že mu bola sympatická samotná koncepcia *Memoranda*. Priamo uvádza svoj názor na tému spomínaného *Okolia* takto: „... *požadovanie zvláštneho dištriktu slovenského, proti čomu som v národnom zhromaždení bojoval, nebolo na čas, ba národnosti našej viac škodilo, než osožilo*.“²⁰

¹⁷ PODRIMAVSKÝ, Milan. Formovanie modernej slovenskej politiky (Od jednoty k pluralite). In BYSTRICKÝ, Valerián – KOVÁČ, Dušan – PEŠEK, Jan (eds.). *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín*. Bratislava : VEDA, Historický ústav SAV, 2012, s. 59.

¹⁸ Memorandum národa slovenského k Vysokému snemu krajiny uhorskej. In BOKES, František (ed.). *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848-1914*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1962, s. 315.

¹⁹ PALÁRIK, Ján. Na dorozumenie. In GAŠPARÍK, Mikuláš (ed.). *Za reč a práva ľudu : Kultúrno-politické články. Ján Palárik*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 76.

²⁰ Tamže, s. 78-79.

Prijatie Martinského memoranda spôsobilo v prostredí slovenských národných aktivistov skutočný rozkol, najmä preto, že menšinové krídlo, ktoré sa prikláňalo k spolupráci s Uhorskom, okamžite posunulo do úlohy opozície, čo bolo ešte znásobené rozpustením snemu Uhorského kráľovstva v auguste 1861, čím sa spolupráca s Viedňou stala v týchto reáliách vhodnejšou.²¹ O skutočnom rozdelení staroslovenskej a novoslovenskej školy v tomto období, samozrejme, ešte nemožno hovoriť. V tom čase sa jeho základy ešte len formovali, ale niet pochýb o tom, že spomínaná udalosť, t. j. prijatie Memoranda, a založenie Matice slovenskej v Martine v roku 1863 mimoriadne urýchlili vývoj slovenského národného hnutia aj v kontexte jeho rozdelenia.

Martin a Budapešť – centrá slovenských intelektuálov

Otázka spolupráce s Uhorskom, resp. s Rakúskom, ktorá bola jablkom sváru medzi oboma zoskupeniami, však nebola jedinou otázkou, ktorá vtedajšie slovenské prostredie diferencovala. Pri hlbšom pohľade na možnosti a reálne šance predstaviteľov národného hnutia sme mohli vidieť vytvorenú os Turčiansky Sv. Martin – Budapešť. Súvisí to s tým, že významná časť formujúcej sa opozície v podobe neskoršej Novej školy bola profesijne spätá s Budapešťou.²² Na druhej strane Turčiansky Sv. Martin sa stal miestom koncentrácie predstaviteľov konzervatívneho zoskupenia, plne sústredeného okolo *Memoranda národa slovenského* a neskôr Matice slovenskej. Pozrime sa v krátkosti na situáciu Slovákov v Budapešti. Ak vezmeme do úvahy základnú, relatívne smerodajnú otázku obyvateľstva, treba konštatovať, že Budapešť bola v polovici 19. storočia jedným z miest s najväčšou koncentráciou Slovákov mimo ich rodného preddunajského územia. V roku 1850 ich totiž, podľa štatistík, v Pešti žilo 4 187 a v Budíne 1 307. Tento počet rýchlo rástol, v roku 1880 dosiahol 21 847, čo predstavovalo viac ako 6 % obyvateľstva mesta, a najvyšší podiel dosiahol o desať rokov neskôr, v roku 1890, keď sa počet vyšplhal na 27 449.²³ Reálny počet bol však rozhodne vyšší, ako to uvádzajú oficiálne štatistiky. To však v tom čase nebola žiadna novinka, keďže do hlavného mesta kráľovstva prichádzali zástupcovia rôznych národností, ktoré tvorili Uhorsko,²⁴ teda Chorváti, Rumuni, Srbi a ďalší. Žili tu aj Nemci a Židia, tak ako v mnohých častiach vtedajšieho štátu.

Najčastejším dôvodom rozhodnutia odísť do hlavného mesta bol finančný. Väčšina Slovákov, ktorí prišli do Budapešti, boli jednoduchí manuálni pracovníci,

²¹ KAČÍREK, Ľuboš. *Prínos Novej školy (1868-1875)*, s. 296.

²² Pojem Budapešť tu používam v skratke na označenie vtedajších centier Budína a Pešti. Skutočná Budapešť vznikla spojením troch miest Budín (*Buda*), Starý Budín (*Óbuda*) a Pešť (*Pest*) v roku 1873. Slováci toto mesto nazývali aj Pešťbudín.

²³ KOVÁČOVÁ, Anna. Spolkový, kultúrny a cirkevný život budapeštianskych Slovákov v období dualizmu. In HRIVNÁK, Michal (ed.). *Kultúrne dedičstvo budapeštianskych Slovákov*. Budapešť : Etnikum Kiadó, 1998, s. 41.

²⁴ Poľština v pojmosloví nerozlišuje medzi historickým Uhorským kráľovstvom (do roku 1918) a súčasným Maďarskom, tak ako je to v slovenčine v prípade pojmu Uhorsko (uhorský). Pre oba štáty používa pojem Węgry, resp. Królestwo Węgierskie.

ktorí často nemali plne sformovanú národnú identitu. O to pozoruhodnejšie je, že značná časť z nich, prichádzajúca vo veľkom počte najmä z Liptova, Turca a Oravy,²⁵ teda z mimoriadne chudobných regiónov krajiny, sa hlásila do slovenských farností, ktoré tam už pôsobili, a následne často finančne podporovala organizácie, ktoré im pomáhali počas prvých dní na novom mieste.²⁶ Keďže zvyčajne vykonávali veľmi jednoduché práce, miestni obyvatelia ich v tom čase vnímali ako najchudobnejšiu vrstvu mesta.²⁷ Na podporu a dokonca aj na spozorovanie ich odlišnosti slúžila skutočnosť, že žijúc na predmestí, vytvárali tam úzke skupiny, ale aj to, že vďaka existencii farností a udržiavaniu duchovných tradícií často vytvárali rodiny s inými Slovákmi.²⁸

Prostredie veľkomesta, akým v tom čase Budapešť bola, napomáhalo zvykaniu si na mestský životný štýl, pomalej zmene postavenia a tiež otvorenosti novým pohľadom, ktoré veľkomesto prinášalo. Tu treba poznamenať, že to často znamenalo opustenie tradičnej slovenskej kultúry a jazyka a výchovu ďalších generácií v maďarskom duchu.²⁹ Slovenská kultúra bola totiž dosť náchylná na slovanský mýtus, ktorý, povedané slovami Marie Bobrownickej, spôsobil medzi Slovákmi veľkú spúšť. Úplne ich totiž zatlačila do provincionalizmu a na piedestál vyzdvihla folklór a ľudovú kultúru, t. j. náhrady vidieckej kultúry.³⁰ Budapešťianski Slováci tak predstavovali akýsi ventil, cez ktorý sa na slovenskú pôdu mohli dostať myšlienky transformujúceho sa západného sveta, ktoré sa vzhľadom na periférnosť slovenskej kultúry nemohli v domácom priestore náležite a pravdepodobne ani očakávané preniesť. Tak to bolo aj v prípade spomínaného liberalizmu, ktorý presadzovali stúpenci Novej školy. Tento liberalizmus musíme, samozrejme, chápať v zmysle 19. storočia.

Otázka tlačového orgánu Novej školy slovenskej

Potreba vlastného periodika, ktoré by prezentovalo program vznikajúceho hnutia, bola vnímaná dlho pred jeho skutočným vznikom. Ešte dlho pred ohlásením Martinského memoranda Palárik na stránkach časopisu *Priateľ školy a literatúry* hovoril o potrebe vlastného slovenského politického periodika. „*Postaviť sa ale vôbec musíme na stanovisko uhorské a ukázať, že tuná právo života máme a oň si neohrozene stojíme. K tomuto cieľu je nám predovšetkým a nevyhnutne potrebný nezávislý politický*

²⁵ Z Pešť-Budína dňa 1-ho júla. In *Katolícke noviny*, roč. 4, 1852, č. 27, s. 6-7.

²⁶ KAČÍREK, Ľuboš. *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850-1875*. Békéscsaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2016, s. 26.

²⁷ KOVÁČOVÁ, Anna. Pešťianski Slováci v zrkadle dobových periodík. In *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku. Materiály z jubilejnej interdisciplinárnej medzinárodnej vedeckej konferencie z príležitosti 15. výročia založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2006, s. 76

²⁸ Z Pešť-Budína dňa 1-ho júla. In *Katolícke noviny*, roč. 4, 1852, č. 27, s. 6-7.

²⁹ KAČÍREK, Ľuboš. *Národný život Slovákov*, s. 38-39.

³⁰ BOROWNICKA, Maria. *Narkotyki mitu. Szkice o świadomości narodowej i kulturowej Słowian Zachodnich i Południowych*. Kraków : Tow. Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 1995, s. 25.

časopis slovenský, v ktorom by sme v tej rozhodnej dobe záujmy našich slovenských krajanov v súzvuku so záujmami celej krajiny uhorskej zastávali.“³¹

Tu treba poznamenať, že časopis, o ktorom Palárik informuje v citovanej pasáži, de facto vznikol. Boli to *Pešťbudínske vedomosti*, ktoré vychádzali v Pešti. Prvé číslo spomínaného časopisu vyšlo 19. marca 1861 a priamo súviselo so spomínanými voľbami do snemu Uhorského kráľovstva. Redaktorom sa hneď na začiatku stal Ján Francisci. Obdobie do júnového vyhlásenia Memoranda možno považovať za priaznivé pre pluralitu tohto periodika. Publikoval v ňom aj Palárik v článkoch *Práva ľudu a zákony r. 1848* a *Nedôslednosť snemových zákonov z roku 1848* sa venoval téme uhorskej ústavy z roku 1848. Po Národnom zhromaždení sa tieto noviny stali predovšetkým tribúnou na prezentáciu názorov stúpencov Memoranda, t. j. neskoršej Starej školy slovenskej. Prejavilo sa to predovšetkým v odmietaní publikovať v tomto periodiku ľuďmi, ktorí otvorene, ako napríklad Palárik, stáli na strane hľadania riešenia problémov Slovákov na maďarskej strane. Neochota konzervatívneho prostredia nútila opozíciu zintenzívniť plány na založenie vlastných novín.

Pri tejto príležitosti je vhodné poznamenať, aký význam nadobudla tlač v tomto období. Krzysztof Pomian píše, že popri spolkoch, kluboch a politických stranách bola prostriedkom vertikálnej integrácie danej záujmovej skupiny.³² Prezentácia politického programu, ktorá bola zverejnená, mala aj vzhľadom na nízky náklad novín³³ väčší dosah ako Memorandum, ktoré bolo prijaté v úzkom kruhu slovenských národných dejateľov. Túto skutočnosť si uvedomovali aj predstavitelia druhého politického krídla. Tlač totiž nahrádzala literatúru v oblasti formovania a prezentácie politických a spoločenských názorov. Kým v 40. rokoch 19. storočia bola literatúra ešte inšpirátorom štúrovskej generácie, v 60. a 70. rokoch sa stala len „komentátorom“. Väčšia časť literatúry nevládala už ani udržať krok s verejným životom. Šla za ním, s väčším-menším pochopením ho komentovala, ale už iba výnimočne bola iniciátorkou činov.³⁴ Ako vyplýva z citovaného úryvku, tlač bola na tú dobu najlepším nástrojom na šírenie myšlienok a politických programov,³⁵ ako na to upozorňuje

³¹ PALÁRIK, Ján. Čo máme očakávať od konštitúcie uhorskej pre našu národnosť a čo nám teraz predovšetkým treba? In GAŠPARÍK, Mikuláš (ed.). *Za reč a práva ľudu : Kultúrno-politické články. Ján Palárik*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956 s. 32.

³² POMIAN, Krzysztof. *Európa a jej národy. Ve znamení jednoty i rôznosti*. Praha : Mladá fronta, 2001, s. 164.

³³ Náklad bol približne 400 – 600 kusov.

³⁴ ČEPAN, Oskár a kol. (eds.). *Dejiny slovenskej literatúry III*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 39.

³⁵ Noviny, samozrejme, neboli vynálezom 19. storočia. V 16. a 17. storočí bolo na poľskom tlačovom trhu približne 1 000 efemérnych novín. Väčšina z nich bola vydávaná v latinčine (prvé boli vytlačené na poľskej pôde v roku 1525 v tlačiarňach Hieronyma Wietora v Krakove) alebo v nemčine, avšak práve od prvej tlače v poľštine, v roku 1557 sa tento jazyk už stal vedúcim jazykom medzi efemérnymi novinami. V roku 1845, keď v slovenskom prostredí vyšli prvé slovenské noviny politického charakteru (*Slovenské národné noviny*), bolo len v ruskom zábore a v Poľskom kráľovstve 36 titulov tlače, a ak sa pozrieme na dve najväčšie haličské mestá, Krakov a Lvov, v tom istom roku ich bolo sedem, resp. šesť. Pozri KOLASA, Władysław Marek. *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku) : naukometryczna analiza dyscypliny 1945-2009*. Kraków : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2013, 525 s.; ŁOJEK, Jerzy (ed.). *Prasa polska w latach 1661-1864*. Warszawa : Państwowe Wydawn. Naukowe, 1976, 414 s.

redaktor, ktorým bol Ľudovít Štúr, v poznámke spomínaných slovenských novín, v ich prvom čísle: „*Rad je i nás, visloviť sa a tu k nám prichádzajú tak dávno čakanje, s tolkou túžbou (...) vizeranje Novini Národňje, Krajaňja Slovenski!*“³⁶ Tento citát korešponduje s tým, čo samotný Štúr uverejňoval niekoľko dní predtým v brožúre venovanej založeniu slovenských novín: „*Splnila sa nám veľká túžba, naša rodina dostala to, čo už dlho očakávala: budú vychádzať noviny v materinskom jazyku!*“³⁷ Treba si všimnúť aj inštitucionálny charakter tlače. Inštitúciu tu možno chápať ako združenie určitej skupiny ľudí s určitým svetonázorom, ktorí chcú „štatutárne“ existovať v konkrétnej skutočnosti. Slovenský prípad dokonca výdatne demonštruje tzv. hlad po inštitucionalizácii, ktorý sa prejavoval takmer počas celého 19., ale aj značnej časti 20. storočia. Treba zdôrazniť, že v tomto prípade máme do činenia s inštitúciami par excellence politického charakteru, ktoré poskytovali priestor pre stret rôznych konkurenčných záujmových skupín, ako ich definoval Sheldon S. Wolin,³⁸ hoci podľa názvu a predpokladov politické neboli. Ak sa pozrieme na jednotlivé aktivity nevelkého počtu slovenskej inteligencie, môžeme pozorovať ich úporné úsilie o vytvorenie istých základov inštitúcií, ako píše Pichler, v kultúrnom a politickom zmysle slova.³⁹ Samotnú otázku kodifikácie jazyka možno označiť za pokus o inštitucionalizáciu, pretože zakladateľov motivovala otázka usporiadania, a teda systematizácie existujúcej situácie.

Pri hľadaní počiatkov vzniku časopisu Novej školy slovenskej sa treba vrátiť už k spomínanému, neskoršiemu spoluzakladateľovi *Slovenských novín* Jánovi Mallému. V roku 1863 sa ho Bobula pýtal, čo s plánovaným založením časopisu. Vyplýva to z listu, ktorý Bobula napísal práve Mallému,⁴⁰ ktorý je odpoveďou na list poslaný o niečo skôr a v ktorom hovorí o potrebe založenia novín.⁴¹ Ako vyplýva z uvedených prameňov, už v roku 1863 sa vážne uvažovalo o založení tohto periodika. Ako je známe, v uvedenom roku sa to nepodarilo, ale ďalšou príležitosťou boli voľby do uhorského snemu v roku 1865. Podľa viedenského časopisu *Zukunft* sa v tomto roku mala v slovenských krajinách zorganizovať politická strana, ktorej cieľom malo byť získanie určitých ústupkov pre Slovákov, ale nie podľa prijatého *Memoranda*.⁴²

³⁶ *Slovenské národne novini*, 1845, roč. 1, č. 1.

³⁷ ŠTÚR, Ľudovít. O „Ślowackiej gazecie narodowej“ i „Orle tatrzańskim“. In JANASZEK-IVANIČKOVÁ, Halina (ed.). *Ľudovít Štúr. Výbór pism*. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983, s. 173.

³⁸ WOLIN, S. Sheldon. *Politics and vision. Continuity and Innovation in Western Political Thought*. London : Princeton University Press, 1961, s. 6-7; pozri tiež NEUMANN, Sigmund. Comparative politics: A half-century appraisal. In *The Journal of Politics*, roč. 19, 1957, č. 3, s. 369-378.

³⁹ PICHLER, Tibor. Národovci alebo občania. Inštitucionalizácia ako problém. In BALLEK, Ladislav (ed.). *Slovenská otázka dnes. Výber textov z časopisu OS 1997-2006*. Bratislava : Kalligram, 2007, s. 54.

⁴⁰ ČULEN, Konštantín. *Novinár a pedagóg. Životopisné črty zo života Dr. Jána Mallého a Martina Čulena*. Trnava : s. n., 1933, s. 241.

⁴¹ KAČÍREK, Ľuboš. Slovenské noviny (1868-1875). In PORIEZOVÁ, Miriam (ed.) *Studia Bibliographica Posoniensia*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2011, s. 55.

⁴² BOKES, František. *Pokusy o slovensko-maďarské vyrovnanie r. 1861-1868*. Martin : Matica slovenská, 1941, s. 51-52.

V tých časoch je ťažké hovoriť o politickej strane. Pravdepodobne išlo o iniciatívu Mallého, ktorý v tom čase žil vo Viedni, čo spomínaný časopis trochu prekrútil, keď písal o politickej strane.

Rakúsko-uhorské vyrovnanie podpísané v roku 1867 a vytvorenie dualistickej monarchie spečatilo a urýchlilo promaďarskú líniu slovenského prostredia. Osobou, ktorá sa podujala na založenie, z hľadiska činnosti Novej školy mimoriadne dôležitého, tlačového orgánu, bol už citovaný Ján Nepomuk Bobula. Mimoriadne zaujímavá a na druhej strane aj záhadná postava. V čase, keď sa usiloval o založenie časopisu, mal len niečo vyše 20 rokov. Narodil sa 15. marca 1844 v liptovskej obci Dovalovo (dnes časť mesta Liptovský Hrádok). Už vo veku necelých 20 rokov, v roku 1862, vydal brožúru *Jánošík* a v rokoch 1865 – 1866 mládežnícky časopis *Junoš*. Dá sa teda povedať, že sa nepúšťal do tvorby ničoho, čím sa predtým nezaoberal. Pracoval v Pešti ako staviteľ, ale v pomerne krátkom čase sa mu podarilo dosiahnuť významné postavenie v miestnej slovenskej komunite. V roku 1863 sa zoznámil s Jozefom Pozdechom, Slovákom a majiteľom opravovne zvonov, s ktorého dcérou Marínou sa v roku 1867 oženil.⁴³ Bolo zrejmé, že len sám nebude schopný založiť periodikum. Potreboval preto spolupracovníkov, ktorých začal hľadať po návrate zo svadobnej cesty vo Francúzsku. Keď Bobula vytváral zloženie potrebné na vznik novín, myslel aj na to, že takto bude môcť vstúpiť do sveta politiky a tiež do oblasti hospodárstva, ktorá pre neho ako staviteľa bola tiež dôležitá.⁴⁴ Za zmienku stojí, že so svojou myšlienkou oslovil mnohé kruhy, nielen tie, ktoré sa otvorene hlásili k Novej škole. Rokoval aj so samotným Hurbanom a zároveň sa dohodol s Palárikom a Mallým.⁴⁵ Vo výsledku bola Bobulova voľba uvážená a prezieravá. Obrátil sa totiž na starších, skúsených národných dejateľov, ako boli už spomínaní J. Palárik a J. Mallý, ale aj D. Makovický. Vedel však, že na to, aby bol plánovaný podnik úspešný, bude potrebovať aj mladých Slovákov vychovaných v liberálnejšom duchu, ktorí by boli hnaciou silou celej iniciatívy. Potreboval teda niekoho, ako bol on sám. Preto vstúpil do rokovaní s M. Dulom, A. Pietorom či F. Slámom.⁴⁶ Je dôležité poznamenať, že de facto sa tak začala oficiálne formovať strana, ktorá získala konkrétnych členov a prostredníctvom založenia periodika aj priestor na šírenie svojich názorov. Za zmienku stojí aj to, že Bobula sa neobmedzoval len na Slovákov. Program, ktorý ešte nebol oficiálne publikovaný, poslal aj Ľudovítovi Košutovi (maď. Lajos Kossuth), vodcovi maďarského povstania z rokov 1848 – 1849, pričom ho požiadal nielen o názor, ale aj sugestívne naznačil ochotu spolupracovať. Za zmienku stojí, že Košut, ktorý bol v exile, plánoval

⁴³ Ďalšie životopisné údaje pozri v *Slovenský biografický slovník*, I. zväzok A-D. VALENTOVIČ, Štefan (ed.), Martin : Matica slovenská, 1986, s. 268-269.

⁴⁴ KOSTICKÝ, Bohumír. *Nová škola slovenská : príspevok k problematike národnostnej otázky v Uhorsku v druhej polovici 19. storočia*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1959, s. 17-18.

⁴⁵ Tamže, s. 18.

⁴⁶ KAČÍREK, Ľuboš. *Slovenské noviny (1868-1875)*, s. 56.

vytvorenie konfederácie Uhorského kráľovstva, v ktorom sa eventuálne mohlo nájsť miesto aj pre Slovákov.⁴⁷

Ostatné prvky potrebné na začatie vydávania periodika si stále vyžadovali finančnú podporu a súhlas maďarských (uhorských) orgánov. To prvé sa podarilo dosiahnuť vďaka podpore Bobulovho svokra Jána Pozdecha, ktorý výrazne pomohol vzniku prvého periodika. Kladný súhlas s vydávaním novín prišiel z maďarskej strany pomerne rýchlo, čo okamžite vyvolalo množstvo podozrievavých pohľadov politických súperov, akoby mohlo ísť o pokus o maďarskú provokáciu s cieľom ovplyvniť názory Slovákov pomocou tých žijúcich v Pešti.⁴⁸ Niektoré aspekty, ako napríklad odmietnutie požiadavky na slovenské územie, užšiu spoluprácu s maďarskou politickou reprezentáciou či zdôrazňovanie nerozlučného zväzku Uhorského kráľovstva,⁴⁹ mohli skutočne vzbudiť určité podozrenie, ktoré však pri analýze obsahu *Slovenských novín* možno spochybníť.

Uvedené otázky sú základným prvkom, ktorý odlišuje oba okruhy (s výnimkou otázky trvalosti kráľovstva), hoci nie sú jediné. Výstižnú charakteristiku Novej školy podáva Ivan Halász, keď píše takto: „*Bobula a jeho spoločníci si riešenie politických problémov Slovákov predstavovali vo forme vyrovnania sa s maďarskou politikou. Dôsledne odmietali idealizáciu ruských pomerov a cárizmu. Budúcnosť Slovákov si predstavovali v rámci starého Uhorska, prirodzene v zreformovanej podobe.*“⁵⁰

Prostredie Novej školy totiž ako základ akceptovalo spoluprácu s Maďarmi, presnejšie, založenie národných aspirácií Slovákov na Pešti, na rozdiel od Viedne. Nepredpokladali ani narušenie integrity Uhorského kráľovstva, ktoré, ako zdôrazňovali, bolo vlastou aj pre Slovákov. To je však skrátané predstavenie politického profilu tohto zoskupenia. V skutočnosti bol problém rozdielov so Starou školou hlbší a dal by sa charakterizovať ako spor medzi maximalistickou víziou slovenských aspirácií, ktorú reprezentovalo martinské prostredie, a minimalistickou, ktorú stelesňovala Nová škola. Budapeštianske zoskupenie by sa dalo v nadväznosti na Oskara Čepana označiť aj za zástancov „practicizmu“, ktorý sa prejavoval v snahe využiť aktuálnu politickú situáciu a možnosť realizovať konkrétne a životaschopné kroky pre slovenský národ.⁵¹

Slovenské noviny ako tlačový orgán Novej školy slovenskej

Bobula tak splnil všetky podmienky potrebné na vydanie novín. Analogicky k situácii pri vzniku *Pešťbudínskych vedomostí* aj *Slovenské noviny* vo svojom prvom čísle obsahovali široký politický program vlastného hnutia, hoci samotný

⁴⁷ KOSTICKÝ, Bohumír. *Nová škola slovenská*, s. 19-20.

⁴⁸ Tamže.

⁴⁹ Požiadavka trvalosti kráľovstva sa objavila aj v texte memoranda z 1861.

⁵⁰ HALÁSZ, Ivan. *Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Kalligram, 2011, s. 141.

⁵¹ MARČOK, Viliam. *Dejiny slovenskej literatúry III*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2006, s. 39.

obsah programu bol pripravený už skôr, a to v roku 1867.⁵² Prvé číslo *Slovenských novín* vyšlo 2. januára 1868 v Pešti. Malo štyri strany a jeho mottom sa stali tri slová umiestnené v pravom hornom rohu prvej strany: „Svornosť, Rovnosť, Voľnosť!“, napísané veľkými písmenami. Noviny vychádzali trikrát týždenne, v utorok, štvrtok a sobotu, a ich cena sa v závislosti od predplatného pohybovala od 3,1 zl.⁵³ na štyri mesiace, 6,1 zl. na pol roka a 12 zl. na celý rok. Z väčšej časti bolo jeho rozloženie, v prvom ročníku, rovnaké. Na prvej strane boli hlavné články, na druhej a tretej strane redakcia prinášala správy z krajiny, zo sveta a krátke komentáre, ako aj výsledky peštianskej a viedenskej burzy a kurzy mien. Štvrtá strana bola inzertná, zvyčajne inzerovala drobné remeselné alebo obchodné služby zvyčajne len z Pešti a jej bezprostredného okolia. Od druhého čísla sa začali objavovať aj literárne informácie zo sveta slovenskej a širšej literatúry v rámci Rakúsko-Uhorska.

Spomínaný politický program, zaradený do prvého čísla, mal názov *Odozva: K nášmu ct. Obecenstvu* a bol potvrdením toho, čo v súvislosti s profilom periodika už bolo spomenuté. Významným vrcholom hodnôt, ktoré v týchto novinách zažiarili, je nasledujúca pasáž:

„Stanovisko naše je: idea národného federalizmu uhorského; alebo inými slovami priznaná a formálnym zákonom prehlásená rovnoprávnosť všetkých národností uhorských bez porušenia integrity pri zachovaní jednoty politickej, totižto: jedného spoločného parlamentu a jedného spoločného ministerstva.“⁵⁴

Súčasťou tohto postoja je aj prvoradá hodnota, ktorou sa riadili zakladatelia Novej školy, a to federalizácia Uhorského kráľovstva a zákonom zaručená rovnosť všetkých národností žijúcich v štáte (národná rovnoprávnosť). Aby zdôraznili jednotu kráľovstva, píše tiež: „Národ slovenský od založenia kráľovstva uhorského bol verný, vlasti svojej a domovine, bude verný sebe i svojej vlasti.“⁵⁵ Vyzdvihuje sa tu teda podiel slovenskej časti na budovaní spoločného štátu a lojalita k vlasti, pod ktorou sa chápalo Uhorské kráľovstvo. Oba uvedené články sú v duchu rovnoprávných vzťahov s Uhorskom a zdôrazňuje sa význam tohto vzťahu vyplývajúci zo života v jednom štáte a podliehania jednej legislatíve. Zároveň sa už v prvom čísle objavuje kritika druhej strany, t. j. Starej školy, ktorá sa prejavuje zatiaľ len heslami o tom, že v období od prijatia *Memoranda* sa prakticky nič neurobilo pre zlepšenie národného života Slovákov.

Pri prezentácii politickej agendy je dôležité upozorniť aj na otázky samotného názvu týchto dvoch táborov. Pojmy „Stará“ a „Nová“ škola sa používa na rozlíšenie oboch kruhov, avšak až koncom roka 1868, presnejšie 5. decembra, sa na konferencii prívržencov hnutia rozhodlo o oficiálnom názve *Nová škola slovenská*, čo bolo de facto spečatenie existujúceho termínu v obeh, ako aj zdôraznenie nového otvorenia

⁵² KOSTICKÝ, Bohumír. *Nová škola slovenská*, s. 18.

⁵³ Rakúsky zlatý (maďarsky: osztrák-értékű forint, nemecky: Gulden österreichischer Währung), mena platná v Rakúsku a Rakúsko-Uhorsku v rokoch 1857 až 1892.

⁵⁴ *Slovenské noviny*, roč. 1, 1868, č. 1.

⁵⁵ Tamže.

v slovenskej politike, novej myšlienky či iného, v prípade jej prívržencov chápania nového, a teda lepšieho návrhu. Nešlo teda o označenie nového prostredia, ale skôr o určité nové myšlienky a riešenia, ktoré vychádzali už z existujúcich ideí. Zároveň za jej tlačový orgán boli uznané Slovenské noviny.⁵⁶ Od posledného čísla v roku 1868, ktoré vyšlo 31. decembra 1868, bol v hornej časti nápis „Orgán Novej školy slovenskej“.

Pri zdôrazňovaní potreby spolupráce s maďarskou politickou reprezentáciou sa snaha hľadať akúkoľvek pomoc zo strany Rakúska často opisovala v negatívnom svetle. Často sa tu používali pomerne silné slová, najmä keď išlo o zdôrazňovanie slepej viery vo viedenský byrokratizmus. Pri tejto príležitosti treba poukázať na dve veci. Kritika dôvery v rakúsku politiku bola jednoznačne skrytým útokom na slovenskú opozíciu v podobe Starej školy. Druhým bodom, na ktorý treba upozorniť, je otázka samotnej koncepcie Rakúska. Sympatizanti Novej školy totiž neboli proti samotnej existencii Rakúska ako štátneho útvaru. Protestovali len proti jeho zosobneniu ako štátnej moci celej monarchie. Preto môžeme povedať, že kritizovali de facto centrum moci vo Viedni. Vidno to napríklad v Latiborského článku, kde sa jasne zdôrazňuje politika Viedne: „*Ved' Viedeň s jej rozličnými systémami nám nič takého neposkytla, čomu by sme sa tešili.*“⁵⁷ Vidno tu, že autor zdôrazňuje úlohu Viedne ako rozhodovacieho centra, z ktorého navyše Slováci nezískali nič pozitívne. V tom istom liste takto píše aj o sympatizantoch Starej školy: „*Nesmieme plávať len v ideáloch, ako to niektorí z našincov radi majú.*“⁵⁸ Ostrejšie sa rakúska politika vymedzuje v liste Virgila Szilágyiho uverejnenom začiatkom roka 1868: „*Najnebezpečnejší nepriatelia záujmov Uhorska sú tí, ktorí, obohatení sú výsledkom do handár tak zvaného dualizmu oblečenej ephemernej rakúskej politiky a spoliehajúci sa na priateľstvo rakúske...*“⁵⁹

V tom istom liste sa priamo vyjadruje k nemožnosti prepojenia slovenských záujmov s viedenským centrom: „*Slúžiť rakúskej politike a uspokojovať ľud – je nemožné teraz (...) táto bieda má zárodok vo vládnej politike, v systéme, v spojení sa s politikou rakúskej moci.*“⁶⁰

Kritika rakúskej politiky nebola len dôsledkom negatívneho vnímania centrálnych orgánov vo Viedni. Hoci prostredie sústredené okolo *Slovenských novín* môžeme označiť za prouhorské, ťažko ich jednoznačne hodnotiť ako protirakúske. Okrem už spomínaného problému samotného pomenovania „Rakúsko“ je dôležité si všimnúť aj súčasné postavenie prostredia sústredného v Martine do opozície, a to jednak ako prejav iného videnia riešenia problémov, jednak ako zaškatuľkovanie seba samého do pozície tých, ktorí sú v nižšej, opozičnej pozícii. Už v druhom čísle *Slovenských novín* padá pojem „opozícia“, v liste Virgila Szilágyiho, v súvislosti s Novou školou.

⁵⁶ KAČÍREK, Ľuboš. Slovenské noviny (1868-1875), s. 59.

⁵⁷ *Slovenské noviny*, roč. 1, 1868, č. 16.

⁵⁸ Tamže.

⁵⁹ *Slovenské noviny*, roč. 1, 1868, č. 12.

⁶⁰ *Slovenské noviny*, roč. 1, 1868, č. 13.

Zaujatie opozičného postoja, proti Starej škole, vyvolalo otvorené spory medzi oboma kruhmi, ktoré však začiatkom roka 1868 ešte neboli také výrazné. V prvých číslach možno len v podtónoch vycítiť istú dávku zatrpknutosti voči martinským aktivistom, ale až od polovice roka spor nabera na intenzite. V najaktívnejšom období spomínaného sporu, t. j. v rokoch 1868 – 1869, sa takmer nevyskytli čísla, v ktorých by nebola prítomná priama kritika martinského prostredia. Samozrejme, aj druhá strana s podobnou frekvenciou uverejňovala kritické poznámky na adresu svojich politických protivníkov v *Pešťbudínskych vedomostiach* a neskôr v *Národných novinách*. Obe strany viedli takzvanú „vojnu článkov“ s pomerne uštipačným spôsobom kritiky, ako napríklad: „*Tak sa zdá, že od jedného času Pešť-budínske Vedomosti a síce dosť netakticky za cieľ si vytkli Slovenské noviny pred slovenským obecenstvom upodozrievať; na to aspoň poukazujú články v č. 17 a 18: nové úkažky a kam kam po tej ceste? uverejnené v časopise tomto.*“⁶¹

Vzájomný kúsavý a často otvorený spor medzi autormi oboch periodík otvára okrem spomínanej otázky „opozície“ aj otázku vyspelosti slovenskej politiky. V tomto období totiž dosahuje táto vyspelosť charakter typického politického sporu, v ktorom sa základnými prvkami stávajú nielen požiadavky a žiadosti adresované cisárovi alebo uhorskému snemu, ale aj konkrétne návrhy, ktoré majú slúžiť celému slovenskému národu, a teda byť univerzálne. Problémom pomenovania slovenských národných aktivít ako politických, a teda snahou o ich inštitucionalizáciu, sa zaoberá Tibor Pichler, keď hovorí, že definícia slovenskosti bola v tomto období slabá, pretože ju určoval silnejúci maďarizmus uľahčujúci cestu meštianstvu, v tom čase už symbolu modernizačných zmien.⁶² V prípade Novej školy však ide o kombináciu týchto zdanlivo nezlučiteľných prvkov.

Spory medzi oboma okruhmi naznačuje aj formovanie línie Martin – Budapešť, a to nielen ako politickej deliacej čiary, označujúcej centrum, kde sídlila redakcia periodík a kde zvyčajne sídlili hlavní aktéri tohto sporu (treba pripomenúť, že do roku 1870 sídlila redakcia *Pešťbudínskych vedomostí* v Pešti), ale predovšetkým ako ideologickú deliacu čiaru medzi konzervatívnym, malomestským a rustikálnym martinským prostredím a veľkomestskou, mnohonárodnostnou Budapešťou s početnou slovenskou menšinou, ktorá navyše odráža ducha celej krajiny. Je to zároveň obdobie slovenských dejín, keď sa otázka hlavného mesta začína prakticky posudzovať medzi jedným zo spomínaných centier.⁶³ Táto voľba však neznamená len samotné mesto, ale spolu s ním aj voľbu špecifickej cesty vývoja slovenského politického myslenia.

Budapešť, ktorá bola hlavným mestom celého Uhorského kráľovstva, bola na svoju dobu mimoriadne kozmopolitným mestom, a preto bolo v istom zmysle

⁶¹ *Slovenské noviny*, roč. 1, 1868, č. 32.

⁶² PICHLER, Tibor. *Národovci a občania*, s. 121.

⁶³ ŠKVARNA, Dušan. Od mestských centier k hlavnému mestu Slovenska. In PISULIŇSKI, Jan – RĄNCY, Elżbieta – ŻARNA, Krzysztof (eds.). *Polska - Słowacja - Europa Środkowa w XIX i XX wieku*. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2011, s. 558-559.

prirodzené, že Slováci si tu vytvorili národné centrum. Aj iné národnosti tam sústreďovali svoj národný život, napríklad Srbi, ktorí v roku 1826 zorganizovali Srbskú matičnú kanceláriu (srb. Матица српска, v roku 1864 bola presťahovaná do Nového Sadu).⁶⁴ S myšlienkou založiť Slovenský spolok v Pešti prišiel aj samotný Ján Palárik,⁶⁵ ktorý ju považoval za prirodzené miesto pre vznik takejto inštitúcie. Aj tu možno jasne vidieť deliacu čiaru medzi martinskou a peštianskou komunitou, ktorú prehĺbilo presťahovanie sa redakcie *Pešťbudínskych vedomostí* do Martina. Formovanie spomínanej línie, ktorá sa časom stala hranicou, pre mnohých neprekonateľnou, však malo isté „spojky“ v jednotlivcoch, ktorí sa buď snažili spolupracovať s oboma prostrediami, alebo, ako v prípade Palárika, časom prešli na stranu opozície. Takýchto „spojok“ bolo medzi predstaviteľmi oboch „škôl“ niekoľko. Napríklad spomínaný Ján Palárik sa zúčastnil na rokovaníach Národného zhromaždenia v Martine dodatočne a podpísal Memorandum, ktoré sa napokon stalo akoby politickým programom práve Starej školy.⁶⁶ Hoci v jeho neskorších názoroch sa jasne zdôrazňuje jeho nesúhlas so vznikom slovenského územia,⁶⁷ v jeho prípade možno hovoriť o určitom prechode. Jednou zo zaujímavejších postáv, formujúcich sa v tejto línii, je prostredie spojené s almanachom *Napred*, vydaným v roku 1871 v Prešove. Jeho tvorcami a zároveň redaktormi boli Koloman Banšell a Pavol Országh-Hviezdoslav. Toto obdobie znamená začiatok generačnej výmeny v slovenskom literárnom svete a začiatok ďalšieho sporu, tentoraz o podobu slovenskej literatúry. Táto zmena je mnohostranná a prekrývajú ju vedľajšie, v kontexte našich úvah menej dôležité otázky. Dôležitým prvkom v kontexte Novej slovenskej školy je však angažovanosť oboch redaktorov v nej, s osobitným zreteľom na P. O. Hviezdoslava, ktorý napriek kritike, ktorej bol vystavený za spoluúčasť na vzniku almanachu *Napred*, dostal po odchode Andreja Sytnianskeho možnosť publikovať v mesačníku *Orol* i časopise *Slovenské pohľady*. Mal teda s martinským prostredím určitý vzťah, hoci jeho skoršia činnosť bola orientovaná na spomínanú generáciu nových umelcov, ku ktorej nepochybne patril (narodil sa v roku 1849). Už v prvých číslach *Slovenských novín* možno nájsť jeho tvorbu, napríklad báseň *Pod Chočou*.⁶⁸ Aj neskôr, v rokoch 1872 až 1873, písal pre spomínané periodikum. Jeho najbližší spolupracovník, K. Banšell, sa po sérii polemík a nemilosrdnej kritike zo strany konzervatívnych kruhov v Martine tiež priklonil k Novej škole, s ktorou spojil svoj dlhý život.

Táto voľba bola na tú dobu mimoriadne vhodná. Nová generácia, ktorá vyrastala mimo mytologizovanej *Revolúcie 1848/1849*, a čo je dôležité, nezaťažená traumou

⁶⁴ GAŠPARÍK, Mikuláš. *Ján Palárik a jeho boj o demokraciu slovenského národného života*, s. 39.

⁶⁵ PICHLER, Tibor. *Národovci a občania*, s. 102.

⁶⁶ Pozri Memorandum slovenského národa zo 6. – 7. júna 1861. In KOBYLÍNSKA, Anna – FALSKI, Maciej – FILIPOWICZ, Marcin (eds.). *Obcy czy obywatele? Słowianie a przemiany konstytucyjne w monarchii habsburskiej w latach 1860-1861*. Kraków : Libron – Filip Lohner, 2015, s. 186.

⁶⁷ PALÁRIK, Ján. *Na dorozumenie*, s. 78-79.

⁶⁸ *Slovenské noviny*, roč. 1, 1868, č. 103.

z nenaplnených nádejí, ktoré priniesla revolúcia, predstavuje úplne nové, liberálne a otvorené tendencie, ktoré by po pretavení do spoločensko-politického života mohli nájsť najlepšie prijatie práve v kruhoch Novej školy.⁶⁹ Okrem spomínaného K. Banšella s týmto politickým hnutím spolupracovali aj ďalší prešovskí študenti⁷⁰ ako Gustáv Izák, Andrej Sokolík, Andrej Halaš či Ján Alexander Fábry.⁷¹ Avšak práve spoluzakladateľ almanachu *Napred* sa rozhodol najviac podporovať *Slovenské noviny*, dokonca sa v roku 1873 stal na pol roka ich redaktorom.

Banšell však nebol od začiatku úplným stúpencom Novej školy, keďže v roku 1871 váhal a neposlal do redakcie *Slovenských novín* kritickú odpoveď na obvinenia, ktoré vzniesli najmä Sytniansky a Hurban, považujúc to za netaktnú hru v situácii napätého sporu medzi Starou a Novou školou.⁷² Už od polovice roku 1872 začal pomerne pravidelne publikovať v časopise Novej školy, kde sa vyjadroval najmä k situácii vo Švajčiarsku, kde sa v tom čase zdržiaval, ale aj k filozofickým poznámkam a k vzťahom v Rakúsko-Uhorsku a predovšetkým k situácii Slovákov. Často tak robil dosť uštipačným a ironickým spôsobom.⁷³

V 70. rokoch 19. storočia nastal postupný úpadok *Slovenských novín*. V roku 1872 odišiel z redakcie zakladateľ periodika Ján Nepomuk Bobula a nahradil ho J. Mallý a neskôr aj K. Banšell, ako o tom noviny informovali 26. apríla 1873.⁷⁴ Obdobie, keď bol K. Banšell redaktorom tlačového orgánu Novej školy, bolo už posledným dychom týchto novín. Spolu so spomínaným Jánom Mallým bol jednou z hlavných postáv periodika, kde prezentovali program zhodný s pôvodnými zakladateľmi, t. j. rovnoprávnou spoluprácu s Uhorskom, kritiku panslavizmu či rusofilstva.⁷⁵ Banšell opustil redakciu po niečo viac ako pol roku, hoci zostal neochvejne verný ideálom, na ktorých boli *Slovenské noviny* postavené.⁷⁶

Ak zhrnieme už uvedené úvahy, môžeme dospieť k záveru, že Nová škola slovenská predstavovala v slovenskom politickom živote iba krátku epizódu, keďže jej existencia sa fakticky skončila v roku 1875, keď v januári vyšli posledné čísla *Slovenských novín*. Napriek krátkej existencii a faktickej porážke na poli slovenského politického života sa myšlienky nesené týmto prúdom zachovali a našli svoje pokračovanie v budúcnosti. Napriek zosilnenej maďarizácii liberálne myšlienky naďalej nachádzali svojich nadšencov, hoci v inej, zmenenej realite národného života. Pokračovateľov tejto myšlienky by sme mohli hľadať tak v osobe Miloša

⁶⁹ KAČÍREK, Ľuboš. Od Parnasu k redaktorstvu. Spolupráca Kolomana Banšella s Novou školou. In *Forum Historiae*, roč. 7, 2013, č. 2, s. 50.

⁷⁰ Spomínajú sa študenti evanjelického kolégia v Prešove.

⁷¹ KAČÍREK, Ľuboš. Od Parnasu k redaktorstvu. Spolupráca Kolomana Banšella s Novou školou, s. 50.

⁷² ČAPLOVIČ, Vladimír. Listy Kolomana Banšella Pavlovi Országhovi-Hviezdoslavovi. In *Sborník Matice slovenskej pre jazykospyt, literárnu históriu, dejepis a národopis*, roč. 8, 1930, č. 1-4, s. 46.

⁷³ Pozri Úvahy o tom slove: nič. In *Slovenské noviny*, roč. 5, 1872, č. 84, 85, 86, 87.

⁷⁴ *Slovenské noviny*, roč. 6, 1873, č. 64.

⁷⁵ *Slovenské noviny*, roč. 6, 1873, č. 97, 113.

⁷⁶ KAČÍREK, Ľuboš. Od Parnasu k redaktorstvu, s. 60.

Štefanoviča, ako aj v neskoršej výraznejšej aktivite ľudí združených okolo časopisu *Hlas*.⁷⁷ Aktivisti združení okolo časopisu *Slovenské noviny* vytvorili v druhej polovici 19. storočia novú ideu riešenia slovenskej otázky založenú na myšlienke občianskej rovnosti, ktorá bola v opozícii voči pokračovateľom štúrovskeho politického myslenia a ktorá ich približovala k anglosaskej filozofickej a politickej tradícii liberalizmu a empirizmu.⁷⁸ V nadväznosti na hypotézu vyslovenú v úvode tak možno konštatovať, že prostredie Novej slovenskej školy bolo nielen alternatívou ku konzervatívnemu prostrediu sústredenému v Turčianskom Sv. Martine, ale bolo aj iniciátorom zmien, ktoré ovplyvnili neskoršie prúdy a vznikajúce slovenské politické prostredia.

Tlačový orgán, ktorým boli *Slovenské noviny*, bol určitým referenčným bodom vo vzťahu k formujúcemu sa politickému mysleniu okolo jeho členov. V istom zmysle to bol aj rámec jeho existencie, ktorý poznačil obdobie pôsobenia Novej školy, najmä preto, že po roku 1875 mnohí jej členovia buď rezignovali na politický život, alebo podporili tábor Starej školy.⁷⁹ Tým sa zvyrazňuje aj úloha, ktorú už v tomto období zohrávala žurnalistika, ktorá de facto splynula s politickým životom a orientovala sa naň.⁸⁰

Téma slovenského politického myslenia v druhej polovici 19. storočia je mimoriadne zložitá a problematická. Uvedené otázky sú len jej určitým výsekom. Ukazujú však, ako do slovenského politického života, ktorý bol pomerne pevne zakorenený v myslení sformovanom v 40. rokoch 19. storočia, vstupoval nový prúd založený na iných ako všeobecne prijímaných riešeniach. Aj keď nakoniec zvíťazil tábor Starej školy, museli sa podieľať na diskusii o budúcnosti slovenského národa, ktorej začiatok prinieslo prostredie Novej školy, ktorá pokračovala ešte dlho po prelomovom roku 1918/1919.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Dobové periodiká

Katolícke noviny, roč. 4, 1852, č. 27, s. 6-7.

Slovenské noviny, roč. 1, 1868, č. 103.

Slovenské noviny, roč. 5, 1872, č. 84, 85, 86, 87.

Slovenské noviny, roč. 6, 1873, č. 64, č. 97, 113.

Literatúra

BOBULA, Ján Nepomuk (ed.). *Sobrané dramatické spisy Jána Palárika (Beskydova), slavného spisovateľa slovenského*, zv. 2. Pešť : MINERVA, 1871, 293 s.

⁷⁷ PICHLER, Tibor. Miloš Štefanovič: o modernom slovenskom politickom myslení pred hlasistami. In *Filozofia*, roč. 64, 2009, č. 10, s. 939.

⁷⁸ MARTINKOVIČ, Marcel. Politický realizmus v myslení Novej školy. In *Filozofia*, roč. 62, 2007, č. 10, s. 911.

⁷⁹ KAČÍREK, Ľuboš. *Slovenské noviny (1868-1875)*, s. 69.

⁸⁰ NOVOSÁD, František. *Útržky o Slovensku. Apolitické úvahy o súčasnosti*. Bratislava : Kalligram, 2010, s. 107.

BOKES, František (ed.). *Dokumenty k slovenskému národnímu hnutí v letech 1848-1914*, zv. 1. Bratislava : Vydavatelství SAV, 1962, 473 s.

BOKES, František. *Pokusy o slovensko-maďarské vyrovnání r. 1861-1868*. Martin : Matica slovenská, 1941, s. 232 s.

BOROWNICKA, Maria. *Narkotyki mitu. Szkice o świadomości narodowej i kulturowej słowian zachodnich i południowych*. Kraków : Tow. Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 1995, 137 s.

ČAPLOVIČ, Vladimír. Listy Kolomana Banšella Pavlovi Országhovi-Hviezdoslavovi. In *Sborník Matice slovenskej pre jazykospýt, literárnu históriu, dejepis a národopis*, roč. 8, 1930, č. 1-4, s. 45-69.

ČEPAN, Oskár a kol. (ed.). *Dejiny slovenskej literatúry III*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965, 784 s.

ČULEN, Konštantín. *Novinár a pedagóg. Životopisné črty zo života Dr. Jána Mallého a Martina Čulena*. Trnava : s. n., 1933, 400 s.

ŽURNÁ, Scarlett. *Priateľ ľudu – Ján Palárik (1820-1870): Životopisný medailón*. Čadca : Kysucká knižnica, 1995, 25 s.

GOSZCZYŃSKA, Joanna. Między panslawizmem a austroslawizmem. Koncepcje słowiańskiej wspólnoty w historiozoficznych projektach myślicieli słowackich w drugiej połowie XIX wieku. In GOSZCZYŃSKA, Joanna (ed.). *Wielkie spory małego narodu*. Warszawa : Dom Wydawniczy ELIPSA, 2015, s. 65-81.

GAŠPARÍK, Mikuláš. *Ján Palárik a jeho boj o demokraciu slovenského národného života*. Bratislava : SAVU, 1952, 70 s.

GILLER, Agaton. *Z podróży po kraju słowackim*. Lwów : Gubrynowicz i Schmidt, 1876, 396 s.

HALÁSZ, Ivan. *Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Kalligram, 2011, 236 s.

KACÍREK, Ľuboš. *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850-1875*. Békecsaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2016, 401 s.

KACÍREK, Ľuboš. Od Parnasu k redaktorstvu. Spolupráca Kolomana Banšella s Novou školou. In *Forum Historiae*, roč. 7, 2013, č. 2, s. 48-61.

KACÍREK, Ľuboš. Prínos Novej školy (1868 – 1875) pre formovanie národného hnutia v 60. a 70. rokoch 19. storočia. In PEKAROVIČOVÁ, Jana – VOJTECH, Miroslav (eds.). *Studia Academica Slovaca*, roč. 41. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2012, s. 295-312.

KACÍREK, Ľuboš. Slovenské noviny (1868-1875). In PORIEZOVÁ, Miriam (ed.). *Studia Bibliographica Posoniensia*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2011, s. 55-72.

KOBYLIŇSKA, Anna – FALSKI, Maciej – FILIPOWICZ, Marcin (eds.). *Obycy czy obywatele? Słowianie a przemiany konstytucyjne w monarchii habsburskiej w latach 1860-1861*. Kraków : Libron – Filip Lohner, 2015, 202 s.

KOLASA, Władysław Marek. *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku) : naukometryczna analiza dyscypliny 1945-2009*. Kraków : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2013, 525 s.

KOSTICKÝ, Bohumír. *Nová škola slovenská : príspevok k problematike národnostnej otázky v Uhorsku v druhej polovici 19. storočia*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1959, 145 s.

KOVÁČOVÁ, Anna. Peštianski Slováci v zrkadle dobových periodík. In *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku. Materiály z jubilejnej interdisciplinárnej medzinárodnej vedeckej konferencie z príležitosti 15. výročia založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2006, s. 74-81.

KOVÁČOVÁ, Anna. Spolkový, kultúrny a cirkevný život budapeštianskych Slovákov v období dualizmu. In HRIVNÁK, Michal (ed.). *Kultúrne dedičstvo budapeštianskych Slovákov*. Budapest : Etnikum Kiadó, 1998 s. 154-158.

ŁOJEK, Jerzy (ed.). *Prasa polska w latach 1661-1864*. Warszawa : Państwowe Wydawn. Naukowe, 1976, 414 s.

MARČOK, Viliam. *Dejiny slovenskej literatúry III*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2006, 472 s.

MARTINKOVIČ, Marcel. Politický realizmus v myslení Novej školy. In *Filozofia*, roč. 62, 2007, č. 10, s. 911-920.

NEUMANN, Sigmund. Comparative politics: A half-century appraisal. In *The Journal of Politics*, roč. 19, 1957, č. 3, s. 369-378.

NOVOSÁD, František. *Útržky o Slovensku. Apolitické úvahy o súčasnosti*. Bratislava : Kalligram, 2010, 160 s.

ORMIS, Ján Vladimír. Ján Bobula. In *Sborník Matice slovenskej*, roč. XI-XII, Sošit 1-8, Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1934, s. 151-168.

PALÁRIK, Ján. Na dorozumenie. In GAŠPARÍK, Mikuláš (ed.). *Za reč a práva ľudu : Kultúrno-politické články. Ján Palárik*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, 210 s.

PICHLER, Tibor. *Národovci a občania (O slovenskom politickom myslení v 19. storočí)*. Bratislava : Veda, 1998, 132 s.

PICHLER, Tibor. Národovci alebo občania. Inštitucionalizácia ako problém. In BALLEK, Ladislav (ed.). *Slovenská otázka dnes. Výber textov z časopisu OS 1997-2006*, Bratislava : Kalligram, 2007, s. 53-58.

PICHLER, Tibor. Miloš Štefanovič: o modernom slovenskom politickom myslení pred hlasistami. In *Filozofia*, roč. 64, 2009, č. 10, s. 939-948.

PODRIMAVSKÝ, Milan. Formovanie modernej slovenskej politiky (Od jednoty k pluralite). In BYSTRICKÝ, Valerián – KOVÁČ, Dušan – PEŠEK, Jan (eds.). *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín*. Bratislava : VEDA, Historický ústav SAV, 2012, s. 56-79.

POMIAN, Krzysztof. *Európa a jej národy. Ve znamení jednoty i rôznosti*. Praha : Mladá fronta, 2001, s. 216 s.

Slovenský biografický slovník, I. zväzok A-D, VALENTOVIČ, Štefan (ed.). Martin : Matica slovenská, 1986, 539 s.

Wielka Encyklopedia PWN, tom. 21. KACZOROWSKI, Bartołomej. (ed.). Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004, 576 s.

WOLIN, S. Sheldon. *Politics and vision. Continuity and Innovation in Western Political Thought*. London : Princeton University Press, 1961, 792 s.

Mgr. Michal Rozenberg
Štetínska univerzita
Fakulta humanitných vied
Inštitút histórie
michal.rozenberg@hotmail.com

MATERIÁL

Vybraní slovenskí vzdělanci v díle Jána Tibenského

Jaroslav Durec

DUREC, Jaroslav. Selected Slovak Scholars in the Work of J. Tibenský. In *Historický zborník*, Vol. 35, 2025, No. 1, pp. 77-86.

Abstract: This contribution explores how Slovak scholars are portrayed in the extensive work of historian Ján Tibenský. To this end, several of his writings were analyzed, focusing on both prominent and lesser-known figures from national history. In addition to examining the life stories of these individuals, the aim was to observe Tibenský's historical-biographical approach in terms of continuity and comparison. Particularly valuable are those aspects of the role of personality in history that explore the relationship between the individual and society. The phenomenon of the historical personality occupies an ambiguous position within historiographical methodology. Tibenský's works reflect the need to engage with the life stories of individuals whose work, creative output, or legacy offer a faithful testimony to the historical context of which they were a part. This was well understood by Tibenský himself, a student of historian Daniel Rapant, who recognized that through historical figures he could grasp not only the socio-political conditions of the time, but also delve into the mindset of individuals—exploring both the internal and external dimensions of their biographies. It is important to note that Tibenský's interest in researching individual personalities stemmed not only from a desire to uncover new life stories, but also from a commitment to making new historical sources accessible to both scholarly and general audiences, since as an employee of Matica slovenská, he was well acquainted with both the scholarly and public educational dimensions of national history. **Keywords:** Slovak History; Historical Personality; Biography; Historical Continuity.

V bohatom diele historika Jána Tibenského majú slovenskí vzdelanci a vôbec historické osobnosti svoje nezastupiteľné miesto. Ján Tibenský bol absolventom študijného programu v kombinácii história – slovenský jazyk a literatúra na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave. K obom predmetom štúdia mal rovnako blízky vzťah. Napomohla k tomu skutočnosť, že bol študentom významných vedeckých osobností vtedajšej doby, ktoré formovali jeho vedecký profil. Z oblasti histórie to boli najmä Daniel Rapant a Branislav Varsík. V rámci štúdia slovenského jazyka a literatúry to boli Andrej Mráz, Milan Pišút, Ján Stanislav a Ľudovít Novák. Nakoniec Ján Tibenský počas svojho univerzitného štúdia prilipol viac k odboru história, najmä vďaka tomu, že sa stal knihovníkom v Historickom seminári. Umožnilo mu to dostať sa do kontaktu s rôznymi knihami, historickými prameňmi, profesormi a ich zásluhou k problémom, ktoré v tom čase hýbali historickou vedou. K povinnostiam Jána Tibenského ako knihovníka patrilo podľa zoznamu pripravovať knihy na semináre jednotlivých profesorov alebo nosiť žiadané knihy priamo do kancelárie akademických pracovníkov, a to nielen z knižnice

Historického seminára, ale aj z Univerzitnej knižnice. Zásluhou tejto práce získal nielen prehľad o rozpracovaných témach univerzitných profesorov vrátane zdrojov k prednáškam, ale podobne prostredníctvom samoštúdia získal prehľad o dostupnej vedeckej literatúre ku konkrétnym historickým obdobiam. Po ukončení svojho štúdia v roku 1948 sa stal pracovníkom Historického odboru Matice slovenskej v Martine, kde sa začal venovať výskumu a spracovaniu témy slovenského národného obrodzenia vrátane významných predstaviteľov tohto historického obdobia. V tom čase Ján Tibenský bol poverený tiež výskumom štúrovskej problematiky. Pracoval v rámci tzv. Štúrovskej kancelárie, kde sa venovala pozornosť prípravám na postupné vydávanie korešpondencie a rozličných ďalších písomností súvisiacich so štúrovcami. Aj na základe toho možno vidieť, že problematika slovenských intelektuálov ako súčasť témy osobnosti v dejinách bola od prvpočiatku vedeckovýskumnej činnosti v diele Jána Tibenského stále prítomná. Počas pôsobenia v Matici slovenskej sa z Jána Tibenského stal nielen vedecký pracovník, ale rovnako osvetový pracovník a popularizátor slovenských dejín.¹

Zakrátko po absolvovaní deväťmesačného štipendia v Budapešti, ktorého hlavným cieľom bolo osvojenie si maďarčiny, sa stal na krátku dobu výkonným redaktorom mesačníka *Slovensko – časopis pre popularizáciu sociálnych vied*. Zredigoval celý XV. ročník. Medzitým došlo k zásadným zmenám, ktoré oslabili vedeckú náplň práce v štruktúre Matice slovenskej. Následkom toho, že matičné vedecké odbory boli zrušené, začal sa vedecký život sústreďovať do Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU). Knihtlačiareň Neografia bola zoštatnená, miestne odbory Matice slovenskej sa zrušili a samotná Matica slovenská sa stala štátnou kultúrnou inštitúciou. Z tohto obdobia sám Ján Tibenský spomínal, že v Matici slovenskej bolo len málo vedeckých pracovníkov zo spoločenských vied, preto bolo potrebné za autormi pravidelne cestovať z Martina do Bratislavy. Ján Tibenský ako prispievateľ uverejňoval príspevky napr. o Matejovi Belovi, Jurajovi Fándlym, veľkomo-ravskej tradícii či slovenskom robotníckom hnutí. Na druhej strane neboli mu cudzie ani metodologické otázky, keď sa pokúsil spracovať sociálnu funkciu vedy. Ako matičnému pracovníkovi nebola mu neznáma ani problematika teórie ľudovýchovy.²

Po prijatí Jána Tibenského do SAVU sa zrodili jedny z prvých prác o popredných predstaviteľoch slovenského národného obrodzenia. Vrátil sa k dielu Juraja Fándlyho, pričom sa zároveň venoval i jeho rovesníkovi Jozefovi Ignácovi Bajzovi. Pri tejto príležitosti v súvislosti s týmito dvoma osobnosťami by som upozornil na dve úvodné štúdie, teda úvodnú štúdiu k *Výberu z diela Juraja Fándlyho*, vydala Slovenská akadémia vied v roku 1954, a úvodnú štúdiu k dielu *René mládenca príhody a skúsenosti*, vydala Slovenská akadémia vied v roku 1955. Druhá zmienená štúdia sa zase dotýkala života a diela Jozefa Ignáca Bajzu. Ján Tibenský v zmienenej úvodnej štúdii o Jurajovi Fándlym sa usiloval podať obraz jeho životného príbehu, žiadaný súčasnou dobou, keď hneď na začiatku použil

¹ Archív Slovenskej akadémie vied (A SAV). Fond: Tibenský Ján – dodatok, inventárne č. 97, šk. č. 5, signatúra III B (Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu [89 strojopisných strán]).

² A SAV, f. Tibenský Ján – osobný fond, inv. č. 97, šk. č. 5, sig. III B (Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu).

nasledujúce slová: „*Juraj Fándly patrí k našim najväčším a najtypickejším osvietenským spisovateľom. Literárni historici vychádzali doteraz z niekoľkých dokumentov cirkevných úradov a správ jeho predstavených, zo skromných autobiografických zmienok v jeho knihách a narážok jeho literárnych protivníkov; zachovalo sa nám ďalej niekoľko jeho listov, a to je v podstate všetko. Jedno však vieme s úplnou istotou: že Juraj Fándly cez celý svoj život bol veľmi chudobným dedinským farárom, ktorý sa často díval biele priamo do očí.*“³ Týmito slovami Ján Tibenský v podstate odôvodnil potrebu vydania výberu z jeho diela, pričom samotná táto publikácia pozostávala z jeho najvýznamnejších prác: *Dôverná zmluva, Polemiky, Piľní hospodár, O úhoroch – Slovenský včelár – Zelinkár, Kázne, Compendiata historia gentis Slavae*. Ján Tibenský ako zostavovateľ doplnil k textom aj poznámkový aparát. Na základe úvodnej štúdie k dielu Juraja Fándlyho môžeme pozorovať, že Ján Tibenský si nedal za cieľ vykresliť len stručný Fándlyho životopis so základnými údajmi, pretože jeho osobnosť spracoval do širšieho spoločensko-politického kontextu. Pri tejto príležitosti si stanovil koncepciu, ktorá vyplývala na jednej strane z určitej chronológie a na druhej strane z komparácie.⁴ Tibenský pozorne sledoval svetové i domáce dianie, to znamená, že videl zásadný prechod zo stredovekého scholastického myslenia smerom k nástupu novej epochy osvietenstva.

Problematika úlohy historických postáv bola Jánovi Tibenskému blízka, pretože nemohol si nepovšimnúť dosah ich myšlienok na pretváranie každodenného života: „*Avšak v Uhorsku sa súčasne šíria aj myšlienky, veľkých mužov, ktorí pripravili vo Francúzsku myseľ pre pochopenie budúcej mocnej revolúcie, predovšetkým Voltaira, Montesquieu a Rousseaua, ktorých názory oplodnili domáce myslenie. Predtým úzke, takmer výlučne náboženské alebo plášťom náboženstva zastreté obzory slovenskej literatúry sa rýchle rozširujú o problémy hospodárske, sociálne, cirkevno-reformné i politické. Pokrokoví osvietenski spisovatelia propagujú nové poriadky a reformy a bojujú tak proti ustrnutým feudálnym prežitkom. Naše osvietenské myslenie má však svoje špecifické črty.*“⁵ Možno aj to bolo jedným z dôvodov, prečo Ján Tibenský popri ústrednej postave Juraja Fándlyho spomenul mená i takých slovenských vzdelancov, ako boli Adam František Kollár, Samuel Tešedík, Jozef Bencúr, Daniel Lehocký či Jozef Ignác Bajza. Ako sme už poukázali vzhľadom na citovanú pasáž zo štúdie Jána Tibenského, osvietenstvo v slovenskom prostredí i ako súčasť jozefinizmu („naše osvietenské myslenie“, povedané slovami Jána Tibenského) malo špecifické črty prejavujúce sa tým, že: „*Prevažná väčšina našich osvietencov sú príslušníci ľudovej alebo meštianskej inteligencie. K reformnému hnutiu sa nepridávali preto, aby zachraňovali starý poriadok, ale aby podporili zrodenie nového v starom. Aj keď sami nemali vyhraneného programu a perspektív, boli determinovaní triednym rámcom jozefinizmu, predsa prekračujú ho živelné ďaleko častejšie ako on sám*

³ TIBENSKÝ, Ján. *Juraj Fándly – Odtlačok úvodnej štúdie k výberu z diela*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1954, s. 5.

⁴ Pre diela Jána Tibenského je charakteristická komparácia, ktorá sa, ako to ešte v ďalších častiach textu budeme môcť vidieť, objavuje nielen medzi domácim a svetovým kontextom, ale rovnako aj v rámci komparácie dvoch historických osobností.

⁵ TIBENSKÝ, Ján. *Juraj Fándly – Odtlačok úvodnej štúdie k výberu z diela*, s. 8.

a proti jeho intenciám. Uvedené črty nášho osvietenstva sa veľmi typicky prejavily práve u Juraja Fándlyho.⁶ Z hľadiska toho mu historická osobnosť Juraja Fándlyho do značnej miery poslúžila ako sonda do preniknutia podmienok doby, v rámci čoho uskutočnil ich hlbší rozbor. Priblíženie historického vývoja spoločnosti v druhej polovici 18. storočia v rámci tereziánskych a jozefínskych reforiem spolu s rozvrstvením a vzťahmi vtedajšej spoločnosti ako súčasť každodenného spôsobu života. V neposlednom rade Ján Tibenský ponúkol v svojej úvodnej štúdii k dielu Juraja Fándlyho podrobnú systematickú analýzu týchto fenoménov doby v súvislosti s rozborom Fándlyho prác, aby tak zdôraznil jednak vzájomnú prepojenosť a nadväznosť, opierajúc sa o spoločensko-politický kontext a vôbec o opodstatnenosť napísania diel s ľudovýchovnou tematikou z pera Juraja Fándlyho, ktorý bol vzorom novodobého kňaza očami reforiem panovníka Jozefa II. Podľa viackrát opakovaného názoru Jána Tibenského sa svojimi prácami Juraj Fándly usiloval o priblíženie nových poznatkov hospodárenia i celkovo vzdelanosti širokým vrstvám obyvateľstva, potom ako v predmluve k Piľnému hospodárovi priamo poetickou formou ospieval život roľníka. Hlavným cieľom celého uvedeného diela vrátane ostatných hospodárskych spisov bola teda potreba lepšie naučiť roľníka hospodáriť a tak jeho stav spoločensky pozdvihnúť. Osvietenstvom preniknutý spisovateľ Juraj Fándly ako kňaz pritom nevychádzal len z jedného zdroja – *Svätého písma*, ale súčasne zobral do úvahy dostupnú literatúru a vzory slávnych antických mužov, resp. vychádzal z trojakého uhlu pohľadu.⁷ Napriek tomu, že nemožno hovoriť ešte o vyhranenom prístupe skúmania, predsa len pozorujeme určité zárodky metodológie, ktorá sa o niekoľko desaťročí neskôr pretavila do viacerých spoločenských vied. Vedľa roľníka zohľadňoval Juraj Fándly aj postavenie remeselníka. Dokonca navrhoval, aby sa zo štátnych peňazí na vidieku stavali menšie fabriky, kde by miestni obyvatelia našli obživu i zárobok.⁸

V podobnom duchu pokračoval aj v úvodnej štúdii k dielu Jozefa Ignáca Bajzu, kde hneď v úvode načrtol jemu vlastný zmysel vydávania historických prameňov: „*Od vyjdenia prvého slovenského románu René mládenca príhodi a skusenosti uplynuli už takmer celé dve storočia. Toto dielo však, podobne ako i jeho skladateľ, hoci okrem prvenstva v takom dôležitom literárnom útvere býval označovaný i za priekopníka spisovnej slovenčiny, ostali nielen slovenskej verejnosti, ale i samým literárnym historikom až donedávna takmer úplne neznáme.*“⁹ Pri analýze života a diela Jozefa Ignáca Bajzu postupoval Ján Tibenský približne rovnako, ako to bolo v prípade predchádzajúceho Juraja Fándlyho. Na úvod predstavil základné literárno-historické kritické pohľady na osobnosť a dielo Jozefa Ignáca Bajzu, pričom vychádzal zo starších i novších prác literárnych historikov Jaroslava Vlčka, Alberta Pražáka, Jana Jakubca, Imricha Kotvana či Andreja Mráza. Historik Ján Tibenský sa zaoberal jednotlivými tvrdeniami a navzájom ich porovnával. Zohľadňoval popri ideových východiskách (napr. čechoslovakistický alebo slovami Tibenského buržoázno-nacionálny

⁶ TIBENSKÝ, Ján. *Juraj Fándly – Odtlačok úvodnej štúdie k výberu z diela*, s. 9-10.

⁷ TIBENSKÝ, Ján. *Juraj Fándly – Odtlačok úvodnej štúdie k výberu z diela*, s. 46-47.

⁸ TIBENSKÝ, Ján. *Juraj Fándly – Odtlačok úvodnej štúdie k výberu z diela*, s. 52-53.

⁹ TIBENSKÝ, Ján. *J. I. Bajza – Odtlačok úvodnej štúdie k René mládenca príhodi a skusenosti*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1955, s. 5.

pohľad) aj historické faktory vrátane analýzy vzťahov medzi slovenskými národovcami v čase života Jozefa Ignáca Bajzu a dostupnosti archívnych prameňov so zreteľom na Bajzovu pozostalosť. Podstatnú časť úvodnej štúdie k najznámejšiemu dielu Jozefa Ignáca Bajzu tvorili životopisné údaje s akcentom na vývoj Bajzovej literárnej činnosti. Ján Tibenský ako autor úvodnej štúdie k ťažiskovému Bajzovmu dielu chcel ísť ešte viac do spoločensko-politického kontextu a doslova predostrieť čitateľom prostredie, v ktorom Jozef Ignác Bajza žil, pracoval a vydával svoje diela.

Počiatky tvorby Jozefa Ignáca Bajzu podľa Jána Tibenského siahali na začiatok vlády Jozefa II. Úvodná štúdia k Bajzovmu dielu v mnohom dopĺňala predchádzajúcu úvodnú štúdiu k výberu diela Juraja Fándlyho. Najmä ak hovoríme o prenikaní myšlienok francúzskych predstaviteľov osvietenstva, ako boli Voltaire, Montesquieu, Rousseau alebo encyklopedistov hlásajúcich zmenu spoločenského poriadku, ktoré napokon i podľa názoru Jána Tibenského sa mali prejaviť v celkových náhľadoch na postavenie človeka v každodennom živote, keď okrem iného uviedol: *„Mení sa i človek. Striasa zo seba tiesnivé jarmo feudálnej duchovnej disciplíny a vystupuje z dusnej atmosféry stredoveku do novej doby – k svetlu. Nielen na západe pomenovali toto storočie ako storočie svetla, ale aj u nás pokrokoví duchovia, cítiac už v ňom tep novej doby, nazvali ho ‚osvietenským storočím‘. Prívržencami nových myšlienok boli predovšetkým príslušníci meštianskej a ľudovej inteligencie. V nich našli aj reformy Márie Terézie a Jozefa II. najoddanejších podporovateľov a propagátorov, hoci niektorí živelné prekračujú hranice ‚osvietenského‘ absolutizmu. Všetky tieto zmeny našli svoj odraz aj v diele Jozefa Ignáca Bajzu, ktorý sa svojimi prvými prácami radí k uvedomelým priekopníkom osvietenstva u nás.“*¹⁰ Opätovne teda zasadzuje osobnosť Jozefa Ignáca Bajzu do prostredia, kde prevládali charakteristické fenomény doby na konci 18. storočia. Na základe citovaných slov Jána Tibenského môžeme pozorovať rozmer biografie v jeho historickom chápaní. Dielo – osobnosť – kontext doby a s tým súvisiace i premeny spoločnosti (fenomény doby) vo svojom vzájomnom prepojení boli pre historika Tibenského určitým základom v prístupe ku skúmaniu života daného jednotlivca. V súvislosti so životným dielom Juraja Fándlyho a Jozefa Ignáca Bajzu, ktorí stáli v popredí Tibenského vedeckého záujmu, nemožno obísť ani pomerne známu skutočnosť, že medzi nimi existovala istá nezhoda ohľadne používania slovenčiny. Na druhej strane z hľadiska biografického skúmania si Ján Tibenský zvolil dve popredné osobnosti z rovnakého obdobia, pričom stáli na rozdielnych, resp. protikladných pozíciách. Možno práve týmto spôsobom, skúmaním daných dvoch osobností, chcel Ján Tibenský hlbšie obsiahnuť problematiku obdobia – prvej fázy slovenského národného obrodovania.

Ak hovoríme o 17. storočí v súvislosti so slovenskými vzdelancami, musíme sa pozastaviť nad prácou Jána Tibenského, ktorá nesie názov *Juraj Papánek a Juraj Sklenár – obrancovia slovenskej národnosti v XVIII. storočí*. Treba podotknúť, že táto publikácia, vydaná Osvetou v Martine roku 1958, bola v skutočnosti rozšírením a prepracovaním dizertácie, ktorú Ján Tibenský v rokoch 1946 – 1947 vypracoval pod vedením profesora

¹⁰ TIBENSKÝ, Ján. *J. I. Bajza – Odtlačok úvodnej štúdie k René mláďenca prihodi a skusenosti*, s. 15-16.

Daniela Rapanta. Dovolím si povedať, že s veľkou pravdepodobnosťou práve toto dielo Jána Tibenského v ňom zrodilo ten prvotný záujem o biografiu, biografický prístup či celkovo o biografický výskum v širšom historickom kontexte. V súvislosti s nadpisom publikácie, ktorý nesie mená Juraja Papánka a Juraja Sklenára, uviedol Ján Tibenský v úvode tieto objasňujúce slová, zdôrazňujúc určitú historickú kontinuitu: „*Diela oboch týchto historikov stali sa najbohatším žriedlom buditelského záujmu o našu národnú minulosť u bernolákovcov, najmä u Juraja Fándlyho. Od nich vedie priama cesta k historickým eposom Jána Hollého. Preto, aj keď som sa tu usiloval načrtnúť celý tento vývoj bez podrobného opisu životných osudov Juraja Papánka a Juraja Sklenára a rozboru celého ich literárneho dedičstva, nazval som túto knižku ich menami. Jadro tejto knižky spočíva v rozbere historických prác Juraja Papánka a Juraja Sklenára na širokom pozadí pomerov 18. storočia.*“¹¹ A na inom mieste, v úvodných slovách k druhej kapitole, zase v súvislosti s použitím historických prameňov vysvetľuje opodstatnenosť metodológie skúmania: „*Životné osudy oboch našich historikov, Juraja Papánka a Juraja Sklenára, odohrávajú sa v druhej polovici 18. storočia. Ich dielo by sme však nepochopili, keby sme nesledovali jeho pramene a korene hlbšie do minulosti. Preto musíme aspoň stručne načrtnúť náplň celého storočia a zvýrazniť pritom predovšetkým tie motívy, ktoré tvoria kryštalizačnú os diela týchto spisovateľov.*“¹² Ján Tibenský tu načrtol niektoré zo svojich historických postupov, ktoré uplatňoval aj v neskorších prácach, zaiste sme to mohli pozorovať pri Jurajovi Fándlym alebo Jozefovi Ignácovi Bajzovi, ale čo mňa osobne prekvapuje, je práve Tibenského uchopenie biografie, resp. skúmanie životného príbehu, ktoré považujem za nadčasové a veľmi blízke dnešnému kvalitatívnemu skúmaniu životných príbehov.

Je nepochybné, že osudy slovenských vzdelancov spravidla odzrkadľovali svoju dobu, poukazoval na to často tiež Ján Tibenský doslova medzi riadkami svojich prác: „*Vcelku však možno povedať, že obidvaja, Papánek i Sklenár, sú produktom rýchle dozrievajúcej slovenskej národnosti a ich literárna činnosť je typickým výrazom snáh slovenských vzdelancov v XVIII. stor. obrátiť napádanú feudálnu rovnoprávnosť Slovákov v uhorskom štáte.*“¹³ V súvislosti s danou publikáciou len na okraj uvediem, že v druhej kapitole sa venoval historickým koreňom predstáv Juraja Papánka a Juraja Sklenára o minulosti Slovákov, v tretej kapitole hlavnému dielu Juraja Papánka s názvom *Dejiny slovenského národa*, v štvrtej kapitole Jurajovi Sklenárovi a jeho sporom o hranice Veľkej Moravy a v piatej kapitole Papánkovi a Sklenárovi dedičstvu. Zo stručného náčrtu obsahu publikácie okrem dôležitosti samotných osobností možno sledovať, akú pozornosť venoval Tibenský rozboru samotných diel Papánka a Sklenára. Obzvlášť zaujímavou bola pasáž o podrobení Veľkej Moravy starými Maďarmi, kde sú rozoberané rozličné legendy o výmene kráľovstva za bieleho koňa až po tzv. pohostinnú teóriu. Podľa názoru Tibenského bolo objasnenie týchto rôznych legiend a reakcia na dielo maďarského dejepisca Salagiusa

¹¹ TIBENSKÝ, Ján. *J. Papánek – J. Sklenár: Obrancovia slovenskej národnosti v XVIII. storočí*. Martin : Osveta, 1958, s. 5.

¹² TIBENSKÝ, Ján. *J. Papánek – J. Sklenár: Obrancovia slovenskej národnosti v XVIII. storočí*, s. 7.

¹³ TIBENSKÝ, Ján. *J. Papánek – J. Sklenár: Obrancovia slovenskej národnosti v XVIII. storočí*, s. 8.

dôvodom, prečo sa podujal Juraj Papánek popri svojich kňazských povinnostiach napísať svoje veľkolepé dielo *Historia gentis Slavae*. V ďalších častiach tretej kapitoly rozoberá Tibenský obsahovú stránku Papánkoveho diela.¹⁴ V podobnom duchu je spracovaná štvrtá kapitola, kde ústrednou postavou je Juraj Sklenár v kontexte dejín Veľkej Moravy.¹⁵

Historik Ján Tibenský v rámci svojho záujmu o dejiny osvietenstva a slovenských vzdelancov sa osobitne zameriaval na dve najvýznamnejšie postavy, ktoré rozpracoval v samostatných publikáciách. Prvá niesla názov *Slovenský Sokrates: život a dielo Adama Františka Kollára*, vydaná vo vydavateľstve Tatran v roku 1983, a druhá *Veľká ozdoba Uhorska: dielo, život a doba Mateja Bela*, rovnako tiež vydaná vo vydavateľstve Tatran v roku 1984. Obe tieto publikácie spracoval Ján Tibenský, ako sám uvádzal na „relatívne“ širokej heuristickej základni.“¹⁶ Preštudoval obrovské množstvo archívneho materiálu, aby získané poznatky zosumarizoval do jednotlivých kapitol, ktoré odzrkadľovali na jednej strane životy jednotlivcov a na strane druhej určité charakteristické vlastnosti ich osobnosti či podmienok doby: „Pre čitateľa iste nebude bez zaujímavosti ani vykreslenie koloritu doby, v ktorej Matej Bel žil, a samozrejme spoločenské a kultúrne problémy odrážajúce sa v diele Mateja Bela. Napokon osvetlenie jeho života a diela a celý úsek slovenských dejín s jeho základnými problémami bol jeden z hlavných cieľov našej práce.“¹⁷ Zároveň jedným z cieľov Jána Tibenského pri koncipovaní svojich diel bolo upútať pozornosť nielen vedeckej, ale aj širšej verejnosti, prípadne predložiť svoju prácu ako základ k ďalšiemu podrobnejšiemu štúdiu. V tejto súvislosti v závere publikácie o Adamovi Františkovi Kollárovi uviedol: „Vzhľadom na spomínaný heuristický základ tejto práce som sa však zároveň snažil, aby čitateľ bol podľa možnosti priamo v texte informovaný (pretože u nás doteraz osobnosť A. F. Kollára v takomto rozsahu spracovaná nebola), odkiaľ pochádzajú základné údaje v jednotlivých kapitolách. Z toho dôvodu pridávam k práci informáciu o prameňoch a literatúre a súpis tlačou vydaných diel A. F. Kollára. Toto môže pomôcť zvedavejším čitateľom pri hlbšom štúdiu niektorých problémov.“¹⁸ Niektoré oblasti spoločensko-politického kontextu doplnil Ján Tibenský v štúdiu *Predstavy o slovanstve na Slovensku v 17. a 18. storočí*, ktorá vyšla v *Historickom časopise* roku 1960 ako súčasť materiálov z vedeckej konferencie o myšlienke slovankej vzájomnosti a jej úlohe v národnooslobodzovacom boji našich národov, konanej v Smoleniciach 12. – 14. októbra 1959. Štúdiá mala komparatívny a syntetizujúci charakter, Tibenský tu zohľadňoval viaceré názory o pôvode Slovanov, zoberúc do úvahy jednotlivé charakteristické znaky v podobe nárečí, zvykov či topografie.¹⁹

¹⁴ TIBENSKÝ, Ján. J. Papánek – J. Sklenár. *Obrancovia slovenskej národnosti v XVIII. storočí*, s. 49-87.

¹⁵ TIBENSKÝ, Ján. J. Papánek – J. Sklenár. *Obrancovia slovenskej národnosti v XVIII. storočí*, s. 88-116.

¹⁶ TIBENSKÝ, Ján. *Slovenský Sokrates. Život a dielo Adama Františka Kollára*. Bratislava : Tatran, 1983, s. 133.

¹⁷ TIBENSKÝ, Ján. *Veľká ozdoba Uhorska. Dielo, život a doba Mateja Bela*. Bratislava : Tatran, 1984, s. 261.

¹⁸ TIBENSKÝ, Ján. *Slovenský Sokrates. Život a dielo Adama Františka Kollára*, s. 133.

¹⁹ TIBENSKÝ, Ján. *Predstavy o slovanstve na Slovensku v 17. a 18. storočí*. In *Historický časopis*, roč. 8, 1960, č. 2-3, s. 198-224.

Napriek tomu, že Ján Tibenský venoval veľa času spracovávaniu slovenských vzdelancov v dobe osvietenstva a prvej fázy slovenského národného obrodzenia, nezostal len úzko spätý s touto témou, pretože upriamil pozornosť tiež na významného predstaviteľa druhej fázy slovenského národného obrodzenia Pavla Jozefa Šafárika, ale s tým zreteľom, že sledoval historickú kontinuitu, prepojenie s predchádzajúcimi generáciami národných buditeľov, čo napokon zdôraznil aj sám Ján Tibenský: „*V historickej retrospektíve akoby Pavol Jozef Šafárik na jednej strane nadväzoval na duchovné dedičstvo Slovákov Mateja Bela a Adama Františka Kollára, s ktorým má aj niektoré styčné body priamo v životných osudoch, na strane druhej na českých vedcov – zakladateľov modernej slavistiky Václava Fortunáta Durycha a Jozefa Dobrovského. Pavol Jozef Šafárik v dejinách oboch našich národov zohral významnú úlohu nielen ako vedec, ale aj ako národný buditeľ. V tomto smere jeho duchovné dedičstvo u každého z našich národov má svoju špecifickú farbu.*“²⁰ Len uvediem, že Pavlovi Jozefovi Šafárikovi, jeho životu a dielu, ktorého mimochodom sám Ján Tibenský nazval – Hviezdou prvej veľkosti v slovanskej vede, venoval samostatnú monografiu, ktorú vydal Osvetový ústav v Bratislave roku 1975. Tá sa skladá z dvoch častí. Prvá časť má charakter životopisu a v druhej časti ponúka výber z niekoľkých diel Pavla Jozefa Šafárika.

Rovnako dôležitým dielom, kde Ján Tibenský zahrnul viacero slovenských osobností, je *Chvály a obrany slovenského národa*, vydané v Slovenskom vydavateľstve krásnej literatúry v Bratislave roku 1965. Toto dielo je špecifické najmä tým, že Ján Tibenský tu uplatnil kombinovanú formu, resp. keď citované pramene sú dopĺňané odborným výkladom. Ďalšou nemenej dôležitou stránkou tejto publikácie je najmä to, že zostavovateľ Ján Tibenský vybral pramene tak, aby sa zamerail na všetky fázy formovania moderného slovenského národa. Preto sa popri už zmienených osobnostiach stretávame aj s osobnosťou a textami napr. Ľudovíta Štúra.²¹ Značnú časť slovenských osobností spracovaných vo forme menších medailónov nachádzame aj v publikácii *Priekopníci slovenskej kultúry*, ktorú vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave v roku 1975. Autormi boli Ján Tibenský a Mária Bokesová-Uherová.²² Zmienky o slovenských vzdelancoch nie však zo spoločensko-vednej oblasti nachádzame aj v troch zväzkoch *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*: „*Zámerné sme doň nezaradili významné osobnosti z oblasti spoločenských vied na Slovensku, ale iba prírodovedcov, lekárov a technikov. Preto hádam vhodnejší by bol názov Priekopníci prírodných vied, medicíny a techniky na Slovensku. Po tomto vysvetlení ostávajú však pri pôvodnom, podstatne širšom názve.*“²³ Ako môžeme aj na tomto ďalšom diele pozorovať, tak Ján Tibenský venoval

²⁰ TIBENSKÝ, Ján. *Pavol Jozef Šafárik. Život a dielo*. Bratislava : Osvetový ústav, 1975, s. 6.

²¹ TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Chvály a obrana slovenského národa*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1965.

²² TIBENSKÝ, Ján – BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Priekopníci slovenskej kultúry*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1975.

²³ TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku I*. Bratislava : Obzor, 1986, s. 8.

veľkú pozornosť úlohe osobnosti v dejinách, účasti osobnosti na formovaní národa a pretváraní spoločnosti.

V uvedenom referáte som chcel predovšetkým zhrnúť tie základné oblasti biografického prístupu, ktoré uplatňoval vo svojej tvorbe historik Ján Tibenský. Je to dôležité spomenúť z toho dôvodu, že Ján Tibenský svojim bádaním a početnými dielami prispel k prehĺbeniu novej koncepcie slovenských dejín. Ako sa často zdôrazňovalo, Tibenského práce – najmä životopisné monografie a štúdie – boli založené na rozsiahlej heuristike či už tlačených alebo archívnych prameňov, vďaka čomu podávali slovami Samuela Cambela „... obraz o živote a diele v širších spoločenských a historických aspektoch. Ich spoločnou črtou je, že cez osobnosť jednotlivca umožňujú poznať prostriedky na rozvíjanie národného hnutia a zároveň sú príspevkami k poznaniu viacerých stránok slovenských dejín.“²⁴

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Archív

Archív Slovenskej akadémie vied, fond: Tibenský Ján – dodatok, inventárne č. 97, č. škatule 5, signatúra III B (Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu [89 strojopisných strán]).

Literatúra

CAMBEL, Samuel. Život práce a hľadania. In HRABOVEC, Ivan a kol. *Veda a technika v dejinách Slovenska. Zborník prác k 60. narodeninám PhDr. Jána Tibenského, DrSc.* Bratislava : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 1983, s. 5-11.

TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Chvály a obrana slovenského národa*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1965.

TIBENSKÝ, Ján. *Juraj Fándly – Odtlačok úvodnej štúdie k výberu z diela*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1954.

TIBENSKÝ, Ján. *J. I. Bajza – Odtlačok úvodnej štúdie k René mládenca príhodi a skusenosti*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1955.

TIBENSKÝ, Ján. *J. Papánek – J. Sklenár. Obrancovia slovenskej národnosti v XVIII. storočí*. Martin : Osveta, 1958.

TIBENSKÝ, Ján. *Pavol Jozef Šafárik. Život a dielo*. Bratislava : Osvetový ústav, 1975.

TIBENSKÝ, Ján. Predstavy o slovanstve na Slovensku v 17. a 18. storočí. In *Historický časopis*, roč. 8, 1960, č. 2-3, s. 198-224.

TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku I*. Bratislava : Obzor, 1986.

²⁴ CAMBEL, Samuel. Život práce a hľadania. In HRABOVEC, Ivan a kol. *Veda a technika v dejinách Slovenska. Zborník prác k 60. narodeninám PhDr. Jána Tibenského, DrSc.* Bratislava : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 1983, s. 7.

TIBENSKÝ, Ján. *Slovenský Sokrates. Život a dielo Adama Františka Kollára*. Bratislava : Tatran, 1983.

TIBENSKÝ, Ján. *Veľká ozdoba Uhorska. Dielo, život a doba Mateja Bela*. Bratislava : Tatran, 1984.

TIBENSKÝ, Ján – BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Priekopníci slovenskej kultúry*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1975.

Mgr. Jaroslav Durec, PhD.
Slovenský historický ústav Matice slovenskej
Grösslingová 23
812 51 Bratislava, Slovakia
jaroslav.durec@matica.sk

Ján Tibenský a výskum cestopisnej literatúry na Slovensku. Príspevok k problematike*

Miroslav Kamenický

KAMENICKÝ, Miroslav. Ján Tibenský and the Research of Travel Literature in Slovakia. A Contribution to the Topic. In *Historický zborník*, Vol. 35, 2025, No. 1, pp. 87-95.

Abstract: Ján Tibenský started working on the topic Feudal Slovakia through the eyes of foreigners in 1958. Gradually, he prepared an extensive bibliographic inventory of travelogues in relation to Slovakia, which is in his estate in the Central Archive of the Slovak Academy of Sciences. In the 1960 s he published several studies on the subject, both at home and abroad. In the 1970 s, however, he was so busy working on the Pioneers of Science and Technology in Slovakia that he had no time for travelogues. It was not until the 1990 s that he returned to travel writing. The result of his work was the monograph *Slovakia through the Eyes of Europe 900 - 1850* (Bratislava, Academic Electronic Press, 2003), which he co-authored with his wife, the eminent ethnologist Viera Urbancová. Miroslav Kamenický, in his evaluation study, deals in detail with the unsolved question of the authorship of the travelogue *A Journey of John Baptist Merin, Phil. et Med. Doct. to the Mines of Hungary*; with an account of his Observations made there, in relation to them, and subterraneous passages in general. Another question left unresolved by Tibensky was the authorship of Gottfried Rotenstein's travelogues from the second half of the 18th century. The study reveals the real name of this travel writer which was Gottfried Stegmüller. Overall, it can be stated that the publication *Slovakia through the Eyes of Europe* contains, in addition to travel and geographic information, a lot of data on roads, means of transport, post offices, inns, etc. It is an excellent stepping stone to a more detailed treatment of individual travelogues as well as the history of tourism in Slovakia.

Keywords: Ján Tibenský, travelogues, Slovakia, Jean Baptiste Morin, Gottfried Stegmüller.

Ján Tibenský sa počas svojho života venoval viacerým oblastiam výskumu. Cieľom tohto príspevku je poukázať na význam výskumu Jána Tibenského v jednej z týchto oblastí, a to konkrétne v oblasti cestopisov a cestopisnej literatúry na Slovensku, ako aj zaplnenie niekoľkých „bielych miest“ v jeho výskume.

Ján Tibenský bol popredným slovenským odborníkom na cestopisy a cestopisnú literatúru. Cestopisy sú zvláštnym druhom historického prameňa. V posledných desaťročiach sú predmetom pomerne veľkého záujmu nielen historikov, ale aj literárnych vedcov, geografov i iných odborníkov, o čom svedčí množstvo vedeckých podujatí a publikácií.

* Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu VEGA 1/0464/24. Študenti a učitelia zo Slovenska na vybraných nemeckých univerzitách do roku 1945.

V roku 2003 publikoval Ján Tibenský v spoluautorstve so svojou manželkou Vierou Urbancovou rozsiahlu publikáciu *Slovensko očami Európy 900 – 1850*.¹ V predslove na strane 5 píše, že na téme *Feudálne Slovensko očami cudzincov* začal pracovať už v roku 1958. Postupne vypracoval rozsiahly bibliografický súpis cestopisov vo vzťahu k Slovensku, ktorý sa nachádza v jeho pozostalosti v Ústrednom archíve SAV. Tibenský využíval študijné a dokumentačné možnosti, ktoré poskytovala Pobočka Historického ústavu SAV v Budapešti, študijné pobyty v Berlíne, Halle, Lipsku. V roku 1967 získal mesačné Humboltovo štipendium, ktoré mu umožnilo študovať v Mainzi, Frankfurtu a Göttingene. V roku 1968 absolvoval mesačný študijný pobyt vo Francúzsku, kde ďalej pokračoval v spracovávaní tento témy.

V šesťdesiatych rokoch 20. storočia publikoval potom viacero štúdií k danej téme.² Pristavil by som sa pri štúdiu *Výskumná cesta Angličana Johna B. Merina na Slovensko roku 1615*, ktorú publikoval vo Vlastivednom časopise v roku 1968. Rozoberá tu cestopis s názvom *A Journay of John Baptist Merin, Phil. et Med. Doct. to the Mines of Hungary; with an account of his Obsarvations made there, in relation to them, and sebtterraneous passages in general*. (*Cesta Johna B. Merina, doktora filozofie a medicíny, do uhorských baní s opisom tam uskutočnených pozorovaní, ako aj o podzemných chodbách všeobecne*). Cestopis bol síce publikovaný až v roku 1732, avšak údaje, ktoré opisuje, sa s určitosťou vzťahujú k roku 1615. Cestopis bol pravdepodobne napísaný bezprostredne po uskutočnení cesty, teda asi v roku 1616. Tibenský už v štúdiu *Príspevok k poznaniu záujmu európskej verejnosti o slovenské baníctvo v období feudalizmu* (publikované v roku 1966) spomína Merina ako autora cestopisu. Píše, že „Roku 1616 navštívil bane na strednom Slovensku J. B. Merin, ktorý svoju cestu opísal v cestopise *Journey to the mines in Hungary*, bohužiaľ tento cestopis mi zatiaľ ostal neprístupný a r. 1620 istý P. Mundy, tiež Angličan“. ³ Tibenský neuviedol, odkiaľ mal informácie o Merinovom cestopise, tvrdil však, že Merin bol Angličan na základe anglického jazyka cestopisu. Uviedol tu aj nesprávny rok Merinovej návštevy Slovenska – 1616 (správne 1615). Potom

¹ TIBENSKÝ, Ján – URBANCOVÁ, Viera. *Slovensko očami Európy 900 – 1850*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2003, 327 s.

² TIBENSKÝ, Ján. Vedecká cesta F. E. Brückmanna po Slovensku roku 1742. In *Vlastivedný časopis*, roč. 12, 1963, s. 75-82; Tenže. Baltazár Hacquet a Slovensko (K 150. výročiu smrti). In *Krásy Slovenska*, roč. 43, 1966, č. 1, s. 24-26; Tenže. Das Interesse der deutschen Wissenschaft an der natürlichen Besonderheiten und Bergbau der Slowakei in der Zeit der Frühaufklärung. In *Jahrbuch für Geschichte der UdSSR*. Bd. 9, Berlín, 1966, s. 193-202; Tenže. Die Slowakei in den Werken deutscher Geographen und Forschungsreisenden in den letzten Jahrhundert der Feudalismus. In *Ost und West in der Geschichte des Denkens und kulturellen Beziehungen*. Berlín, 1966, s. 119-128; Tenže. Príspevok k poznaniu záujmu európskej verejnosti o slovenské baníctvo v období feudalizmu. In *Z dejín vied a techniky na Slovensku* 4, 1966, s. 165-204; Tenže, Výskumná cesta Angličana Johna B. Merina na Slovensko roku 1615. In *Vlastivedný časopis*, roč. 17, 1968, č. 2, s. 55-63; Tenže. Slovensko-turecký svet v ilustráciách S. E. Brickensteina a v Uhorskom románe W. E. Happelia. In *Vlastivedný časopis*, roč. 17, 1968, s. 105-116.

³ TIBENSKÝ, Ján, Príspevok k poznaniu záujmu európskej verejnosti o slovenské baníctvo v období feudalizmu, s. 168.

o cestopise písal na viacerých miestach.⁴ Mimoriadne podrobne o ňom písal v populárno-vedecky ladenom článku vo Vlastivednom časopise v roku 1968.⁵ Tu Merina zaradil medzi Angličanov, ktorí pred ním aj po ňom navštívili Slovensko. Píše o dôvodoch, prečo Merin navštívil Slovensko – bol to „seriózny vedec a aj jeho cestopis, ktorý sa týka výlučne Slovenska, predovšetkým stredoslovenských baní a banských miest, je pre nás z tejto série najcennejší“. Ďalej píše: „John Merin bol moderný vedec-experimentátor.“ Avšak uvádza aj, že „je podivné, že aj keď okrem opisu slovenských baní pravdepodobne napísal iné práce, z prístupných starších náučných lexikónov zo 17. a 18. storočia... ani v novších nenachádzame o ňom najmenšiu zmienku“.⁶ Čiže už aj Ján Tibenský v roku 1968 mal pochybnosti o „Johnovi Merinovi“. Vo svojej poslednej knihe *Slovensko očami Európy* (publikovaná 2003)⁷ podrobne opísal (na s. 20), že Merinov cestopis našiel v Univerzitnej knižnici v Göttingene. Potom sa cestopisu venuje podrobnejšie na stranách 78-82. Tibenský tu stále tvrdil, že Merin bol lekár z Anglicka.

Ovplyvnený týmito Tibenského názormi som aj ja, podobne ako mnoho ďalších autorov, bol presvedčený, že Merin bol Angličan.⁸ Počas mojej výskumnej cesty v Nemecku v roku 2009 som navštívil Univerzitnú knižnicu v Göttingene, podobne ako predtým pred vyše 40 rokmi Ján Tibenský, a tiež som si nechal vyhotoviť kópiu daného cestopisu. Začal som pátrať po informáciách, kto vlastne bol autor tohto cestopisu, ten tajomný lekár z Anglicka, John Baptiste Merin.

Ide totiž o to, že Merinova cesta do stredoslovenskej banskej oblasti sa síce uskutočnila v roku 1615, avšak cestopis bol publikovaný až o sto rokov neskôr v roku 1732 vo štvrtom zväzku edície *A Collections of Voyages and Travels some Now first Printed from Original Manuscripts others Now first Published in English. In Six Volumes*, ktorú vydávalo Churchillovo vydavateľstvo v Londýne.⁹ Takéto „zborníky“ kratších i dlhších cestopisov boli v danej dobe veľmi populárne a Angličanov zaujímalo aj Uhorsko ako síce európska, ale predsa stále istým spôsobom „exotická“ krajina. Svoje pátranie po Merinovi som najprv zacičil na Anglicko. Tu som však, napriek enormnej snahe, žiadnu informáciu o Merinovi nenašiel. Preto som rozšíril svoje pátranie na ďalšie krajiny. A úspech sa dostavil. Zistil som, že pravé meno Johna Baptistu Merina je Jean Baptiste Morin (1583 – 1656). Ide o významného francúzskeho matematika, astrológa, astronóma

⁴ TIBENSKÝ, Ján. *Die Slowakei in den Werken deutschen Geographen und Forschungsreisenden in den letzten Jahrhundert des Feudalismus*, s. 119-128; TIBENSKÝ, Ján. *Výskumná cesta Johna B. Merina na Slovensko roku 1615*, s. 55-63.

⁵ Tamže.

⁶ Tamže, s. 59.

⁷ TIBENSKÝ, Ján – URBANCOVÁ, Viera. *Slovensko očami Európy*, s. 20 a 78-82.

⁸ KAMENICKÝ, Miroslav. Cestopisy informujúce o slovenskom baníctve zo 17. a 18. storočia. In MATEJKOVÁ, Adriana – KAMENICKÝ, Miroslav (eds.). *Európsky význam slovenského baníctva v stredoveku a novoveku*. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici, 2010, s. 22-27.

⁹ A Journay of John Baptist Merin, Phil. Et Med. Doct. to the Mines of Hungary; with an account of his Observations made there, in relation to them, and sebtterraneous passages in general. In *A Collections of Voyages and Travels some Now first Printed from Original Manuscripts others Now first Published in English. In Six Volumes*. Vol. 4. London : Printed by Affignment from Mess. Churchill, 1732, s. 762-767.

a lekára. Túto osobnosť vo vzťahu k Uhorsku bližšie osvetlila už štúdia maďarského historika Lászlóa Andrása Magyara *Jean Baptiste Morin és Magyarország. Egy ismeretlen Hungaricum* (Jean Baptiste Morin a Uhorsko. Jeden neznámy hungrista) z roku 1998.¹⁰

Jean Baptiste Morin sa narodil 23. februára 1583.¹¹ Jeho rodičia boli nešľachtického pôvodu, avšak pomerne majetní. To umožnilo J. B. Morinovi študovať filozofiu v Aix-Provence a následne pokračovať v štúdiu na lekárskej fakulte. Doktorát získal na univerzite v Avignone roku 1613 (teda ako 30-ročný). V nasledujúcom roku sa presťahoval do Paríža, odkiaľ z poverenia Clauda Dormiho, arcibiskupa z Boulogne a známeho vedeckého mecéna, podnikol cestu do Flámska, Nemecka, Čiech, Rakúska a Uhorska. Dostal za úlohu študovať geologickú štruktúru daných oblastí a vlastnosti kovov v banských prevádzkach. Počas cesty na Slovensko, v roku 1615, bol 32-ročný. Po návrate domov vydal svoju prvú knihu – *Nova mundi sublunaris anatomia* (vyšla v Paríži v roku 1619).¹² Kniha však nemá cestopisný charakter, Morin sa tam zaoberal astronomickými záležitosťami.

Práve zo spomenutej cesty J. B. Morina pochádzajú údaje z cestopisu, známeho na Slovensku vďaka Jánovi Tibenskému, ktorý sa zachoval v angličtine s názvom *A Journey of John Baptist Merin, Phil. And Med. Doct. To the Mines of Hungary; with an account of his Observations made there, in relation to them, and subterraneous passages in general*¹³ a objavil sa v 18. storočí v Londýne, kde ho publikovali.

Po návrate z Uhorska do Francúzska pôsobil Morin ako astrológ u Clauda Dormiho, arcibiskupa z Bologne, bol domácim lekárom opáta de la Bretonniera, neskôr, od roku 1621 bol deväť rokov lekárom a astrológom luxemburského vojvodu. Zaoberal sa aj optikou a astronómiou (spolupracoval s Pierrom Gassendim). V roku 1630, po smrti profesora matematiky Sainclaira, prevzal Katedru matematiky na College Royal v Paríži, kde pôsobil až do svojej smrti 6. novembra 1656.¹⁴

Ako astronóm bol odporcom Koperníkovej teórie, otvorene zaútočil na Galileu Galileiho. Neskôr zaútočil aj na Descarta, čím sa dostal do akejsi „vedeckej izolácie“ ostatných kolegov. Ešte predtým, v roku 1645, získal od vtedajšieho splnomocneného

¹⁰ MAGYAR, András László. Jean Baptiste Morin és Magyarország. Egy ismeretlen Hungaricum. In *Magyar Könyvszemle*, roč. 111, 1998, č. 1, s. 48-53.

¹¹ Životopisné údaje o Morinovi sa nachádzajú napr. v jeho práci, ktorá bola publikovaná po jeho smrti: MORIN, Jean Baptiste. *Astrologia Gallica principii et rationibus propriis stabilita atque in XXVI libros distributa*. Hagae-Comitis, A. Vlacq, 1661, fol. I-XXI; Potom v diele Jeana Pierra Nicérona z roku 1729 – NICERON, Jean Pierre. *Mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres dans la république des lettres*. Paris : Briasson, 1729. Tom. III. s. 86-102; A ďalej v diele Pierra Bayleho z roku 1820 – BAYLE, Pierre. *Dictionnaire historique et critique*. Tom. 10. Paris : Desoer, 1820, s. 527-547. Citované podľa ANDRÁS, Magyar László. Jean Baptiste Morin és Magyarország. Egy ismeretlen Hungaricum, s. 48.

¹² MORIN, Jean Baptiste. *Nova mundi sublunaris anatomia*. Paris : N. Du Fossé, 1619.

¹³ A Journay of John Baptist Merin, Phil. et Med. Doct. To the Mines of Hungary; with an account of his Observations made there, in relation to them, and subterraneous passages in general. In *A Collections of Voyages and Travels some Now first Printed from Original Manuscripts others Now first Published in English*. In Six Volumes. Vol. 4. London : Printed by Affignment from Mess. Churchill, 1732, s. 762-767.

¹⁴ O'CONNOR, J. J. – ROBERTSON, E. F. *Jean-Baptiste Morin* [online]. Dostupné na: https://mathshistory.st-andrews.ac.uk/Biographies/Morin_Jean-Baptiste/ [cit. 23. 1. 2025].

ministra francúzskeho kráľa Ľudovíta XIV. kardinála Mazarina doživotnú rentu za vyriešenie problému zemepisných poludníkov. Táto jeho práca mala praktické využitie pri plavbe po svetových moriach.

Jean Baptiste Morin zomrel ako 73-ročný 6. novembra 1656. Ako sa jeho cestopis z cesty „po baniach v Uhorsku“ dostal do Londýna a konkrétne do Churchillovho vydavateľstva, nie je známe. Nie je mi ani známe, že by tento cestopis bol vydaný aj vo francúzštine. Morin totiž nevydal vo francúzštine žiadny cestopis. Avšak z hľadiska dejín baníctva na Slovensku predstavuje toto krátke dielo veľmi významný prameň. A faktom je tiež to, že tento cestopis objavil Ján Tibenský.

V ďalšej časti môjho príspevku sa zameriam na najväčšie dielo Jána Tibenského, ktoré venoval cestopisom a cestopisnej literatúre. Ide o publikáciu *Slovensko očami Európy*.¹⁵ Je rozdelená na šesť kapitol, chronologicky, po jednotlivých storočiach. Publikácia je napísaná typickým Tibenského štýlom. Podobne napísal aj množstvo ďalších publikácií. Neobsahuje klasický poznámkový aparát, iba v závere, na stranách 316–327 sa nachádza zoznam prameňov a literatúry. Táto časť je rozdelená po jednotlivých kapitolách a v rámci jednotlivých kapitol na časť o prameňoch a časť o literatúre. Pri prameňoch sú často uvedené aj názvy knižníc a archívov, kde sú uložené spolu s príslušnou signatúrou. Je tu tiež poznámka, že po skončení práce autori do Ústredného archívu SAV uložili fascikel s abecedným zoznamom cestopisov so signatúrami – v tomto zozname sú aj cestopisy, o ktorých sa zistilo, že sa vzťahujú k Uhorsku, ale nie k Slovensku.

Špecifikom publikácie je skutočnosť, že ju Tibenský napísal spolu so svojou manželkou PhDr. Vierou Urbancovou, DrSc., významnou slovenskou etnologičkou, ktorá pracovala celý život v Ústave etnológie SAV. V úvode sa nachádza poznámka, že publikácia vyšla k 50. výročiu založenia Slovenskej akadémie vied a jej Historického ústavu. Vyšla s finančným príspevkom autorov.

Prvá kapitola publikácie *Slovensko očami Európy* sa venuje obdobiu do konca 15. a začiatku 16. storočia. Hneď úvodom autori píšú, že pôvodne chceli začať už Samovou ríšou, avšak potom si uvedomili, že pramene z tohto obdobia i niekoľkých ďalších storočí sú spracované v mnohých publikáciách (napr. Peter Ratkoš – Pramene k dejinám Veľkej Moravy, Slovensko očami cudzincov atď.). V prvej kapitole zvláštnu pozornosť venujú stredovekej doprave.

Druhá kapitola sa venuje 16. storočiu. Má názov *Dobytie Budína a Dolnej zeme Turkami. Bratislava – hlavné mesto kráľovstva*. Prvá podkapitola je zameraná na geografiu všeobecnejšie, druhá na počiatky záujmu učenej Európy o prírodné bohatstvá a zvláštnosti Slovenska. Podrobnejšie rozoberá dielo Richarda Bartoliniho *Odeporicon*, to jest Cestovný denník dôstojného pána Matúša, kardinála, čiže čo pamätihodné sa udialo na sneme cisára Maximiliána a kráľov Vladislava, Žigmunda a Ľudovíta. Bartolinus básnický opísal stretnutie panovníkov v Bratislave v roku 1515. Ďalej informuje o dielach Juraja (Georga) Agricolu, Juraja (Georga) Wernhera a tiež nizozemského botanika C. Clusia.

¹⁵ TIBENSKÝ, Ján – URBANCOVÁ, Viera. *Slovensko očami Európy 900 – 1850*. Bratislava : Academic Elektronik Press, 2003.

Tretia podkapitola tejto časti má príznačný názov *Dunaj od čias tureckej okupácie stáva sa hlavnou trasou, po ktorej sa plavia cisárske vyslanectvá z Viedne s „charádžom“ – darmi do Istanbulu*. Podrobne sa tu venuje najmä cestopisom Ogiera Ghiselina Busbeqa a Reinholda Lubenaua.

Tretia kapitola sa zaoberá 17. storočím a má názov *Najkrvavejšie slovenské storočie očami zahraničných cestovateľov, gramotných žoldnierov a dobrodruhov*. Konštatuje, že nemeckí publicisti boli hlavnými informátormi o búrlivých udalostiach u nás. Cestovný ruch sa ani napriek vojnám a nepokojným časom na cestách a na Dunaji nezastavil. Postupne sa autori venujú veľkému množstvu autorov a ich dielam. Vyzdvihol by som štvrtú kapitolu, ktorá je opäť venovaná záujmu európskych učencov a vzdelanej verejnosti o poznanie „curiosa“ – „zvláštností“ slovenskej prírody, najmä baní na zlato, striebro a meď. Tu sa Tibenský s manželkou venujú aj známemu cestopisu Angličana Eduarda Browna, Holanďana Jakuba Toliusa, Johanna Friedricha Beckera a ďalším.

Štvrtá kapitola je logicky venovaná nasledujúcemu, teda 18. storočiu. V prvej podkapitole tejto časti (názov *Nečakaný rast záujmu slovenských, nemeckých a maďarských vzdelancov o vlastivedný výskum krajiny*) je postupne predstavených množstvo diel – za všetky spomeniem aspoň tieto: HEVENESSI, G. *Parvus atlas Hungariae*. Viennae, 1689; SZERDAHELY, G. – TIMON, S. *Celebriorum Hungariae...* Tyrnau, 1702; RUMAN, Z. *Imago Hungariae*. Cassoviae, 1721; WINDISCH, K. G. *Kurzgefasste Erdbeschreibung des Konigreichs Ungarn*. Pressburg, 1772; WINDISCH, K. G. *Geographiae des Konigreichs Ungarn 1. – 2.* Pressburg, 1780; SCHWARTNER, M. *Statistik des Konigreichs Ungarn*. Pest, 1789. V ďalších podkapitolách rozoberá diela F. E. Brückmanna, Christophu Andreassa Schlüttera, Keysslera (KEYSSLER, J. G. *Reisen durch Deutschland, Bohmen, Ungarn, die Schweitz etc. 1.-2;* 1741), Schultza (SCHULTZ, S. *Leistungen des Hochsten durch Europa, Asia und Afrika*. Halle, 1771-1775) a ďalších.

Trošku bližšie sa zastavím pri cestopisoch Gottfrieda Rotensteina, o ktorých autori Ján Tibenský a Viera Urbancová píšu v publikácii *Slovensko očami Európy* na stranách 184-187. O autorovi píšu len toľko, že to bol „barón Rottenstein“. Pri mojich výskumoch sa mi podarilo zistiť, že pravé meno „baróna Rotensteina“ bolo Gottfried Stegmüller. Bol lekárnikom. Vlastnil lekáreň *U Červeného raka* pri Michalskej bráne v Bratislave (dnes Farmaceutické múzeum). Osobou „baróna Rotensteina“ sa v minulosti zaoberalo množstvo historikov. Napríklad Éva H. Balazs v roku 1990 publikovala v *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv* štúdiu s názvom *Wer war Rotenstein?* Dokazovala, že Rotenstein je člen šľachtického rodu Pálfi, gardový kapitán Ján Pálfi (Pálffy). Tento a aj iné názory vyvrátila rakúska historička Andrea Seidler v štúdiu *Vom Nutzen des Quellenstudiums. Der Brief als literaturhistorischer Informationsträger* (vyšlo v roku 2003 vo *Wiener elektronische Beiträge des Instituts für Finno-Ungaristik*). Na základe listov Karola Gottlieba Windisch¹⁶ adresovaných Danielovi Kornidesovi, spolupracovníkovi

¹⁶ Karol Gottlieb von Windisch – významná osobnosť v Bratislave, súčasník Rotensteina. – Narodil sa 28. 1. 1722 v Bratislave, zomrel 30. 3. 1793 v Bratislave, historik, redaktor, geograf. Od roku 1760 člen bratislavskej mestskej rady, r. 1780 mestský kapitán, neskôr richtár. Roku 1761 sa pokúsil založiť prvú literárnu spoločnosť

časopisu *Ungarisches Magazin*,¹⁷ zistila, že skutočné meno Gottfrieda Edler von Rotenstein bolo Gottfried Stegmüller a bol to lekárnik v Bratislave.¹⁸ Windisch píše: „*Rotenstein je z Bratislavy a je to meštiansky lekárnik... Pred pár rokmi si kúpil rakúsky šľachtický titul. Volá sa Gottfried Stegmüller. Jeho otec bol mlynár.*“¹⁹ Windisch vo svojom liste ďalej píše, že G. Stegmüller sa učil za lekárnika v Bratislave, bol tovarišom v Šoproni a v Košiciach. Oženil sa s dcérou šopronského evanjelického farára Eitelhubera. Neskôr kúpil v Bratislave lekárňu. Cestovanie bolo jeho veľkou záľubou a vraj o ničom inom nehovoril len o cestovaní, spomína vo svojich listoch Windisch. V tomto koníčku našla záľubu aj manželka G. Stegmüllera, ktorá cestovala väčšinou s ním.

O Stegmüllerovi vieme, že sa narodil v roku 1742 v Pezinku.²⁰ Okrem toho, že bol učňom a tovarišom v Bratislave, Šoproni a Košiciach, študoval aj na Trnavskej univerzite. V roku 1776 (teda ako 34-ročný) získal na Lekárskej fakulte Trnavskej univerzity magisterský titul. V roku 1779 získal rakúsky šľachtický titul. Odvtedy sa začal podpisovať ako Gottfried Edler von Rotenstein. Pod týmto menom publikoval množstvo cestopisov.²¹

na Slovensku, potom založil druhú, ktorá v rokoch 1781 – 1787 vydávala *Ungarisches Magazin* a *Neues Ungarisches Magazin*. Autor diela *Politische-geographisch- und historische Beschreibung des Königreichs Ungarn*. Pressburg : Anton Löwe, 1772, 440 s.; Ďalej autor – *Briefe über den Schachspieler des Herrn von Kempelen*. Pressburg : Mechel, 1783, 58 s.; WINDISCH, Karl Gottlieb. *Kurzgefasste Geschichte der Ungern von der ältesten, bis auf die itzigen Zeiten*. Pressburg : Anton Löwe, 1778, 568 s. V rokoch 1758 – 1762 bol K. G. von Windisch spoluzakladateľom a sekretárom Spoločnosti priateľov vied, pre ktorú ako redaktor novín *Pressburger Zeitung* 1764 – 1773 vydával týždennú prílohu *Der Freund der Tugend*. Spolupracovníci Windischa fungovali ako „korešpondujúca vedecká spoločnosť“. Boli to väčšinou ľudia, ktorých materskou rečou nebola maďarčina, skôr nemčina, a predsa sa označovali ako presvedčení Uhri.

¹⁷ Daniel Kornides, heraldik a historik. Narodený na Spiši. Navštevoval nemecké univerzity, potom bol sekretárom a domácim učiteľom u grófa Józsefa Telekiho v Sedmohradsku. Bol spolupracovníkom Windischa pri vydávaní časopisu *Ungarisches Magazin* v rokoch 1781 až 1787 (do Kornidesovej smrti).

¹⁸ List Windischa Kornidesovi z 30. marca 1787. Széchényi Könyvtár (Maďarská národná knižnica), Quart. Lat. 781/L76. Citujem podľa SEIDLER, Andrea. Vom Nutzen des Quellenstudiums. Der Brief als literaturhistorischer Informationsträger. In *Wiener elektronische Beiträge des Instituts für Finno-Ugristik*, 2003, s. 1 – 9 [online]. Dostupné na: <http://webfu.univie.ac.at/texte/windisch.pdf> [cit. 17. 10. 2024].

¹⁹ Windisch Kornidesovi 30. 3. 1787. Széchényi Könyvtár (Maďarská národná knižnica), Quart. Lat. 781/L76. Citujem podľa SEIDLER, Andrea. Vom Nutzen des Quellenstudiums. Der Brief als literaturhistorischer Informationsträger. In *Wiener elektronische Beiträge des Instituts für Finno-Ugristik*, 2003, s. 1-9. [online]. Dostupné na: <http://webfu.univie.ac.at/texte/windisch.pdf> [cit. 17. 10. 2024].

²⁰ BOGNÁR, Krisztina – KISS, József Mihály – VARGA, Júlia. *A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635-1777*. Budapest : Eötvös Lóránd Tudományegyetem, 2002, s. 53.

²¹ Von Rotenstein, Edler Gottfried. Reisen durch einen Theil des Königreichs Ungarn im Jahr 1763 und folgenden Jahren. In *Johann Bernoulli's Sammlung kurzer Reisebeschreibungen und anderer zur Erweiterung der Länder- und Menschenkenntniß dienender Nachrichten 1. Abschnitt*. Vol. 9, Berlin : G. F. Richter und Buchhandlung der Gelehrten, 1783, s. 235-298; Tenže. Reisen durch einen Theil des Königreichs Ungarn im Jahr 1763 und folgenden Jahren. 2. Abschnitt: Beschreibung von Preßburg und einiger nahe gelegenen Lustörter. In *Tamže*. Vol. 10. Berlin : G. F. Richter und Buchhandlung der Gelehrten, 1783, s. 185-226; Tenže. Lustreise von Preßburg nach Bruck an der Leitha und Trautmannsdorf, in Oesterreich. 1782. In *Tamže*. Vol. 10. Berlin : G. F. Richter und Buchhandlung der Gelehrten, 1783, s. 227-254; Tenže. Lustreise durch Oesterreich und Mähren nach Brünn im September 1782. In *Tamže*, Vol. 12. Berlin : G. F. Richter und Buchhandlung der Gelehrten, 1783, s. 237-274; Tenže. Reise von Wien nach Böhmen und Sachsen, im May 1783. In *Tamže*, Vol. 12. Berlin : G. F. Richter und Buchhandlung der Gelehrten 1783, s. 275-314; Tenže.

Toľko k doplneniu informácií v diele Jána Tibenského a Viery Urbancovej Slovensko očami Európy. Piata a šiesta kapitola diela sú venované 19. storočiu. V týchto kapitolách, podobne ako aj v celej práci sú rozsiahle časti venované geografii Slovenska, množstvo informácií o cestách, dopravných prostriedkoch, pošte, hostincoch atď. Publikácia má celkovo 327 strán. Je výborným odrazovým mostíkom k podrobnejšiemu spracovaniu jednotlivých cestopisov, ako aj problematiky histórie cestovného ruchu na Slovensku.

Použité pramene a literatúra

Pramene

A Journay of John Baptist Merin, Phil. Et Med. Doct. to the Mines of Hungary; with an account of his Obsarvations made there, in relation to them, and sebtterraneous passages in general. In *A Collections of Voyages and Travels some Now first Printed from Original Manuscripts others Now first Published in English. In Six Volumes*. Vol. 4. London : Printed by Affignment from Mess. Churchill, 1732, s. 762-767.

MORIN, Jean Baptiste. *Astrologia Gallica principiis et rationibus propriis stabilita atque in XXVI libros distributa*. Hagae-Comitis, A. Vlacq, 1661, fol. I-XXI.

MORIN, Jean Baptiste. *Nova mundi sublunaris anatomia*. Pariis : N. Du Fossé, 1619.

NICERON, Jean Pierre. *Mémoires pour servir á l'histoire des hommes illustres dans la république des lettres*. Paris : Briasson, 1729. Tom. III. s. 86-102.

BAYLE, Pierre. *Dictionnaire historique et critique*. Tom. 10. Paris : Desoer, 1820, s. 527-547.

WINDISCH, Karl Gottlieb. *Politische-geographisch- und historische Beschreibung des Königreichs Hungarn*. Pressburg : Anton Löwe, 1772, 440 s.

WINDISCH, Karl Gottlieb. *Briefe über den Schachspieler des Herrn von Kempelen*. Pressburg : Mechel, 1783, 58 s.

WINDISCH, Karl Gottlieb. *Kurzgefasste Geschichte der Ungern von der ältesten, bis auf die itzigen Zeiten*. Pressburg : Anton Löwe, 1778, 568 s.

SEIDLER, Andrea. Vom Nutzen des Quellenstudiums. Der Brief als literaturhistorischer Informationsträger. In *Wiener elektronische Beiträge des Instituts für Finno-Ugristik*, 2003, s. 1-9 [online]. Dostupné na: <http://webfu.univie.ac.at/texte/windisch.pdf> [cit. 17. 10. 2024].

Reisen nach Wien und in der umliegenden Gegend in den Jahren 1781–1783, 1. Abschnitt. In *Tamže*. Vol. 13. Berlin : G. F. Richter und Buchhandlung der Gelehrten, 1784, s. 1-94; Tenže. Reisen nach Wien und in die umliegende Gegend in den Jahren 1781–1783. 2. Abschnitt. In *Tamže*. Vol. 14. Berlin : G. F. Richter und Buchhandlung der Gelehrten, 1784, s. 1-96; Tenže. Beschreibung der Insel Schütt in Ungarn. 1784. In *Tamže*. Vol. 15 Berlin : G. F. Richter und Buchhandlung der Gelehrten, 1784, s. 159-178; Tenže. Zweyer Reisenden Nachrichten aus dem Oesterreichischen. 1784. 1785, 1. Eine kleine Reise nach Baden. In *Tamže*. Vol. 16. Berlin : G. F. Richter und Buchhandlung der Gelehrten, 1784, s. 223-236; Tenže. Lust-Reisen durch Bayern, Würtemberg, Pfalz, Sachsen, Brandenburg, Österreich, Mähren, Böhmen und Ungarn, in den Jahren 1784 bis 1791, 1–3. Theil. In *Tamže*, Leipzig, 1792–1793; Des Edler von Rotenstein Bemerkungen über das Land der Slowaken (in Ungarn. In *Archiv zur neueren Geschichte, Geographie, Natur- und Menschenkenntniss*. Leipzig, 1787, s. 25-38.

Literatúra

BOGNÁR, Krisztina – KISS, Jozsef Mihály – VARGA, Júlia. *A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635-1777*. Budapest : Eötvös Lóránd Tudományegyetem, 2002, 417 s.

KAMENICKÝ, Miroslav. Cestopisy informujúce o slovenskom baníctve zo 17. a 18. storočia. In MATEJKOVÁ, Adriana – Miroslav KAMENICKÝ (eds.). *Európsky význam slovenského baníctva v stredoveku a novoveku*. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici, 2010, s. 22-27.

MAGYAR, András László. Jean Baptiste Morin és Magyarország. Egy ismeretlen Hungaricum. In *Magyar Könyvszemle*, roč. 111, 1998, č. 1, s. 48-53.

TIBENSKÝ, Ján – URBANCOVÁ, Viera. *Slovensko očami Európy 900 – 1850*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2003.

TIBENSKÝ, Ján. Vedecká cesta F. E. Brückmanna po Slovensku roku 1742. In *Vlastivedný časopis*, roč. 12, 1963, s. 75-82.

TIBENSKÝ, Ján. Baltázár Hacquet a Slovensko (K 150. výročiu smrti). In *Krásy Slovenska*, roč. 43, 1966, č. 1, s. 24-26.

TIBENSKÝ, Ján. Das Interesse der deutschen Wissenschaft an der natürlichen Besonderheiten und Bergbau der Slowakei in der Zeit der Frühaufklärung. In *Jahrbuch für Geschichte der UdSSR*. Bd. 9, Berlín, 1966, s. 193-202.

TIBENSKÝ, Ján. Die Slowakei in den Werken deutscher Geographen und Forschungsreisenden in den letzten Jahrhundert der Feudalismus. In *Ost und West in der Geschichte des Denkens und kulturellen Beziehungen*. Berlín, 1966, s. 119-128.

TIBENSKÝ, Ján. Príspevok k poznaniu záujmu európskej verejnosti o slovenské baníctvo v období feudalizmu. In *Z dejín vied a techniky na Slovensku* 4, 1966, s. 165-204.

TIBENSKÝ, Ján. Výskumná cesta Angličana Johna B. Merina na Slovensko roku 1615. In *Vlastivedný časopis*, roč. 17, 1968, s. 55-63.

TIBENSKÝ, Ján. Slovensko-turecký svet v ilustráciách S. E. Brickensteina a v Uhorskom románe W. E. Happelia. In *Vlastivedný časopis*, roč. 17, 1968, s. 105-116.

Internetové zdroje

O'CONNOR, J. J. – ROBERTSON, E. F. *Jean-Baptiste Morin* [online]. Dostupné na: https://mathshistory.st-andrews.ac.uk/Biographies/Morin_Jean-Baptiste/ [cit. 23. 1. 2025].

doc. PhDr. Miroslav Kamenický, PhD.;
Univerzita Komenského v Bratislave
Pedagogická fakulta,
Katedra histórie a didaktiky dejepisu
Račianska 59, 813 34 Bratislava,
e-mail: kamenicky@fedu.uniba.sk

ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-8306-440X>

Ján Tibenský a otázky dejín medicíny v kontexte histórie vied*

Matej Gogola

GOGOLA, Matej. Ján Tibenský and the Problems of Medical History in the Context of the History of Science. In *Historický zborník*, Vol. 35, 2025, No. 1, pp. 96-104. Abstract: Ján Tibenský is widely regarded as one of the most significant historians of science and technology in Slovakia. His extensive body of work demonstrates a comprehensive approach, encompassing the history of medicine and healthcare. Beyond serving as a frequent reviewer of his colleagues' research and an editor of broader conceptual collections, Tibenský authored several studies dedicated specifically to the history of medicine. The archives of the Slovak Academy of Sciences house a wealth of materials documenting Tibenský's contributions to this field, which we aim to present in this paper.

Keywords: Ján Tibenský, History of Medicine, History of Science and Humanities, Slovak Academy of Sciences.

Cieľom príspevku je demonštrovať erudovanosť Jána Tibenského nielen v kategórii dejín vied (v tomto prípade konkrétne medicíny), ale takisto poukázať na jeho všestrannú „historickú gramotnosť“, ktorá, okrem iných daností, spočíva v umení spolupracovať a spájať.

Je evidentné, že dejiny vedy a techniky boli iba časťou rozsiahleho výskumného záberu tohto historika. Napriek tomu Jána Tibenského v tejto kategórii môžeme označiť za „nestora“ alebo „otca“. Práve jemu totiž slovenská historiografia prisúdila autorstvo vypracovania koncepcie a metodológie dejín vied a techniky.¹ Otvoril tým dvere do oblastí, ktoré dnes nazývame sociálnymi či kultúrnymi dejinami, resp. dejinami intelektuálov či každodennosti, ktoré sú v súčasnej historiografii dlhodobým trendom.

S dejinami vied sa Ján Tibenský zoznámil v podstate už bezprostredne v úvode svojej kariéry. Od roku 1950 bol ako zamestnanec *Matice slovenskej* poverený redigovaním mesačníka *Slovensko*, časopisu pre popularizáciu spoločenských

* Príspevok je výstupom projektu VEGA 1/0024/24 riešenom na Lekárskej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave s názvom: Dejiny Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave 1948 – 1968. Fakulta, veda, osobnosti a spoločenský kontext od Februárového prevratu do vpádu vojsk Varšavskej zmluvy.

¹ K tomu napríklad MOROVICS, Miroslav Tibor. Prvé tri desaťročia Slovenskej spoločnosti pre dejiny vied a techniky pri SAV. In *Z dejín vied a techniky XVII*. Bratislava : Historický ústav SAV; Slovenská spoločnosť pre dejiny vedy a techniky, 1997, s. 7-19.

vied, kde prispieval do každého čísla.² Ako sám poznamenal, tu „*sa naučil písať*“.³ Postupne, už ako predstaviteľ SAVU a neskôr SAV,⁴ sa začal zaujímať o témy, ktoré by sme mohli zaradiť do podmnožiny dejín vzdelanosti a pedagogiky, úzko súvisiace a viažuce sa aj na dejiny medicíny a zdravotníctva. Podieľal sa napríklad na výskume dejín najstarších najvyšších vzdelávacích inštitúcií, počiatkom vedy na území Slovenska, a to Univerzite Istropolitane,⁵ Trnavskej univerzite a sčasti aj vzniku a prvým dekádam Univerzity Komenského v Bratislave.

Jána Tibenského by sme v tomto krátkom príspevku radi predstavili v troch smeroch. Po prvé ako autora vedeckých a populárno-vedeckých príspevkov, ktoré spadajú pod dejiny medicíny, ďalej ako editora zborníkov a tvorca syntéz, kde tematicky – sčasti – tiež rovnaký predmet záujmu rezonuje a po tretie ako recenzenta jednotlivých vedeckých príspevkov s rovnakou témou výskumu. Práve Ján Tibenský bol – aj z dôvodu výkonu svojej funkcie – zodpovedný za to, v akej podobe a či vôbec budú vedecké štúdie jeho kolegov uverejnené. Posledný bod je pre nás najzásadnejší a najzaujímavejší, pretože o ňom v odbornej literatúre nie sú zmienky a informácie sa dajú dohľadať len v archívnych materiáloch.

V rámci heuristiky sme, okrem vedeckej literatúry, vychádzali predovšetkým z osobného fondu Jána Tibenského uloženého v Archíve SAV.⁶ V ňom nachádzame kvantum minucióznej práce, ktorú na poli dejín vied – a teda aj dejín medicíny, farmácie

² CAMBEL, Samuel. Život práce a hľadania. In HRABOVEC, Ivan (ed.). *Veda a technika v dejinách Slovenska. Zborník prác k 60. narodeninám PhDr. Jána Tibenského*, DrSc. Bratislava : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 1983, s. 6. Zamestnancom Historického odboru Matice slovenskej v Martine sa stal po ukončení štúdia na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity 1. júla 1948 (Ján Tibenský študoval odbor slovenčina a dejepis v rokoch 1943 – 1948). V súvislosti s témou príspevku možno podotknúť, že pôvodne uvažoval o štúdiu medicíny. K podrobnostiam z Tibenského biografie pozri Archív (ďalej ako A) SAV, fond (ďalej ako f.) Tibenský, Ján – osobný fond, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 432, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 41, sig. III C (*Životopis pre Správu bibliografického oddelenia Hlavnej redakcie Odborovej pedagogickej encyklopédie Slovenska* a A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, sign. III B (*Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu*). Pozri tiež MOROVICS, Miroslav Tibor. *Lúčime sa s Jánom Tibenským* [online]. Dostupné na: https://www.sav.sk/index.php?lang=sk&charset&doc=services-news&source_no=20&news_no=4458 [cit. 18. 11. 2024].

³ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, *Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu*, s. 21.

⁴ K detailom pozri A SAV, f. Tibenský, Ján – osobný fond, inv. č. 97, šk. č. 5. *Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu*, s. 27-28.

⁵ Ešte stále, a nielen v slovenskej historiografii, sa pre bratislavskú stredovekú univerzitu zaužíva názov *Academia Istropolitana*. Akadémiou nazýval Istropolitánu aj Ján Tibenský. Keďže sa termín *academia* v prameňoch k danej inštitúcii vyskytuje až od roku 1490 a dovtedy je výlučne označovaná ako *studium generale*, *universitas*, *Hochschull* či *Hoche schuell*, je na zvážení, či by aj širšia akademická, ale i laická obec nemala preferovať termín univerzita. K tomu GOGOLA, Matej. Univerzita Istropolitana a jej Lekárska fakulta. In *Historia Medicinæ Slovaca II. Zahraniční lekáři na Slovensku. Slovenskí lekáři v zahraničí*. Bratislava : Stimul, 2018, s. 38. K téme z novšej literatúry najmä HLAVAČKOVÁ, Miriam. *Kapitula pri Dóme sv. Martina. Intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí*. Bratislava : Pro Historia, 2008, s. 105.

⁶ A SAV, f. Tibenský, Ján, 47 škatuľ a A SAV, f. Tibenský, Ján – dodatok, 10 škatuľ.

či zdravotníctva vykonal, čím za sebou zanechal siahodlhý a skutočne úctyhodný odkaz nielen na domácej, ale aj medzinárodnej úrovni.

Ako sme už spomenuli, Ján Tibenský pôsobil jednak ako autor jednotlivých príspevkov (napríklad v dielach: *Václav Trnka z Křovic, Päťsto rokov vysokého školstva na Slovensku, Tradície slovenskej vedy, 200 rokov lekárskej fakulty v Trnave, Humanistická vzdelanosť, učitelia a Slovensko, Trnavská univerzita v slovenských dejinách, Trnavská univerzita v histórii Slovenska a mesta, Slovenské kúpele a minerálne pramene od polovice 18. do polovice 19. storočia v kontexte slovenských dejín, Vedecký život v Bratislave do čias Jána Andreja Segnera, Historiografia dejín prírodných vied, medicíny a techniky na Slovensku v rokoch 1960 – 1970*), ktoré vychádzali v zborníku *Z dejín vied a techniky na Slovensku* od roku 1962, resp. vo *Vlastivednom časopise a Svete vedy* či populárno-vedecké príspevky v seriáli denníka *Pravda* s názvom *Veda píše dejiny*, ktorý organizačne, ale i redakčne zabezpečoval. Prirodzene nemôžeme opomenúť monumentálnu *Bibliografiu prírodných, lekárskejších a technických vied na Slovensku do roku 1850* (z roku 1976), pozostávajúcu z dvoch častí.⁷ K nej treba spomenúť ešte fakt, že Mária Hrochová pracovala na pokračovaní až do roku 1920, jej predčasná smrť však nedovolila prácu kompletne dokončiť. Takisto aj Norbert Duka-Zólyomi pracoval na bibliografii k dejinám zdravotníctva a medicíny na Slovensku, tiež do roku 1920. Z jeho práce vyšla iba časť, aj keď ucelená, a to *Balneologická bibliografia Slovenska 1850-1920*.⁸ V oddelení dejín vied a techniky spolupracoval Ján Tibenský aj na súpise slovacík vo vzťahu k dejinám vedy a techniky, ale aj k prírodovednému a medicínskemu poznávaniu Slovenska.⁹

Pokiaľ ide o zborníky a syntézy, na ktorých Tibenský spolupracoval, jednoznačne treba spomenúť recenzovaný vedecký zborník *Z dejín vedy a techniky na Slovensku*, ktorého prvý ročník vyšiel v roku 1962. Dosiaľ dosiahol počet 18 vydaných zväzkov

⁷ Jednotlivé práce vznikli v rokoch 1962 – 1976. V tejto súvislosti sme sa rozhodli odkázať na rukopisy z osobného fondu Tibenský Ján z Archívu SAV, ktoré sám autor konzekventne pripravil v rámci vecných skupín: Materiály z vedeckej činnosti, Materiály z funkcií vedeckých, Biografické materiály, Korešpondencia a Materiály o pôvodcovi fondu. K tomu pozri KAMENCOVÁ, Lýdia. *Tibenský, Ján. Úvod k inventáru* [online]. Dostupné na: <https://archiv.sav.sk/inventare/inventar.php?id=141&sig=uvod> [cit. 19. 11. 2024]. K jednotlivým príspevkom: A SAV, f. Tibenský, Ján – osobný fond, šk. č. 10. *Václav Trnka z Křovic*; A SAV, f. Tibenský, Ján – osobný fond, šk. č. 10. *Päťsto rokov vysokého školstva na Slovensku*; A SAV, f. Tibenský, Ján – osobný fond, šk. č. 10. *Tradície slovenskej vedy*; A SAV, f. Tibenský, Ján – osobný fond, šk. č. 10. *200 rokov lekárskej fakulty v Trnave*; A SAV, f. Tibenský, Ján – osobný fond, šk. č. 11. *Humanistická vzdelanosť, učitelia a Slovensko*; A SAV, f. Tibenský, Ján – osobný fond, šk. č. 14. *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*; A SAV, f. Tibenský, Ján – osobný fond, šk. č. 14. *Trnavská univerzita v histórii Slovenska a mesta*; A SAV, f. Tibenský, Ján – osobný fond, šk. č. 14. *Slovenské kúpele a minerálne pramene od polovice 18. storočia do polovice 19. storočia v kontexte slovenských dejín*; A SAV, f. Tibenský, Ján – osobný fond, šk. č. 38. *Wissenschaftlichen Leben in Pressburg /Bratislava/ zur Zeit Johann Andreas Segners*; A SAV, f. Tibenský, Ján – osobný fond, šk. č. 15. *Historiografia dejín prírodných vied, medicíny a techniky na Slovensku v rokoch 1960 – 1970*.

⁸ TIBENSKÝ, Ján. Profesor Daniel Rapant ako vychovávateľ vedeckého dorastu. In *Historik Daniel Rapant – Život a dielo (1897 – 1988 – 1997)*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1998, s. 89.

⁹ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, *Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu*, s. 54.

a Ján Tibenský bol až do svojho odchodu do dôchodku v roku 1986 hlavným vedeckým redaktorom tohto významného a (typologicky a takisto rozsahovo) ojedinelého periodika. V roku 1986 vyšiel prvý diel „trilógie“ *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*,¹⁰ ktorú Miroslav Tibor Morovics nazval „desaťročia hlavným koordinačným a integrujúcim prvkom vo výskume danej problematiky, s významným dosahom aj do súčasnosti“.¹¹ Ako prvý, takisto aj druhý diel predstavil pozoruhodné osobnosti, ktoré formovali a ovplyvňovali vedu a techniku na dnešnom území Slovenska, medzi ktorých autori zaradili aj jednotlivcov s lekárskeym vzdelaním. Posledných „priekopníkov“ sa podarilo vydať v spolupráci s Ondrejom Pössom v roku 1999 a okrem iného sa v nich autori venujú aj hlavným aktérom, ktorí stáli pri vzniku Univerzity Komenského a jej prvej fakulty, lekárskej.¹² V roku 1979 zasa vyšla prvá veľká syntéza svojho druhu, ktorú autor nazval *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*.¹³

Celkovo „cez ruky“ Jána Tibenského prešli desiatky až stovky prác, prípadne výskumných úloh, ktoré recenzoval, oponoval, hodnotil a opravoval. Jeho neviditeľná „mravčia“ práca často aj z nekvalitných predlôh urobila relevantný vedecký výstup.¹⁴ Okrem iných sa medzi nimi vyskytli aj príspevky kolegov z oddelenia dejín vied a techniky Historického ústavu SAV. Vo viacerých príspevkoch (najmä úvodníkoch v zborníku *Z dejín vied a techniky na Slovensku*) vychádzal z toho, že slovenská historiografia sa systematicky začala zapodievať dejinami vedy (a tým aj dejinami medicíny) až vznikom tejto inštitúcie. Dovtedy boli dejiny vied a techniky, ako sám poznamenal, „poľom neoraným“.¹⁵

V tejto súvislosti chceme podotknúť, že v roku 1953 spolu so vznikom samotnej Slovenskej akadémie vied (SAV) sa v rámci sekcie biologických a lekárskeych vied vytvoril Kabinet dejín biologických a lekárskeych vied, pri technickej sekcii Kabinet dejín technických a prírodných vied, pri sekcii poľnohospodárskych vied Kabinet pre dejiny

¹⁰ TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 1*. Bratislava : Obzor, 1986.

¹¹ MOROVICS, Miroslav T. *Lucíme sa s Jánom Tibenským* [online]. Dostupné na: https://www.sav.sk/index.php?lang=sk&charset&doc=services-news&source_no=20&news_no=4458 [cit. 2. 12. 2024].

¹² Autori (historici a lekári) Ján Tibenský, Rudolf Moravec, Ľuta Červeňanská, Anton Ponfuch, Ivan Hulín, Vladimír Haviar, Ladislav Dohnány, Anna Falisová, Ľudmila Pavlíková, Andrej Getlík, Karol Kapeller, Darina Heřmanová a Milan Beniak sa venovali profilom najvýznamnejších osobností bratislavskej lekárskej fakulty v rokoch 1919 až 1945, medzi ktoré editori zaradili Kristiana Hynka, Stanislava Kostlivého, Vítězslava Chlumského, Gustáva Müllera, Michala Šeligu, Miloša Netouška, Františka Šimera, Jaroslava Sumbala, Ľudovíta Valacha, Boženu Štúrovú-Kuklovú, Emanuela Fila, Alojza Jána Churu, Zdeňka Frankenbergera, Jana Florianu, Jana Buchtalu, Júliusa Ladzianskeho-Ledényiho, Jaroslava Stuchlíka a Ivana Stodolu. TIBENSKÝ, Ján – PÖSS, Ondrej (eds.). *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 3*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1999, s. 85-136. Ján Tibenský sa tam venoval prvému rektorovi univerzity, internistovi Kristianovi Hynkovi (s. 85-90) a v spoluautorstve s Ivanom Hulínom aj Františkovi Šimerovi (s. 101-107).

¹³ TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Martin : Osveta, 1979.

¹⁴ V súvislosti s tým spomíname napríklad prípad, keď pracoval na posudkoch k *Slovenskému biografickému slovníku* a vtedajší predseda Matice slovenskej Vladimír Mináč, s ktorým nemal najlepší vzťah, sa o jednotlivých posudkoch vyjadril, že len ten Tibenského „za niečo stál“. A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, *Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu*, s. 59.

¹⁵ TIBENSKÝ, Ján. Stav a úlohy dejín vied a techniky na Slovensku. In *Z dejín vied a techniky na Slovensku I*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1962, s. 6.

poľnohospodárskych vied.¹⁶ K 1. januáru 1960 preradilo Predsedníctvo SAV jednotlivé kabinety do Historického ústavu, kde ďalej fungovalo zlúčené pracovisko dejín vied a techniky so samostatnou vedeckou radou.¹⁷ Vedením oddelenia bol poverený Ján Tibenský, ktorý sa obklopil spoľahlivými a naslovovzatými odborníkmi z viacerých vedných oblastí. Medzi historičky a historikov, ktorí sa dejinami medicíny a zdravotníctva zaoberali, môžeme zaradiť napríklad „prvú dámu“ tejto disciplíny na Slovensku Máriu Bokesovú-Uherovú (1917 – 1997) a Norberta Duku-Zólyomiho (1908 – 1989), ale tiež Radoslava Fundárka (1928 – 1996), neskôr sčasti Ivana Hrabovca (1931) a Ľubomíra Viliama Prikrýla (1934). K najvýznamnejším postavám, ktoré prispeli významnou mierou do historiografie dejín medicíny a zdravotníctva patrili Mária Bokesová-Uherová a Norbert Duka-Zólyomi. Mária Bokesová-Uherová začala pôsobiť v Kabinete pre dejiny biologických a lekárskeho vied v roku 1955. Po jej prvej vedeckej monografii o Bratislavskom lekársko-prírodovedeckom spolku z roku 1958¹⁸ nasledovala ďalšia, o Lekárskej fakulte Trnavskej univerzity o štyri roky neskôr.¹⁹ Norbert Duka-Zólyomi, spolupracujúci s oddelením od polovice 60. rokov 20. storočia, je známy predovšetkým svojou vedeckou monografiou o bratislavskom mestskom lekárovi Zachariášovi Teofilovi Huszti.²⁰ Vrúčne vzťahy v kolektíve oddelenia dokazuje fakt, že Ján Tibenský predniesol v roku 1989 na jeho pohrebe smútočnú reč v mene jeho kolegov a celej Spoločnosti pre dejiny vied a techniky pri SAV.²¹

Od 70. rokov 20. storočia začal kolektív oddelenia dosahovať významnejšie vedecké výsledky aj v súvislosti s dejinami medicíny. Ako sám Ján Tibenský vo svojom životopise píše, dialo sa to aj vďaka akademikovi Ivanovi Stanekovi (tiež nadšencovi dejín medicíny), ktorý bol predsedom Slovenskej spoločnosti pre dejiny vied a techniky a zároveň predsedom Edičnej rady vydavateľstva SAV. Aj vďaka Ivanovi Stanekovi teda mohla vzniknúť reprezentačná edícia *Dejiny vied a techniky*, v rámci ktorej vyšli aj práce Márie Bokesovej-Uherovej a Norberta Duku-Zólyomiho.²²

¹⁶ A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, *Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu*, s. 37; Ján Tibenský napísal, že „dejiny vedy a techniky na Slovensku a založenie SAV sú akoby spojené nádoby“. K tomu TIBENSKÝ, Ján. Slovenská akadémia vied a dejiny vedy. In *Z dejín vied a techniky na Slovensku VII*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1974, s. 8.

¹⁷ TIBENSKÝ, Ján. Stav a úlohy dejín vied a techniky na Slovensku, s. 6-7; TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1979, s. 7.

¹⁸ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Bratislavský Lekársko-prírodovedný spolok (1856 – 1945)*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1958.

¹⁹ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Lekárska fakulta Trnavskej univerzity (1770 – 1777)*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1962.

²⁰ DUKA-ZÓLYOMI, Norbert. *Zacharias Gottlieb Huszty 1754 – 1803: Mitbegründer der modernen Sozialhygiene*. Bratislava : Slov. Akad. der Wissensch., 1972.

²¹ A SAV, f. Tibenský, Ján, šk. č. 14. Zomrel JUDr. Norbert Duka Zólyomi, CSc. Reč bola publikovaná v časopise *Alkoholizmus a drogové závislosti*, do roku 1995 ako *Protialkoholický obzor*, kam Norbert Duka-Zólyomi prispieval k témam o dejinách alkoholizmu. Pozri TIBENSKÝ, Ján. Zomrel JUDr. Norbert Duka Zólyomi, CSc. In *Protialkoholický obzor*, roč. 24, 1989, č. 6, s. 382-384.

²² A SAV, f. Tibenský Ján – dodatok, inv. č. 97, šk. č. 5, *Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu*, s. 61.

Čulé vedecké styky a spoluprácu nadväzovali zamestnanci oddelenia tiež s Blažejom Konštantínom Rippom (1912 – 1981) z I. internej kliniky Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, s Ľutou Červeňanskou (1913 – 2006) z Ústavu zdravotnej výchovy či Jánom Junasom (1925 – 2002) z Katedry hygieny a sociálneho lekárstva Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave so sídlom v Martine. Práce jednotlivých historikov, lekárov a historikov medicíny sú dodnes hojne citované, obsahujú relevantné informácie a v niekoľkých smeroch stále neboli prekonané. Práve Ján Tibenský „púšťal“ ich práce ďalej a vďaka nemu a niektorým jeho poznámkam a postrehom boli publikované v zborníku *Z dejín vedy a techniky na Slovensku*, resp. ako samostatné vedecké monografie, ale napríklad i vysokoškolské skriptá. Z týchto prác by sme chceli vyzdvihnúť najmä diela z proveniencie Márie Bokesovej-Uherovej.²³ Ján Tibenský ju nazýva „najpovolanejšou osobou na Slovensku“ k téme dejín medicíny.²⁴ V inom posudku zase vyzdvihuje jej celoživotnú prácu na tomto bádateľskom poli a konštatuje, že taká komplexná historicko-zdravotnícka práca, ani pokiaľ ide o české krajiny, zatiaľ neexistuje.²⁵ Pochvalne znejú recenzie na jej práce, ako aj na diela Jána Junasa.²⁶

V roku 1972 vyšiel monotematický zborník *Z dejín vied a techniky na Slovensku VI*, kde sa hlavná dejová línia tiahla okolo Lekárskej fakulty Trnavskej univerzity. Išlo o príspevky prednesené na medzinárodnej konferencii uskutočnenej k 200. výročiu založenia tejto fakulty v roku 1969. Okrem Márie Bokesovej-Uherovej, ktorá samostatnú vedeckú monografiu o trnavskej lekárskej fakulte napísala o desať rokov skôr,²⁷ sa v medzinárodnom autorskom kolektíve vyskytli mená ako Erna Lesky, Ladislav Dohnány, Blažej Konštantín Rippa, Radoslav Fundárek, Jolán M. Zemlén, Endre Réti, Norbert Duka-Zólyomi, József Antall, Ľuta Červeňanská, Jozef Šimončič, György Huszár, Ľubomír Viliam Prikrýl, Emil Schultheisz a Lajos Tardy.²⁸ Niet pochybností, že Ján Tibenský s kolektívom svojich kolegov z oddelenia celý zborník niekoľko rokov pripravoval, na jednotlivé práce písal posudky a recenzie a mal tak levi podiel na vydaní významnej publikácie.

²³ Predovšetkým BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989; BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária – JUNAS, Ján. *Dejiny medicíny a zdravotníctva*. Martin : Osveta, 1985; BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1973; BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Ján Jessenius: 1566 – 1621 (k 1400. výročiu narodenia)*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966; BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Lekárska fakulta Trnavskej univerzity (1770 – 1777)*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1962; BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Bratislavský Lekársko-prírodovedný spolok (1856 – 1945)*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1958.

²⁴ A SAV, f. Tibenský, Ján, šk. č. 20. *Posúdenie námetu práce PhDr. Márie Bokesovej-Uherovej, CSc. Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Z posudku sa dokonca dozvedáme, že jej vedecká monografia *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu* mala ďalšie dve pokračovania v rukopisoch. Vydavateľstvo Veda ich však „pre nedostatok kapacít“ nevydalo.

²⁵ A SAV, f. Tibenský, Ján, šk. č. 21. *Lektorský posudok práce. PhDr. Mária Bokesová-Uherová, CSc.: Dejiny zdravotníctva na Slovensku*.

²⁶ Predovšetkým JUNAS, Ján. *Prehľad dejín lekárstva*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 1975. Posudok na prácu: A SAV, f. Tibenský, Ján, šk. č. 19. *Posúdenie námetu J. Junas a kol.: Prehľad dejín lekárstva*.

²⁷ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Lekárska fakulta Trnavskej univerzity (1770 – 1777)* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1962.

²⁸ *Z dejín vied a techniky na Slovensku VI*. Bratislava : Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1972.

Ďalšie posudky a recenzie možno spomenúť na práce Jozefa Šimončiča, Augustína Rebra, Ľuty Červeňanskej, Norberta Duku-Zólyomiho, Kazimíra Malatinského, Antona Vantucha, Ivana Pondašu, Jozefa Lajdu a iných.

Ján Tibenský jednoznačne obohatil slovenskú historiografiu o hodnotné práce a to nielen ako autor, ale aj ako vydavateľ, recenzent a človek, ktorý skromne stál „za oponou“ a svojou rozhľadenosťou (vedecky) a rozvážnosťou (politicky a strategicky – z hľadiska výkonu funkcie vedúceho oddelenia) dotváral veľkolepé koncepty. Medzi ne môžeme zaradiť aj systematický rozvoj bádania v oblasti dejín medicíny a zdravotníctva, na ktorých sa spolupodieľal v oddelení dejín vied a techniky SAV predovšetkým s Máriou Bokesovou-Uherovou a Norbetom Dukom-Zólyomim.

Na záver, ešte dve krátke archívne zaujímavosti. Pokiaľ ide o výchovu vedeckého dorastu, Ján Tibenský sa nazdával, že najlepšia situácia bola práve na Lekárskej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, keďže tam mal byť vzťah profesor – docent – asistent – poslucháč veľmi podobný tradičnému spôsobu výchovy v remesle: majster – tovariš – učeň s účasťou docentov a asistentov na operáciách, vizitách, na praktických a teoretických cvičeniach a podobne. A práve preto nebol, podľa Tibenského, prekvapujúci fakt, že práve na bratislavskej lekárskej fakulte boli prvé habilitácie a aj najviac mladých slovenských lekárov – vedcov.²⁹

V Tibenského osobnom fonde, v škatuli číslo 10 s inventárnym číslom 80 v Materiáloch z vedeckej činnosti publikovaných rukopisov sa na druhej strane vizitky profesora Alexandra Huščavu nachádza odkaz z 26. januára 1968 pre Jána Tibenského s textom: „Milý Janko, prosím Ťa účtve, ujmi sa usilovného a nadaného historika lekárnictva. Z vlastného záujmu absolvoval u mňa aj paleografický seminár. Poznám ho dobre! Ďakuje a zdraví Ťa Tvoj [symbol odkazujúci na prevrátenie strany].“ Kto bol týmto historikom sa však autorovi príspevku dosiaľ zistiť nepodarilo.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Archívne pramene

Archív (ďalej ako A) SAV, fond (ďalej ako f.) Tibenský, Ján – dodatok, inventárne číslo (ďalej ako inv. č.) 97, škatuľa (ďalej ako šk.) č. 5. *Ján Tibenský: Vlastný stručný životopis zameraný najmä na moje povolanie a prácu.* (98 strojopisných strán).

A SAV, f. Tibenský, Ján, šk. č. 10. *Václav Trnka z Křovic.*

A SAV, f. Tibenský, Ján, šk. č. 10. *Päťsto rokov vysokého školstva na Slovensku.*

A SAV, f. Tibenský, Ján, šk. č. 10. *Tradicie slovenskej vedy.*

A SAV, f. Tibenský, Ján, šk. č. 10. *200 rokov lekárskej fakulty v Trnave.*

A SAV, f. Tibenský, Ján, šk. č. 11. *Humanistická vzdelanosť, učenci a Slovensko.*

A SAV, f. Tibenský, Ján, šk. č. 14. *Trnavská univerzita v slovenských dejinách.*

A SAV, f. Tibenský, Ján, šk. č. 14. *Trnavská univerzita v histórii Slovenska a mesta.*

²⁹ TIBENSKÝ, Ján. Profesor Daniel Rapant ako vychovávateľ vedeckého dorastu, s. 87.

A SAV, f. Tibenský, Ján, šk. č. 14. *Slovenské kúpele a minerálne pramene od polovice 18. storočia do polovice 19. storočia v kontexte slovenských dejín.*

A SAV, f. Tibenský, Ján, šk. č. 38. *Wissenschaftlichen Leben in Pressburg / Bratislava/ zur Zeit Johann Andreas Segners.*

A SAV, f. Tibenský, Ján, šk. č. 15. *Historiografia dejín prírodných vied, medicíny a techniky na Slovensku v rokoch 1960 – 1970.*

A SAV, f. Tibenský, Ján, šk. č. 14. *Zomrel JUDr. Norbert Duka Zólyomi, CSc.*

A SAV, f. Tibenský, Ján, šk. č. 19. *Posúdenie námetu J. Junas a kol.: Prehľad dejín lekárstva.*

A SAV, f. Tibenský, Ján, šk. č. 20. *Posúdenie námetu práce PhDr. Márie Bokesovej-Uherovej, CSc. Dejiny zdravotníctva na Slovensku.*

A SAV, f. Tibenský, Ján, šk. č. 21. *Lektorský posudok práce. PhDr. Mária Bokesová-Uherová, CSc.: Dejiny zdravotníctva na Slovensku.*

A SAV, f. Tibenský, Ján, šk. č. 41. *Životopis pre Správu bibliografického oddelenia Hlavnej redakcie Odborovej pedagogickej encyklopédie Slovenska.*

Literatúra

BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku.* Martin : Osveta, 1989.

BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária – JUNAS, Ján. *Dejiny medicíny a zdravotníctva.* Martin : Osveta, 1985.

BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu.* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973.

BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Ján Jessenius: 1566 – 1621 (k 1400. výročiu narodenia).* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1966.

BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Lekárska fakulta Trnavskej univerzity (1770 – 1777).* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1962.

BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Bratislavský Lekársko-prírodovedný spolok (1856 – 1945).* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1958.

CAMBEL, Samuel. *Život práce a hľadania.* In *Veda a technika v dejinách Slovenska.* Zborník prác k 60. narodeninám PhDr. Jána Tibenského, DrSc. Bratislava : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, 1983, s. 5-12.

DUKA-ZÓLYOMI, Norbert. *Zacharias Gottlieb Huszty 1754 – 1803: Mitbegründer der modernen Sozialhygiene.* Bratislava : Slow. Akad. der Wissensch., 1972.

GOGOLA, Matej. *Univerzita Istropolitana a jej Lekárska fakulta.* In *Historia Medicinæ Slovaca II. Zahraniční lekári na Slovensku. Slovenskí lekári v zahraničí.* Bratislava : Stimul, 2018, s. 37-46. ISBN 978-80-8127-215-8.

HLAČKOVÁ, Miriam. *Kapitula pri Dóme sv. Martina. Intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí.* Bratislava : Pro Historia, 2008. ISBN 978-80-970060-2-0.

JUNAS, Ján. *Prehľad dejín lekárstva.* Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 1975.

MOROVICS, Miroslav T. Prvé tri desaťročia Slovenskej spoločnosti pre dejiny vied a techniky pri SAV. In *Z dejín vied a techniky XVII*. Bratislava : Historický ústav SAV; Slovenská spoločnosť pre dejiny vedy a techniky, 1997, s. 7-19.

TIBENSKÝ, Ján – PÖSS, Ondrej (eds.). *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 3*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1999. ISBN 80-88888034-3.

TIBENSKÝ, Ján. Profesor Daniel Rapant ako vychovávateľ vedeckého dorastu. In MARSINA, Richard (ed.). *Historik Daniel Rapant – Život a dielo (1897 – 1988 – 1997)*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1998, s. 85-95. ISBN 80-7090-470-4.

TIBENSKÝ, Ján. Zomrel JUDr. Norbert Duka Zólyomi, CSc. In *Protialkoholický obzor*, roč. 24, 1989, č. 6, s. 382-384.

TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 1*. Bratislava : Obzor, 1986.

TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Martin : Osveta, 1979.

TIBENSKÝ, Ján – HROCHOVÁ, Mária – MAUEROVÁ, Mária. *Bibliografia prírodných, lekárskech a technických vied na Slovensku do roku 1850 1. Autorská časť*. Martin : Matica slovenská, 1976.

TIBENSKÝ, Ján – HROCHOVÁ, Mária – MAUEROVÁ, Mária. *Bibliografia prírodných, lekárskech a technických vied na Slovensku do roku 1850 2. Tematicko-chronologická časť*. Martin : Matica slovenská, 1976.

TIBENSKÝ, Ján. Slovenská akadémia vied a dejiny vedy. In TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Z dejín vied a techniky na Slovensku VII*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974, s. 7-12.

TIBENSKÝ, Ján. Stav a úlohy dejín vied a techniky na Slovensku. In TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Z dejín vied a techniky na Slovensku I*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1962, s. 5-8.

TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Z dejín vied a techniky na Slovensku VI*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972.

Internetové zdroje

KAMENCOVÁ, Lýdia. *Tibenský, Ján. Úvod k inventáru* [online]. Dostupné na: <https://archiv.sav.sk/inventare/inventar.php?id=141 & sig=uvod> [cit. 19. 11. 2024].

MOROVICS, Miroslav T. *Lúčime sa s Jánom Tibenským* [online]. Dostupné na: https://www.sav.sk/index.php?lang=sk & charset & doc=services-news & source_no=20 & news_no=4458 [cit. 2. 12. 2024].

Mgr. Matej Gogola, PhD.

Oddelenie histórie medicíny a zdravotníctva,

Ústav sociálneho lekárstva a lekárskej etiky,

Lekárska fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Sasinkova 2

813 72 Bratislava

matej.gogola@fmed.uniba.sk

ORCID:0009-0002-0564-8634

Monografia Pochtivá obec Budmerická ako inšpirácia na spracovanie dejín bystrických obcí na Kysuciach v prvej polovici 19. storočia

Marián Liščák

Po dokončení magisterskej práce v roku 2010, ktorá bola zameraná na ranonovoveké dejiny oblasti severnej časti Trenčianskej stolice, som premýšľal nad zvolením si témy rigoróznejšej práce. Práve v tom období som zhodou okolností čítal publikáciu Jána Tibenského – *Pochtivá obec Budmerická* venujúca sa 18. a 19. storočiu v tejto obci. Veľmi ma zaujal spôsob, akým bola kniha spracovaná a ako pri jej spracovaní Ján Tibenský postupoval. Svojím popisom siahol prakticky až na hranicu dejín každodennosti podobne, ako som to poznal z prác autorov francúzskej, nemeckej či talianskej proveniencie. Toto však bolo uchopiteľne využiteľné v našich podmienkach. Napriek tomu, že s Budmericami nemám nič spoločné, som takto podrobne spoznal život v nich na prahu modernej doby a dejiny každodennosti tak dostali pre mňa reálne kontúry aj v slovenských podmienkach. Snažil som sa preto inšpirovať metódou, ktorú Tibenský použil a pokúsiť sa ju možno aplikovať vo svojom regióne.

Analýza prameňa

V tom čase som zároveň navštevoval Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči práve kvôli budúcej téme svojej rigoróznejšej práce. Prehľadával som fond tepličianskeho panstva, pod ktoré patrila v minulosti moja rodná obec. Chcel som totiž veľmi spracovať nejakú časť jej dejín. A začal som nachádzať zdroje podobné tým, ktoré som poznal z knihy Jána Tibenského. Obecné účtovné knihy. Prameň všetkými prechádzaný, braný ako nezaujímavá hospodárska agenda obcí. Ja som si však práve vďaka Jánovi Tibenskému a jeho knihe uvedomoval hodnotu tohto materiálu. Povedal som si, že sa pokúsím tieto účty podrobne analyzovať podobne ako on. Bol som trochu vo výhode, keďže zatiaľ čo pán Tibenský mal k dispozícii zachovaných niekoľko rokov účtovných kníh, tak ja som ich mal k dispozícii od druhej dekády kontinuálne až do konca štyridsiatych rokov 19. storočia. K tomu množstvo sekundárneho a nadväzujúceho materiálu. A to nielen pre jednu obec, ale pre všetky obce v Bystrickej doline na Kysuciach. Postupne som tak nazhromaždil množstvo materiálu (takmer 8 000 dokumentov), ktoré mi umožnili pri ich dôkladnom štúdiu prakticky zrekonštruovať dianie v celom údolí počas prvej polovice 19. storočia. To všetko pod odbornou gesciou školiteľa profesora Dušana Škvarnu, ktorý súhlasil, že ma v tejto mojej snahe bude odborne viesť. Predovšetkým vďaka nemu a jeho odbornému dohľadu sa potom celý projekt podarilo dotiahnuť do konca. Ba dokonca ho neskôr rozšíriť, aplikovať na omnoho širšie územie a v priebehu ďalších rokov rozpracovať do podoby dizertačnej práce.

Výskumná metóda

Aj s pomocou publikácie Jána Tibenského som si archívne pramene rozdelil do dvoch kategórií. A to archívne dokumenty s mnohostrannou výpovednou hodnotou a archívne dokumenty so sekundárnou, respektíve doplnkovou hodnotou. Do prvej skupiny možno zaradiť hlavne obecné účtovné knihy, súdne listiny, urbáre, posledné vôle, prenájomné a kúpnopredajné zmluvy. Svojím obsahom totiž zachytávajú široké spektrum cenných informácií o hospodárskom a sociálnom živote na panstvách v poslednej etape feudalizmu. Doplnkový význam potom pre mňa mali rozličné hospodárske záznamy panstva typu potvrdení od remeselníkov za vykonanú prácu, hospodárske záznamy z panských dvorov či množstvo rozličných potvrdení (*quitancii*) a dlžobných úpisov (*obligátorov*). Rovnako tak všakové súpisy obyvateľstva, prepúšťacie listiny pre vysťahovalcov, rozličné nariadenia a predpisy panstiev, mapové podklady, hospodárska agenda a mnohé ďalšie dokumenty. Často dokumenty obsahovo početné, inými preskakované, obsahujúce však fragmenty umožňujúce vykresliť širší kontext. Materiály prvej kategórie som tak podrobne prepisoval a analyzoval. Materiály pomocné som využíval ako doplnok pri verifikácii údajov či na dopĺňanie vytváraného obrazu dejín.

Dopad

Vďaka takémuto prístupu, inšpirovaného Jánom Tibenským, som bol schopný v konečnom dôsledku podrobnejšie preniknúť do materiálov jednotlivých feudálnych panstiev naprieč celým regiónom, ktorým sa zaoberám. Spracovať množstvo rozličných tém, ktoré tieto materiály dokázali poskytnúť. Výstupom bola nakoniec monografia *Deti Bystríc*. Vo svojom výskume odvtedy kontinuálne pokračujem, pričom som metódu aplikoval na omnoho širšiu oblasť rátajúcu dnes už územie šiestich pôvodných feudálnych panstiev. Aj takúto podobu môže mať teda odkaz Jána Tibenského, ktorého jedna publikácia mne osobne poskytla inšpiráciu ako spracovať dejiny regiónu, v ktorom žijem a pracujem. Pokúsim sa teraz aspoň v sumáre priblížiť niektoré vybrané archívne zdroje a ich obsahový význam, ktorý bol prínosný v mojom vlastnom výskume.

Obecné a účtovné knihy

Za najvýznamnejší druh archívnych dokumentov s mnohostrannou výpovednou hodnotou považujem účtovné knihy obcí, ktoré sa vo viacerých prípadoch kontinuálne zachovali v rozmedzí niekoľkých desiatok rokov. Dajú sa z nich čerpať informácie o živote poddaných, ich sociálnom a hospodárskom živote, plnení poddanských a finančných povinností, významných udalostiach, stavbách, osobnostiach, ale i stoličnej, panskej, obecnej správe a mnohých ďalších súvislostiach.

Obecné účty sa v obciach spisovali zväčša koncom októbra, respektíve v období voľby obecných predstaviteľov vrátane richtára. Táto voľba bola od Tereziánskeho urbára každoročná a prebiehala väčšinou začiatkom novembra. Dochádzalo tak k voľbe richtárov a ďalších obecných predstaviteľov, ktorými boli členovia obecných rád (tzv. *prisažní*), obecní sluhovia a hájníci. Mandát všetkých zvolených obecných predstaviteľov trval nasledujúci rok.

Finančné záležitosti v obci mal na starosti richtár, ale v značnej časti kysuckých obcí vznikla len za týmto účelom i funkcia podrichtára. Podrichtár tak zodpovedal za obecnú kasu a rovnako musel osobne znášať i prípadné následky jej zlého vedenia. Prehľad finančných pohybov sa v priebehu celého roka viedol na rozličných písomnostiach, ktoré si on, respektíve notár, odkladal do obecnej truhlice. Vždy na konci účtovného obdobia potom notár tieto záležitosti spísal do jednej účtovnej knihy, ktorá na začiatku ďalšieho roka prešla procesom kontroly (*decizie*). Účtovná kniha je vždy rozdelená na dve ťažiskové časti. Na obecný Príjem a Výdaj. Prílohu potom tvoria rôzne účtenky a doklady potvrdzujúce platby (*quitantie*).

Príjmy

Príjem obce pozostával z niekoľkých bodov. Hlavným zdrojom obecných príjmov boli, samozrejme, vybrané peniaze z jednotlivých výberov (*porubov*). Ich prevažná časť sa odovzdávala na rôznych miestach do kráľovskej a stoličnej pokladnice. Jednotlivé výbery vykonávali prisažní, ktorým pomáhali hajdúsi a vojaci. Celkovo možno „poruby“ rozdeliť na výbery za statok, roľu a od pece. Od jednej celej usadlosti sa namiesto deviatku (naturálií) odvádzala v oblasti Kysúc finančná dávka, ktorá sa pričlenila k výberom za roľu. Výber za statok sa vykonával raz do roka, podobne aj výber od pece. Najvýznamnejším príjmom pre panskú pokladňu bol príjem z výberu daní od role. Ten sa pre svoju vysokú sumu vyberal viackrát do roka. Zvyčajne však na svätého Juraja, na svätého Jána a na svätého Michala, príp. Sviatok všetkých svätých.

V prípade ukončenia účtovného roku so stratou sa vzniknuté manko v nasledujúcom roku doplácalo z vrecka podrichtára. To v prípade, ak nezdokladoval iné príčiny schodku. Doplácať sa však mohlo aj priamo doplatením od dlžníkov, ktorých rozpis bol zväčša priložený k predchádzajúcemu ukončeniu účtovného obdobia. V nasledujúcom roku sa tento príjem uviedol ako príjem od predchádzajúceho podrichtára.

Výdavky

Obecné výdaje boli rozsiahlou zmesou rôznych položiek, ktoré i samotný notár v rôznych obdobiach pre lepšiu prehľadnosť delil či už podľa mesiacov v roku, alebo podľa jednotlivých druhov výdavku. Hlavne chronologické delenie (podľa dátumov) je jedinečnou možnosťou nahliadnutia do života kysuckej obce na konci feudalizmu. Prevažná časť všetkých tunajších poplatkov fungovala v zmysle urbáru zavedeného počas vlády Márie Terézie. Poddanské povinnosti pozostávali z platenia daní, odvádzania naturálnych a živočíšnych dávok, ale i rôznych druhov robôt.

Celkovo môžeme obecné výdaje rozdeliť do niekoľkých prehľadných skupín podľa pôvodného členenia:

- Dane (resp. výdavky na kontributionársku knižku)

- Naturálie (tzv. *magazín*)

- Roboty obyvateľov

- Odmeny obecných predstavených

Obecné trovy v krčmách
Výdavky na poslov, exekútorov a vojakov
Výdavky na rozličné cesty obecných služobníkov
Výdavky na dedinské dlhy
Výdavky na dary a almužne
Ostatné výdavky (tzv. *extra ordinarie*)

Dane

Išlo o záznamy odvádzania vybraných peňazí z jednotlivých výberov (*porubov*), ktoré sa evidovali v časti Prijmy. Peniaze sa odovzdávali na rozličné miesta, o ktorých informovali panstvá poddaných prostredníctvom rôznych poslov. Odovzdávanie peňazí vykonával poverený človek z obce (richtár, podrichtár, prisažný alebo obecný sluha). Náklady na cestu a výdavky s ňou spojené jednotlivcom obec, samozrejme, preplácala v zmysle strateného času, ktorý daná osoba zameškala. Záznamy súvisiace s odvodmi peňazí (*porciou*) tvoria prevažnú časť obecných výdavkov. Dane sa odvádzali buď do kráľovskej, alebo stoličnej pokladnice.

Naturálie

Odvádzanie tzv. *magazínu*, teda naturálnych dávok pre vojsko, ako formy feudálnych dávok, prebiehalo rovnako pod patronátom obce. Ich odovzdávanie usmerňoval stoličný advokát (*fiškál*). Magazín do odberných miest vozili obcou najatí kočiši (*furmani*), ktorých platili obce z vlastných zdrojov. Byrokracia okolo tohto plnenia bola značná, a tak tvorí druhú najpočetnejšiu skupinu položiek v obecných účtoch. Obce okrem iného museli viesť magazínarsku knižku, ktorou preukazovali stoličným úradníkom jeho odvádzanie.

Roboty obyvateľov

Obecné záznamy o robotovaní zaznamenávajú niekoľko robotných povinností organizovaných obcou. V prvom rade treba poznamenať, že v podstate každý rok sa v obecnom zázname uvádzajú rôzne druhy práce obyvateľstva obcí pre stolicu, prípadne panstvo. Scenár prebiehal väčšinou rovnako. Jeden alebo viacero predstaviteľov vedenia obce si prevzal pracovné povinnosti pre daný rok. Následne potom boli z obce vyslaní obyvatelia spoločne s niekoľkými obecnými predstaviteľmi (*prizeračmi*, *ausehermi*), ktorí na dané práce dohliadali. Práce možno rozdeliť na niekoľko činností a to:

- a) stavanie hatí,
- b) stavba a údržba ciest,
- c) stavba mostov,
- d) lámanie a odstraňovanie kamenia z riek,
- e) ťažba a prevoz dreva.

Všetky tieto činnosti sa vykonávali v oblastiach mimo materskej obce. Ľudí (*čelad*) k týmto miestam zväžali najatí furmani na vozoch.

Odmeny obecných predstavených

Sem spadajú platy richtára, podrichtára, prisažných, harmeckých, notára, rectora a hájnych. Ich výška bola variabilná od obce k obci, pričom zväčša vo väčších obciach boli tieto platy vyššie, avšak ani to nebolo pravidlom. Plat sa vyplácal za obdobie jedného roka.

Obecné trovy v krčmách

Tieto výdavky krčmári obci pripisovali na dlh a obec ich vyplácala naraz. Išlo hlavne o dlhy v súvislosti s uzatváraním účtovných kníh, ktoré prebiehali v krčme. Ale aj pohostenie zemepánov, stoličných úradníkov, poslov, vojakov a iných významnejších osôb pri návšteve či inej oficiálnej záležitosti v obci. Značnými položkami boli aj výdavky spojené s výberom jednotlivých poddanských dávok od obyvateľstva.

Výdavky na portasov, ordinancov, kurensov, exekútorov a vojakov

Portasov (*portáš*) a ordinancov môžeme chápať ako poslov. Išlo prevažne o hajdúchov či vojakov, ktorí slúžili niektorému panskému, stoličnému, prípadne kráľovskému úradníkovi. Chodili oznamovať v podstate všetku úradnú agendu tej doby a nosili aj listy (*písmo*). Do obce prichádzali hlavne kvôli daniam (*porcii*), naturáliám (*magazínu*) a robotám. Zaužívaným zvykom bolo tohto sluhu počastovať pálenkou a v prípade príchodu v neskorú hodinu alebo z väčšej vzdialenosti ho pohostiť aj večerou, raňajkami a, samozrejme, ubytovať. Ubytovali sa prevažne u richtára a podrichtára, výnimočne v krčme na obecné trovy. Portas neraz asistoval i pri výberoch. Kurens bol vojenský posol, ale niekedy aj pomenovaním samotnej správy. Exekútori prichádzali len zriedka s poslaním vymáhania dlžných peňazí či už od obce, alebo od obyvateľstva.

Čo sa týka vojakov, tak z každej obce určitý počet mužov slúžilo v armáde. Ich nábor (*verbovačky*) sa konali neperiodicky. Často to bola pre tunajšie chudobné obyvateľstvo jedna z možností, ako sa dostať jednorazovo k väčšiemu finančnému obnosu. Keďže zväčša hneď pri podpise tzv. *kapitulácie* im bola na ruku vyplatená vyššia finančná čiastka. Lúčenie so zverbovanými vojakmi bolo dedinskou spoločenskou udalosťou, o ktorej veľkosti svedčí vysoký účet v krčme. Regrútov potom odviekli na príslušné odberné miesta. Z regrútov, ktorí sa začlenili k regimentom, sa stali profesionálni vojaci, ktorí chodili do dediny na tzv. *Urlaub* (dovolenku). Pritom im predstavitelia obce dali určitý obnos peňazí pre ich potreby. Pri skončení dovolenky prišiel väčšinou po nich vojak z ich pluku. Ten bol v obci pohostený a v prípade potreby aj ubytovaný. Občas chodili vojaci do obce hľadať dezertérov pochádzajúcich z danej obce, keďže to bola prvá prirodzená lokalita, kam po úteku smerovali.

Výdavky na rozličné cesty obecných služobníkov

Predstavitelia obce boli volaní na rôzne úradné záležitosti k stoličným a panským úradníkom. To hlavne richtár a podrichtár, často však i prisažní. V okolitom svete odozdávali *porcie*, *magazín* a dohliadali na prácu pri robotách. Ďalej chodili preukazovať rôznym úradom odvedené poddanské povinnosti či už s daňovou (*contributionárskou*)

knižkou, alebo naturálnou (*magazínárskou*) knižkou, ale aj preberať rozkazy pre jednotlivé zadelenie robôt. Odchádzali preberať aj rozkazy stolice pre stoličné práce.

Výdavky na dedinské dlhy

Obce si museli občas požičiavať peniaze na platenie daní, keďže ľud nie vždy mal peniaze a úrady jednostaj posielali poslov s urgenciami o jej zaplatenie. Východiskom bola jedine pôžička obcí u rozličných podnikavých tzv. árendátorov.

Výdavky na dary a almužnu

Obce občas, ale naozaj len výnimočne, darovali menší finančný obnos určitým obyvateľom z dôvodu chudoby a osirenia. V prípade potreby sa pomáhalo drobným finančným darom i tzv. pohorelcom, teda ľuďom, ktorí vyhoreli.

Ostatné výdavky

Zvláštne výdavky tvoria tretiu najfrekvencovanejšiu oblasť účtovných položiek, pretože ide o široké spektrum rôznych platieb a poplatkov, ktoré dedina platila. Napríklad sem spadajú výdavky na stavby, údržbu a opravu budov v obecnom majetku alebo správe. Predovšetkým kostolov, fár, sakrálnych stavieb typu kaplniek a sôch, škôl, mostov a lávok. Značnou položkou boli i odmeny pre kováčov, hrnčiarov a rôznych robotníkov pracujúcich na obecných nehnuteľnostiach. Trovy zahŕňali aj ich pohostenie v krčme a pri dlhšom pobyte i stravovanie (tzv. *chúvu*). Ďalšími zvláštnymi výdavkami boli platby kočišom (*furmanom*) za vozenie stoličných pánov, doktorov, felčiarov, farára, rehtora a iných významných osôb po chotári obce i mimo nej.

Súdne záznamy

Druhý zásadný informačný zdroj tvoria záznamy zo súdnych sporov a sťažností poddaných. Ich záberové spektrum je značné. Poskytujú údaje o postavení poddaných, ich sociálnych skupinách, geografických lokalitách, dobovej kriminalite a podobne. Zachytávajú vzťahy medzi panstvami, medzi panstvom a poddanými, ale i medzi samotnými poddanými. Pri zaznamenaní každého súdneho sporu zachytávajú mnohé sekundárne súvislosti. Napríklad pri opise krádeže v krčme možno získať informácie o interiérovom vybavení krčmy, jej funkčnom chode, sociálnych vzťahoch a prepojeniach. V neposlednom rade súdne listiny informujú o fungovaní súdnictva, konkretizujú jeho štruktúru a mená súdnych úradníkov.

Popis súdnictva

Súdnictvo, ktoré malo dopad na život poddaných v danej dobe, možno rozdeliť na stoličné a panské. Dôležité postavenie v tomto systéme mal mať prirodzene panský súd označovaný ako *sedes dominalis*, ktorého záznamy sa v panských fondoch zachovali najobsiahlejšie. Poddanské záležitosti, ktoré nespádali pod jeho jurisdikciu, mala riešiť sústava stoličných súdov, ktorej nižšie súdne orgány predstavovali tzv. *forum vicecomitis* (spory v hodnote 200 – 12 000 zlatých) a *forum judlium* (spory do 200 zlatých). Tieto

súdne orgány boli prvostupňovou súdnou inštanciou, ktorá riešila hlavne susedské spory, sťažnosti obyvateľov a obcí na svoje panstvá, drobné krádeže a podobne. Špecifikom týchto orgánov bola ich mobilita, keďže sa konali vždy niekoľkokrát do roka na rozličných miestach stolice, pričom dôvodom bolo hlavne priblížiť sa čo najviac k sporným stránkam, aby sa mohli dostaviť všetci svedkovia, pretože pri ceste do vzdialenejších miest by aktívna účasť všetkých sporných strán bola len ťažko možná. Dôležitým faktom je, že tieto sudy sa konali často v ten istý čas a na tom istom mieste, teda bývali zlučované. Tomu mohla byť na príčine jednak potrebná prítomnosť konkrétnej či už stoličnej, prípadne panskej vrchnosti, ktorá sa často zhodovala. Teda podžupana, slúžneho a prísediaceho v prípade *forum vicecomitis* alebo slúžneho s prísediacim v prípade *forum judlium*, prípadne zemana či jeho zástupcu, slúžneho a prísediaceho v prípade *sedes dominalis*. Príčinou však mohol byť i charakter sťažností, ktoré boli často mylne zasielané nesprávnemu súdu, kde sa o potrebnom začlenení prípadu muselo rozhodnúť až priamo na súde. Závažnejšie prečiny potom riešila stoličná sedria (*sedes iudicaria*), ktorá zasadala zväčša v sídle stolice, teda v Trenčíne, a súdne stránky sa tam museli prirodzene dostaviť, prípadne ich tam v prípade väznenia bolo potrebné dopraviť. Dôvodom imobility tohto orgánu boli požiadavky na početnosť jeho členov, keďže sa na ňom musel zúčastniť podžupan, vo väčších stoliciach až 12 zástupcov šľachty vo funkcii prísediacich, ďalej slúžny a stoličný notár, prípadne podnotár.

Súdne dokumenty

Záznamy súdov tvorí množstvo materiálov ako opis priebehu súdneho procesu, rozsudok, vypočúvacie protokoly, sťažnosti a obvinenia obyvateľstva, žiadosti o prepustenie a podobne. Každé z nich je viac či menej využiteľné, keď napríklad z rozsudkov možno zistiť okrem výsledku súdneho sporu aj totožnosť čelných predstaviteľov panstva a stolice v danom období, prípadne zo žiadostí o prepustenie, ktoré zväčša spisovali čelní predstavitelia obcí, je možné zistiť mená richtárov, prisažných a podobne. Najcennejšími sú však sťažnosti a obvinenia sporných stránok, kde sú do podrobností popísané rôzne hmotné i nehmotné stránky vtedajšieho života, keď napríklad v súdnom spore pivovarníkov tí popisujú svoj každodenný rutinný život v čase udiania sa spornej udalosti, prípadne roľníci takto popisujú svoj každodenný život, rovnako aj napríklad úradníci, rozliční remeselníci, vojaci, umelci, židia, tuláci atď. Okrem toho je tak možné nahliadnuť i do okrajovej zložky vtedajšieho sveta, ktorú predstavovali kriminálnici. Vďaka vypočúvacím protokolom je možné nahliadnuť, i keď sprostredkovane, do ich myšlienkových pochodov, pohnútok a mentality. Dokážeme sa tak dostať takmer až k prahu individuality. To celé prirodzene a neodbytné cez prizmu zapisovateľa, ktorý tento pohľad zachytil a úmyselne či neúmyselne selektoval a formuloval informácie, ktoré zapisoval.

Nájomné a kúpnopredajné zmluvy

Ďalším dôležitým zdrojom poznatkov sú nájomné a rozličné kúpnopredajné zmluvy medzi panstvom a poddanými. Panstvá prenajímali poddaným (predovšetkým židovského

pôvodu) rozličné hospodárske budovy (mlyny, jatky, pily, krčmy, pivovary, pálenice), ktoré spadali pod ich regálne práva. Umožňujú čerpať informácie o spôsoboch fungovania týchto budov, ich inventároch, geografickej polohe a ďalších úžitkoch (napríklad k mlynu mlynár získal aj poľnohospodársku pôdu, namiesto poddanskej roboty musel vykonávať lesné práce a pod.). Okrem toho uvádzajú dôležitých panských úradníkov a nájomcov. Kúpnopredajné zmluvy informujú aj o ďalších majetkoch panstiev (obytných budovách, poľnohospodárskych a lesných pozemkoch) a ich lokalizácii. Prostredníctvom zachovaných nákresov týchto budov možno podrobiť analýze i dobovú architektúru.

Kontrakty

V nájomných zmluvách označovaných dobovo kontrakty sa často stretávame so slovom *árenda*. V dobovom ponímaní toto slovo znamenalo vlastne prenájom a *árendátorom* bol označovaný nájomca. Oba pojmy boli v panstvách na Kysuciach často používané práve vďaka prenájomným zmluvám, teda kontraktom na rôzne hospodárske jednotky. Celý systém kontraktov spočíval v tom, že panstvá pri vypršaní predchádzajúceho kontraktu na daný majetok vyhlásili v jednotlivých dištriktoch licitáciu, do ktorej sa mohol zapojiť ktokoľvek (v prípade mlynov, len kvalifikovaní mlynári). Kto v licitácii ponúkol najvyšší nájom (*kauciu*) na daný majetok, stal sa víťazom. Víťaz sa potom stal *árendátorom* (nájomcom) daného objektu (úžitku) na obdobie zväčša troch rokov, pričom ručil celým svojím majetkom za prenajatú vec. Ak však mal finančnú hotovosť na zloženie kaucie za celý majetok, ručiť nemusel. Pri kontrakte bol zväčša priložený inventár, ktorý daný majetok obsahoval. Každú opravu nižšiu ako 5 zlatých mal zo svojich financií hradiť nájomca a prevyšujúcu túto čiastku naopak panstvo. Výrobu či službu na danom majetku pre potreby panstva musel dotýčný plniť zadarmo a bez odvrávania či zdržovania. Okrem toho mal odpracovať špecificky určené poddanské povinnosti s prihliadnutím na svoju profesiu. S prenajatým majetkom nájomca automaticky nadobudol i k nemu prislúchajúce úžitky (záhradu, role atď.). V prípade, že panstvá chceli uskutočniť na danom objekte nejaké rekonštrukčné práce, nájomca to musel v plnej miere strpieť.

Kúpnopredajné zmluvy

Z času na čas panstvá potrebovali odpredať alebo odkúpiť budovu. Často sa pritom stávalo, že panstvá spätne odkupovali objekty, ktoré predtým odpredali. Dôvodom mohlo byť ich zveľadenie v súkromných rukách, prípadne častejšie potreba ich využitia v panskom hospodárskom systéme. Zmlúv tohto charakteru je síce vo fondoch panstiev pomenej, avšak ich výpovedná hodnota je značná, lebo často popisujú interiér a vybavenie budovy. Navyše neraz sú ich súčasťou aj ich situačné zákresy, ktoré nám vizualizujú dobovú architektúru.

Ďalšie archívne materiály

Medzi ďalšie archívne zdroje, avšak z hľadiska využitia so špecifickejším zameraním, patria aj hospodárske záznamy panstiev, ktoré prinášajú podrobné

informácie o celkovom finančnom chode, popisujú majetky, úradníctvo a jeho príjmy. Je ich paradoxne zachované azda najväčšie množstvo, avšak extrahovanie informácií z nich je pomerne časovo náročné. Takto práce získané informácie sú však neoceniiteľným nahliadnutím do hospodárenia jednotlivých feudálnych panstiev. Výpovednú hodnotu majú i účtenky pre remeselníkov, ktorých panstvá najímali. Remeselníci v nich podrobne špecifikujú svoju prácu, jej cenu a rozsah. V archívnych fondoch sa nachádza aj veľa ďalšieho špecifického materiálu, ktorý vypovedá o ďalších stránkach sociálnych a hospodárskych pomerov. Sú to súpisy židovského obyvateľstva zachytávajúce počet, rodinné pomery a spôsoby obživy členov židovskej komunity, ďalej prepúšťacie listiny pre vystaľovalcov informujúce o ich majetkových pomeroch pred odchodom, ale i o celi ich cesty a pohnútkach vedúcich k ich odchodu. Rozličné nariadenia a predpisy panstiev nás informujú o každodennom živote na panstve vo forme usmernení a nariadení, ktorými sa poddaní riadili. Mapové podklady nám približujú geografické rozmiestnenie rozličných viac či menej významných budov, spresňujú polohu sporných lokalít, informujú o dobovej infraštruktúre a prírodných pomeroch. Dĺžobné úpisy, účtenky, ale i posledné vôle nám ozrejmuje hodnotu rozličných hnutelných a nehnuteľných vecí, ich charakter a účel. Posledné vôle okrem toho rozširujú poznatky i v oblasti sociálnej stratifikácie vtedajšieho obyvateľstva.

V neposlednom rade sa mnohé informácie dajú získať i štúdiom matrík, kde sa dá analyzovať úmrtnosť, choroby, priebeh smrteľných epidémií a hladomorov, pôrodnosť, manželstvá a podobne. Nápomocnými zdrojmi poznatkov sú aj kanonické vizitácie, a to hlavne v otázkach školstva či sakrálnych pamiatkach v obci, ale i ďalších špecifických údajov o pomeroch v obciach (gramotnosti, alkoholizme, pôrodných babiciach atď.). Prirodzene, spektrum materiálov, ktorý obsahuje každý fond feudálneho panstva, je veľmi variabilný. Uviedol som tu príklady a využitie aspoň niektorých z nich.

Záver

Dvojdielna publikácia Pochtivá obec Budmerická od Jána Tibenského je bezpochyby nadčasové dielo, ktoré obyvateľom Budmeríc prináša podrobný pohľad do ich histórie. Pre historikov je však veľmi zaujímavou a inšpiratívnou metodologickou pomôckou. Ukazuje spôsob využitia prameňov pri spracovaní jednotlivých etáp regionálnej histórie, ktoré sa dajú aplikovať aj na inú obec či región. Vďaka analýze využitých prameňov a pracovných postupov aj mne významne pomohla v mojom výskume zameranom na územie Bystrickej doliny na Kysuciach v prvej polovici 19. storočia. Dané obdobie je na regionálnej úrovni v slovenských podmienkach skromnejšie spracovanou oblasťou. Je pritom dôležité, či už pre pochopenie zmien v spoločnosti, ktorá sa transformovala z poddanskej na občiansku, ale i z hľadiska demografického rastu, hospodárskeho rozvoja, modernizačných procesov či sociálneho progresu. Zachovalosť archívneho fondu pritom často umožňuje vcelku komplexne tieto informácie na regionálnej úrovni spracovať. Dôležitými v tomto smere sa javia dokumenty so širšou výpovednou hodnotou. Takými sú napríklad obecné účtovné knihy jednotlivých obcí a mestečiek, súdne záznamy zachytávajúce široké spektrum informácií z každodenného života jednotlivcov i celých

obcí, nájomné a kúpnopredajné zmluvy zachytávajúce hospodárske podniky a spôsob ich prevádzky. Bohato zachovaný panský archívny fond tak umožňuje zachytiť široké spektrum rôznych aspektov hospodárskeho a sociálneho života v minulosti, čím sa jeho znalosť a používanie stávajú dôležitými profesnými nástrojmi regionálnych historikov.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Pramene

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči: fond panstvo Bytča – Strečno, k. 311 – 312. Prenájom mlynov, jatiek, krčiem, hosp. domov, prevozu a rybolovu.

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči: fond panstvo Bytča – Strečno, k. 7-8. Kriminálne procesy, dobrovoľné pokonania, exekúcie 1737 – 1847.

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči: fond panstvo Teplička, časť z fondu Ilešházy Trenčín, nespracované.

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči: fond panstvo Teplička, k. 17, inv. č. 60.

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči: fond panstvo Teplička, Súpis daňovníkov z Novej a Starej Bystrice, Urbár Novej Bystrice 1772, k. 1, inv. č. 1-2.

Literatúra

ACSÁDY, Ignác. *Dejiny poddanstva v Uhorsku*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1955, 445 s.

KARECMAN, Peter – MANÍK, Rudolf. *História advokácie na Slovensku*. Žilina : Eurokódex, 2011, 656 s. ISBN 978-80-8944-7336.

LIŠČÁK, Marián. *Deti Bystríc – Spoločenské pomery v Starej a Novej Bystrici i okolitých dedinách v prvej polovici 19. storočia*. 1. vyd. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, 269 s. ISBN 978-83-7490-548-0.

LOMBARDINI, Alexander. Budatyn. (V Trenčianskej stolici). In *Slovenské pohľady*, roč. 4, 1884, s. 103-104.

PAULÍNY-TÓTH, Viliam. Poznámka k článku Hrady trenčianskeho Považia. In *Letopis Matice slovenskej*, roč. III – IV, 1866 – 1867, č. II, s. 36.

TIBENSKÝ, Ján. *Poctivá obec Budmerická: Každodenný život slovenskej dediny na konci feudálnej éry*. Budmerice : RAK, Obecný úrad, 1996, 477 s. ISBN 978-80-8550-1094.

PhDr. Marián Liščák, PhD.

Kysucké múzeum,

Moyzesova 50,

022 01 Čadca

liscak@kysuckemuzeum.sk

Spomienka na PhDr. Jána Tibenského, DrSc.

Milan Petráš

Aktuálny príspevok je spomienkou na mentora, kolegu, ale v neposlednom rade na dlhoročného priateľa, ktorý síce medzi nami už nie je 12 rokov, ale ktorého spomienka je stále živá. Dôkazom je aj tento príspevok, ktorý si na základe uplynulého 100. výročia jeho narodenia pripomína jeho významné životné dielo, ale možno aj menej známu životnú cestu vedca, človeka a Budmeričana.

V roku 1964 som vkročil na oddelenie vied a techniky Historického ústavu SAV na Jiráskovej ulici v Bratislave. Stretol som tam človeka, ktorý významne ovplyvnil moje ďalšie profesionálne smerovanie. Bol ním vedúci tohto oddelenia Ján Tibenský. Skromný, priateľský, ochotný pomôcť, poradiť a získať človeka pre prácu v oblasti dejín vied a techniky. A bol som priam nadšený, keď moju prvú prácu, ktorú som napísal ešte ako vysokoškolák, priaznivo recenzoval v Historickom časopise. Bolo to pre mňa viac ako povzbudzujúce.

Onedlho som už ako predseda sekcie chodil na výbory Slovenskej spoločnosti pre dejiny vied a techniky pri SAV. Bol som benjamínom výboru, v ktorom najmä vďaka J. Tibenskému pracovali významné vedecké osobnosti (napr. Stanek, Gonda, Gregor, Vlachovič, Andrusov, Belluš, Honc a ďalší). Špičkové obsadenie výboru Spoločnosti bola jednoznačná zásluha J. Tibenského. Bol som členom výboru skoro dvadsať rokov. Zažil som v ňom prekrásne, ale aj trpké a smutné chvíle. Žiaľ, dnes som už posledným žijúcim členom „starého“ výboru.

Ján Tibenský je z pohľadu vedeckovýskumnej činnosti a publikačných výstupov skoro až neprekonateľný. S úctou sa skláňam k rozsahu, šírke záberu a celkovému prínosu jeho diela. Je až neuveriteľné, čo počas svojej aktívnej vedeckej kariéry, ako aj neskoršej „budmerickej“ penzie dokázal.

Pri plnom vedomí nemalého rizika, rozhodol som sa sprístupniť aspoň niekoľko paberkov o činoch J. Tibenského, ktoré dopĺňajú jeho charakteristiku o rozmer humanizmu, ľudskosti a nekonečnej dobroty. A keďže som v nejednom prípade už jediným žijúcim pamätníkom, pokladal som si za svoju povinnosť urobiť túto výpoveď, ktorá J. Tibenského stavia na piedestál slušnosti vedca, citu a umnosti zvládnuť nezvládnuteľné.

J. Tibenský bol v Historickom ústave SAV „presadený“ na neoraný úsek národných a nadnárodných dejín – dejín vedy a techniky. Vari len on sám vie, čo bolo dôvodom, že musel opustiť svoje dejinné obdobie a či to bolo dobrovoľné. Z jeho rozprávania, aj keď sa nerád vracal k tejto téme, musíme prinajmenšom zapochybovať o dobrovoľnosti. Ale J. Tibenský to nebral ako nutné zlo. Nezadržateľne, ako to bolo pre jeho osobu príznačné, sa presadil v tejto novej disciplíne. Vybudoval tvorivé oddelenie, organizoval, školil a sám enormne pracoval a publikoval. Ak malo byť zámerom retardovať produktivnosť tohto historika, stal sa opak. Nová disciplína a jej neprebádanosť ho priam evokovala k heroickému výkonu.

Z času na čas si odskočil aj k iným historickým témam. Obhajoval či dokazoval správnosť a platnosť svojej koncepcie dejinného obdobia, ktoré nikdy neprestal mať rád. Aj v tom je jeho veľkosť.

Originálnym, ale mimoriadne účinným spôsobom dokázal budovať a prebudovať celú disciplínu dejín vied a techniky na Slovensku. Personálne posilnil oddelenie, aj keď niektoré „akvizície“ nesplnili jeho očakávania a zachovali sa neštandardne. Najviac sa ho dotkli sklamania spôsobené časťou svojich žiakov, ktorí akoby pozabudli na hodnoty, ktoré do nich trpezlivo a nezištne vkladal.

Vedel pochopiť zložitnosť životných osudov, pomôcť a po sklamaní aj odpustiť. Spomením iba dvoch pracovníkov oddelenia. Historik farmácie R. F. s použitím aj iných podnetov obvinil J. Tibenského a celý výbor Spoločnosti z hospodárskych deliktov. Keď previerky podozrenia v ničom nepotvrdili a celý výbor bol v hodnotení tejto kontroverznej postavy jednotný, musel R. F. opustiť nielen výbor, ale aj oddelenie. J. Tibenský si povzdychol: „*Viem, že spravil veľkú chybu, ale kto mi teraz bude robiť dejiny chémie?*“ Málo ľudí vie odpúšťať v záujme vyššieho princípu, napriek tomu, že vinník zašiel vo svojich činoch ďaleko za hranicu akceptovateľnosti a slušnosti.

Spriatelil som sa s Norbertom Dukom-Zolyómim, ktorý v oddelení spolu s Máriou Bokesovou-Uherovou spracovával dejiny medicíny. Bol to všestranne vzdelaný, múdry, skromný a priateľský človek. Robotoval a publikoval. Jeho životné osudy boli dosť pomotané a jeden archivár dal pracovníkom Historického ústavu SAV materiál o menovanom z rokov minulých. Bol to útok nielen na N. D.-Z., ale najmä na J. Tibenského. Aj v tejto zložitej situácii sa J. Tibenský ukázal opakovane ako morálna osobnosť. Ja som sa ešte viac s N. D.-Z. spriatelil a J. Tibenského si začal väčšmi vážiť. Sú to len dve epizódy, ktoré mali dlhú históriu, režisérov v pozadí a stali sa pre mňa morálnym triednikom ľudí.

Jeden z iniciátorov ťaženia proti N. D.-Z. otvorene (väčšinou to robil z druhej pozície) napadol vydanie jeho ďalšej monografie. Dokonca sa dožadoval ráznych opatrení. Predseda Spoločnosti to vyriešil nad moje očakávanie. Ponúkol nespokojnému historikovi, že v edičnej komisii SAV zabezpečí prednostné vydanie aj jeho rukopisu. Bol to majstrovský ťah. Monografia N. D.-Z. vyšla, no protestujúci historik svoj rozsiahly avizovaný rukopis nedodal.

Svojho času som publikoval zmienku o málo známej iniciatíve J. Tibenského pretransformovať a zmeniť po roku 1968 katedry marxizmu na ústavy dejín príslušných vedných disciplín. Žiaľ, múdry projekt, ktorému venoval nemálo energie, sa zmenil na „oportunistické“ dielo a v rámci normalizácie na dlhé roky sa katedry dokonca rozkošatili na Ústavy marxizmu-leninizmu. J. Tibenskému pripísali ďalšie negatívum. Stratilo sa až príliš veľa času a stále akoby nesmeli sa dejiny vied a techniky presadzujú na univerzitách a vysokých školách.

Na zlosť niektorým politikom, ale aj historikom, si do rozsiahlej monografie *Slovensko – Dejiny*, ktorú zostavil, pribral „odstaveného“ najlepšieho odborníka na medzivojnové obdobie Ľubomíra Liptáka. Tento vynikajúci slovenský historik a dobrák, ktorého „odložili“ na dlhé roky do Slovenského národného múzea v Bratislave (nebol tam

sám, vytvoril vlastne tieňový historický ústav), musel nedobrovoľne prijať publikovanie pod pseudonymom Ján Michalec.

Náhoda chcela, aby som bol prítomný uličnému stretnutiu J. Tibenského a Milana Strhana. Ten pre svoje známe politické postoje nemohol byť riaditeľom Encyklopedického ústavu SAV, preto v mojej prítomnosti rýchlo a argumentačne presvedčil J. Tibenského, aby sa stal externým riaditeľom ústavu: „*Janko, keď to nezoberieš, zrušia nás.*“ Zobral to a do náplne tohto ústavu hneď pridal trojzväzkový *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*.

Popri oddelení dejín vied a techniky, ktoré dlhé roky zdarne viedol, vybudoval funkčnú a výkonnú Slovenskú spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV. Pritiahol desiatky odborníkov z rôznych profesií. Tento ním založený „sad“ priniesol dobré ovocie. Pochopil nutnosť zapojenia špecialistov, aby výskum neplával na povrchu, ale aby sa ponoril do hĺbky poznania podstaty javov a dejov. No silná generácia sa postupne vytratila. Príliv nových tvárí nie je masívny a to nie je pre perspektívnu činnosť Spoločnosti dobrý signál. Ani Spoločnosť sa po jeho odchode z výkonného predsedníctva nevyhla niektorým netaktnostiam.

V špecializovaných múzeách navrhol zriadiť kabinety dejín vied a techniky. Vznikli v Banskej Štiavnici, Antole (teraz Sv. Anton) a v Košiciach. Žiaľ, niektorí riaditelia múzeí, ktorí nemali ambície a potrebu pracovať v tejto disciplíne, založenie kabinetov znemožnili. Bol to dobrý a užitočný podnet J. Tibenského.

V čase „politického odmäku“ vedenie SAV vyzvalo aj vedecké spoločnosti pri SAV, aby predložili návrhy na členov korešpondentov SAV. Náš výbor schvaľoval návrh na J. Tibenského. Pri hlasovaní som bol jediný proti. Všetci sa na mňa prekvapene pozreli. Vstal som a povedal: „*Nesúhlasím s návrhom J. Tibenského na člena korešpondenta, ale na akademika SAV.*“ Mohutný potlesk podporil tento môj pozmeňujúci návrh. No vedenie akadémie ho neakceptovalo.

Nik nepochybuje o význame bibliografických súpisov ako predmostia vedeckého mapovania a poznania. Aj tu na slovenské pomery urobil J. Tibenský veľa. Inicioval prípravu dvojzväzkovej biobibliografie a zborníka *Z dejín vied a techniky na Slovensku*, v ktorom uverejňovali aj aktuálne bibliografie. Treba len ľutovať, že sa v tomto projekte nepokračuje. S ľútosťou môžeme tiež konštatovať, že zborníky *Z dejín vied a techniky na Slovensku* stratili prinajmenšom na hrúbke. Dovoľujem si spomenúť, že J. Tibenský vôbec neváhal vydať Dejiny fyziky na Slovensku od maďarskej historičky fyziky. Rozhodujúca mu bola potreba, prospešnosť a až potom to ďalšie, čo je u mnohých dominujúce.

Z desiatok podujatí si dovoľujem spomenúť oslavy slovenského polyhistora Mateja Bela. Aj z metodického hľadiska boli pre mňa neprekonaným vzorom. Vyšli bibliografie, korešpondencia, časť Belových diel, monografie, uskutočnili sa konferencie, v rodnej Očovej pribudla nadživotná socha, medaily, poštová známka, divadelná inscenácia... Dokonca v aule Univerzity Komenského v Bratislave odovzdával po slávnostnom koncerte predseda SAV pamätné plakety M. Bela. Prvý a vari posledný raz som videl J. Tibenského sedieť za „predsedníckym“ stolom na takomto podujatí. „Mocným“ (ale podľa reakcie slabým) vtedajšieho Slovenska sa to nepozdávalo a nevôľa proti J. Tibenskému mala pokračovanie. Nemožno nespomenúť nadštandardnú spoluprácu s českými odborníkmi

združenými v Československej spoločnosti pro dějiny věd a techniky pri ČSAV. Je nemalou zásluhou J. Tibenského, ktorého si českí kolegovia vysoko vážili a obdivovali, že spolu dokázali vytvoriť priestor pre neformálne stretnutia, ale aj riešenia spoločných projektov, úspešné konferencie a semináre na vysokej odbornej úrovni a v priateľskom duchu. Rád na ne spomínam. Aj tu šíril J. Tibenský svoje čarovné fluidum.

Pri rozsiahlych publikačných projektoch postavených na spolupráci desiatok ľudí bol nekonečne odvážny a trpezlivý. Sústredený materiál bol pochopiteľne neraz nevyvážený a rôznorodý. Trpezlivo ho upravoval. Bol majstrom pobádania, používal až úpenlivé prosby, aby dostal to, na čo čakal. Priznám sa, sám mám niekoľko listov, ktoré začínajú alarmujúcim SOS!

Vedeckú erudíciu a obrovskú tvorivosť J. Tibenského vari každý s úctou uznáva a obdivuje. Málokedy sa stáva, že tak produktívny vedec dokáže až priam majstrovsky štylizovať. Čítať jeho texty je pôžitok a zážitok. Je to učebnica faktografického, múdreho, ale aj pekného písania. Nevídaná symbióza. Pochopil, že tak rôznorodá, rozsiahla problematika (tematicky a časovo) sa dá pokryť, zvládnuť a spracovať len so širokou autorskou základňou. Spravil úspešný experiment, v ktorom formou vedeckej aspirantúry zaradil do tohto projektu desiatky odborníkov z rôznych profesií. Väčšinou aj sám ako školiteľ ich doviedol k obhajobe dizertačných prác. Je to na slovenské pomery skoro až neuveriteľné. Jeho žiaci, o ktorých sa už dávnejšie výstižne vyjadril: „*ašpiranti mi šedivejú*“, boli tou strednou generáciou, ktorá vytvorila pevnú základňu tejto disciplíny. Mnohí už nežijú a je veľkou škodou, že tento trend vedeckej prípravy nepokračuje.

Pre mňa, ale aby som nebol egoistický, nielen pre mňa, sa J. Tibenský stal druhým otcom, vzorom, človekom, ku ktorému sa radi hlásime, sme hrdí, že sme jeho žiaci a pokračovatelia jeho vedeckej školy. Určite ani sám J. Tibenský by neprotestoval proti môjmu presvedčeniu, že práve to bolo najmilšou odmenou jeho úsilia.

Keď sa pre nás prekvapujúco náhle rozhodol z Historického ústavu SAV odísť na dôchodok, bola to veľká strata najmä pre vedný odbor, ktorý založil a zdarne rozvíjal. Ale bol to dôsledok neustáleho atakovania a pokračovania v nepeknostiach, ktorých si užil vrchovato.

Neodišiel na „zaslúžený odpočinok“, ale vrhol sa na regionalistiku. Akoby chcel dokázať opačnosť pochodov od syntézy dejín Slovenska k miestnym dejinám. Výsledok je určite prekvapujúci. Patrím k tým, ktorí dvojzväzkové dielo o obci Budmerice pokladajú za najlepšie napísanú monografiu dejín obce. Je výsledkom dlhoročného štúdia v archíve, do ktorého sa ako dôchodca doslova presťahoval. Mal som tú česť spraviť v Západoslovenskom múzeu v Trnave výstavu fotografií Budmeríc, ktoré zozbieral. Aj tu nám predložil ďalší námet ako málo a nedokonalo využívame ikonografický materiál. J. Tibenský sa dočkal mnohých ocenení a viaceré by mu ešte patrili. Spomeniem však jedno, ktoré mu udelili jeho spolurodáci. Tí do Trnavy prišli najprv na vernisáž, no následne pravidelne prichádzali na výstavu fotografií zo života ich obce. To boli najkrajšie a najúprimnejšie slová uznania, ktoré som mal možnosť si vypočuť. Hrdosť, ale aj pokora pred naším Jankom ma priviedla k zamysleniu, čo je a od koho je najväčšie, najúprimnejšie uznanie a úcta.

Trochu som sa zaoberal aj agrárnou etnografiou a dejinami etnografie. Preto nemôžem nespomenúť jeho manželku Dr. Vierku Urbancovú (1929 – 2007), múdru, jemnú dámu slovenskej etnografie. Bola mu nielen životnou, ale aj vedeckou družkou a oporou. Je mocne symbolizujúce, že poslednú monografiu *Slovensko očami Európy* pripravili títo vzácní ľudia spoločne a na dôvažok aj vydanie financovali.

Tieto riadky sú len paberky spomienok. Dovolil som si ich napísať ako zvláštny, netradičný pohľad na človeka, osobnosť, ktorá vždy trčala nad plotom. Mnohí to pokladali za výzvu, aby sa tam dostali tiež. Žiaľ, nemálo bolo takých, ktorí plot nenávisť a závisť postavili vyššie. Obrovské dielo J. Tibenského však nezatajili a nezatienili.

Na záver už iba úprimná vďaka v mene všetkých žiakov, ktorí J. Tibenského právom pokladajú za svoj nedosiahnuteľný vedecký, ale aj otcovský vzor. Tibenského vedecká škola v originalite vedeckosti, pracovitosti a múdrosti má nádej na pretrvanie, a teda aj na uchovanie pamiatky svojho zakladateľa.

Ing. Milan Petráš, PhD.
bývalý riaditeľ Západoslovenského múzea v Trnave
mmilanpetras@gmail.com

MEDAILÓNY

Zomrel profesor Karol Fremal

Pavol Parenička

Univerzitný profesor PhDr. Karol Fremal, CSc., patril medzi významné a známe osobnosti súčasnej slovenskej historiografie realizovanej v posledných troch decéniách 20. a v prvej štvrtine 21. storočia. Vo svojej bohatej vedeckej, výskumnej, publikačnej i pedagogickej činnosti sa zameriaval na problematiku spojenú s politickými, ale aj hospodárskymi a kultúrnymi dejinami Slovenska počas existencie Československej republiky v rokoch 1918 až 1938. Na druhej strane sa s rovnakou bádateľskou i prednášateľskou intenzitou venoval aj ilegálnemu komunistickému, resp. ľavicovému a občianskemu odboju na Slovensku počas druhej svetovej vojny, zároveň sa komplexnejšie zaoberal Povstaním a jeho rozličnými aspektmi v období druhej svetovej vojny. Sčasti sa zaujímal o oslobodenie Slovenska v rokoch 1944 a 1945 i o časovo krátke prechodné obdobie po obnovení Československej republiky od skončenia druhej svetovej vojny roku 1945 do komunistického prevratu vo februári 1948. Spočiatku sa ako regionalista orientoval aj na širšie zameraný historický a vlastivedný výskum Stredoslovenského kraja, ktorým sa neskôr zaoberal iba príležitostne.¹ Viac sa v súvislosti s pedagogickou profesiou začal orientovať na zastúpenie regionálnych prvkov vo vyučovaní dejepisu² a tvorbu učebníc dejepisu.

Odborný nekrológ za Karolom Fremalom môžeme začať aj poeticky. Tam, kde zlaté lúče slnka vychádzajú, svietia, sadajú a strácajú sa za vrchy, v ktorých pramenia a tečú zlatonosné potoky a na ich skalnatých úbočiach sa skrývali zlaté žily, tam ľudia od pravekých čias cez celý starovek a stredovek až po novovek ryžovali a dolovali najdrahší kov – zlato. Boli to Kelti, Germáni, Slovania, neskôr počas feudalizmu a kapitalizmu slovenskí starousadlíci a nemeckí, prevažne saskí kolonisti. A popritom budovali najmä v období vrcholného feudalizmu chýrne zlaté mesto, kde sa to zlato tavelo i razili sa z neho v svetoznámej mincovni zlaté dukáty, jednej z najtvrdších mien stredoveku zo stredu Slovenska aj Európy. Tie vrchy s horami sa plazia až po samotné mestské brány a samé historické mesto bolo so svojimi hradbami, kostolmi, klášťormi, domami a manufaktúrami ako v rozprávke obklopené nádhernou prírodnou scenériou. Kráčali ním dejiny, vyžarovalo slávnú históriu, banícku tradíciu aj intelektuálnu silu a bolo spojené s komorskými grófmi, baníkmi a mestskou inteligenciou, aj s veľkými osobnosťami, tiež z oblasti histórie a archívniectva. Stačí, hádam, spomenúť z novších časov baníckeho lekára, spisovateľa, vlastivedného pracovníka, matičiara Gustáva

¹ Karol Fremal sa ako autor štúdií podieľal na tvorbe historických a vlastivedných kolektívnych monografií a zborníkov regionálneho zamerania a obcí: Krajina Detvou volaná (1973), Stredoslovenský kraj (1983), Banská Bystrica (2000), Od mýta k Mýtu, Tajov a Jabříková (obe 2019), Donovaly (2003 a 2023).

² FREMAL, Karol – MATEJKIN, Stanislav a kol. *Regionálna história vo výučbe dejepisu. Zborník...* Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1996, 122 s.

Kazimíra Zechentera-Laskomerského či ďalšieho významného člena Matice slovenskej Pavla Križka, mestského archivára a historika, ktorý sa na matičnej pôde podieľal na profesionalizácii slovenskej historiografie. Alebo pripomenieme aj Križkovho nástupcu, penzionovaného rímskokatolíckeho farára a emeritného dekana Michala Matunáka, lebo o duchu a dejoch tohto mesta veľa vedel a mnoho popísal. Tie vrchy aj dukáty sa nazývajú kremnické, to zlaté mesto so zlatými generáciami ľudí sa volá Kremnica. A Kremnica je aj rodiskom profesora Karola Fremala. V spomienkach plných superlatívov, ako sa uvádza vyššie, o svojom rodnom meste s neskrývanou hrdosťou poznamenal: „*Už ako deti, moji rovesníci a ja, sme každý deň chodili okolo mestských hradieb, popri vežiach a baštách, každý deň aj stokrát sme videli dominantu mesta, mestský hrad, historické námestie, morový trojičný stĺp, často aj cez vyučovanie sme chodili do kremnického múzea, spoznávali sme vonkajšok alebo vnútrajšok kremnických kostolov, kláštora a iných stredovekých historických stavieb. A už vtedy sme vedeli, že mestské opevnenie je druhé po Bardejove najzachovanejšie na Slovensku, že Kremnický mestský hrad je vôbec najzachovanejším hradným komplexom na Slovensku, že Morový stĺp je najväčší a najkrajší v strednej Európe, že Kostol sv. Kataríny patrí k najkrajším pamiatkam gotickej architektúry na Slovensku a nakoniec, že Kremnická mincovňa bola a je najstarším výrobným podnikom na svete nepretržite pracujúcim od roku 1328 doteraz a že kremnické zlaté dukáty a florény boli jednou z najhodnotnejších a najvyhladávanějších mien v Európe...*“

Rok 1943 lemovali také udalosti, ako boli bitky pri Stalingrade či Kursku, s definitívnym prielomom v priebehu druhej svetovej vojny. A súčasne v tom čase doma v Slovenskej republike sa proti jej režimu v protifašistickom zápase za demokraciu zrodila ilegálna Slovenská národná rada a jej základný odbojový dokument Vianočná dohoda. Dôležitý letopočet 1943 (22. október) je aj rokom a dňom narodenia Karola Fremala. A len na skok od Kremnice cez Kremnické vrchy leží učupené Čremošné v Turci, a na dva skoky ďalej na Pohroní aj Banská Bystrica, kde sa v tomto čase pripravovali a odohrávali odbojové veci späť s Povstaním roku 1944. Akoby tieto dramatické vojnové a historické udalosti vstúpili spoločne s patinou stredovekého mesta do genetickej výbavy Karola Fremala, akoby ich nasával s materským mliekom.

Tieto svetodejné i slovenské dejinné míľniky odmala fascinovali Karola Fremala. Už v rokoch 1950 až 1958 na základnej a v rokoch 1958 až 1961 na Jedenásťročnej strednej škole v Kremnici, potom na bratislavskej univerzite, kde roku 1966 skončil vysokoškolské štúdiá, miloval vlastivedu a dejepis. Preto tento predmet absolvoval v aprobácii s ruským jazykom so zameraním na učiteľský smer na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. Odmalička Fremala okrem histórie očarovala aj kremnická a vôbec slovenská príroda. Od chlapca sa rád túlal po horách, v lete pešo holdoval turistike, v zime ich brázdil na lyžiarskych bežkách.³ S láskou k horám sa spájala i jeho hubárska vášeň. A tieto Fremalove koníčky pretrvávali prakticky od detstva až do konca života.

³ FREMAL, Karol. *Zimný sen. Z dejín lyžovania v Banskej Bystrici a okolí do roku 1945*. Banská Bystrica : Klub lyžiarov, 1997, 100 s.

Učiteľstvo je fortieľ, krásne remeslo, najušľachtilejšie povolanie a poslanie. Karol Fremal pochádzal z učiteľskej rodiny (mimochodom manželkou mu bola stredoškolská učiteľka Mgr. Anna Fremalová, dejepisárka a metodička), hoci, pravda, jeho cesta za učiteľskú a vysokoškolskú katedru a na univerzitného profesora bola kľukatejšia ako u rodičov či ženy. V jeho prípade viedla cez prácu múzejníka a historika, keď v rokoch 1967 až 1970 pracoval v Múzeu Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici, kde sa natrvalo usadil. Od roku 1967 bol členom Slovenskej historickej spoločnosti pri Historickom ústave Slovenskej akadémie vied, pričom toto členstvo dokumentovalo, že to s vedou od mladosti myslí vážne.

V rokoch 1970 až 1975 pôsobil Karol Fremal ako učiteľ na strednej škole ekonomickej zahraničného obchodu. Následne sa vrátil k vedeckej práci a od 1. augusta 1975 sa stal členom Ústavu pre regionálny výskum (pôvodne pre regionálne dejiny) na Pedagogickej fakulte Banská Bystrica, kde sa orientoval predovšetkým na výskum regionálnej histórie. Roku 1982 obhájil na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave pod vedením Samuela Cambela kandidátsku dizertačnú prácu *Formovanie protifašistického národného frontu na strednom Slovensku 1938 – 1944*, za čo mu udelili vedecký titul kandidáta historických vied (CSc.) vo vednom odbore československé dejiny. Od roku 1986 spojil Karol Fremal svoje ďalšie profesijné osudy s Katedrou histórie Pedagogickej fakulty, roku 1990 transformovanej na Fakultu humanitných vied, neskôr Filozofickú fakultu Univerzity Mateja Bela, kde sa roku 2001 habilitoval prácou *Kapitoly z dejín protifašistického odboja na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*, ktorá vyšla aj knižne,⁴ a súčasne ho menovali za univerzitného profesora v odbore slovenské dejiny. Do dôchodku odišiel roku 2012.

Odboj a Povstanie boli dve hlavné tematické oblasti bádateľských, vedecko-pedagogických a publikačných záujmov profesora Fremala. O tejto problematike odbojovej a povstaleckej sú jeho vedecké monografie, štúdie uverejňované doma i v zahraničí, vysokoškolské a stredoškolské učebnice, metodické materiály, bibliografie, recenzie a príspevky aj preklady, popularizačné práce, ktorých Fremalova personálna bibliografia roku 2013 pri jeho sedemdesiatinách evidovala úctyhodných 156 jednotiek. Vo Výbere z diela sú tieto čísla konkretizované vrátane ohlasov: „Je autorom a spoluautorom stredoškolských učebníc dejepisu s celoštátnou platnosťou (14 vydaní v slovenskom a maďarskom jazyku, boli to prvé učebnice dejepisu pre stredné odborné školy po roku 1989), vysokoškolských učebných textov (4 vydania), vedeckých monografií a kapitol v monografiách (31), vedeckých štúdií publikovaných v zahraničí (10), vedeckých štúdií v domácich karentovaných periodikách (3), vedeckých štúdií v domácich recenzovaných vedeckých časopisoch a zborníkoch (172), metodických materiálov, bibliografií, publikovaných recenzií, odborných článkov, odborných a umeleckých prekladov, popularizačných publikácií. Zaznamenal vyše 600 citácií, ohlasov a recenzií na svoju činnosť a tvorbu, z toho 75 v zahraničí.“ A k tomu treba ešte pripočítať bohatú redaktorskú, zostavovateľskú,

⁴ FREMAL, Karol. *Kapitoly z dejín protifašistického odboja na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2000, 173 s.

expertízu a posudzovateľskú činnosť, články v novinách a časopisoch, muzeálne scenáre a výstavy, rozhlasové a televízne relácie, celkovo takmer 500 bibliografických záznamov. Rovnako pri jubilejnej príležitosti mu knižne vyšiel Výber z diela (2019).⁵ Z jeho vysokoškolských učebníc najväčší ohlas zaznamenali Dejiny Slovenska v rokoch 1914 – 1945 (1996),⁶ ktoré napísal spoločne s Pavlom Martuliakom a vyšli v troch vydaniach. Učebnice dejepisu pre stredné školy tiež vychádzali v opakovaných vydaniach a viaceré boli preložené do maďarského jazyka.

Monografické práce Karola Fremala odrážali jeho profesijné zaradenie a pôsobenie.⁷ V tomto smere dominovali najmä rozsiahle diela Pamätnica Pedagogickej fakulty Banská Bystrica. 1954 – 1979 (1979),⁸ Vyvrcholenie národnoslobodzovacieho boja proti fašizmu na strednom Slovensku v rokoch 1944 – 1945 (1989),⁹ Slovenskí sociálni demokrati 1938 – 1944 s podtitulom Sociálnodemokratická strana v odboji a SNP (2014).¹⁰

Aj vo vyššom veku ako emeritný profesor ostával mimoriadne plodným autorom historickej literatúry. Do jeho ostatného tvorivého obdobia patrí monografia Nekomunistický odboj na Slovensku v rokoch 1938 – 1944 (2021).¹¹ Jeho poslednou knižne vydanou prácou bola sumarizujúca monografia bibliografického charakteru Protifašistický odboj a Slovenské národné povstanie v slovenskej historiografii po roku 1989 (2024),¹² ktorú prezentoval na pôde Stredoslovenského múzea 26. novembra 2024 v historickom Thurzovom dome v Banskej Bystrici dva mesiace pred svojím skonom. V úvodnom slove v tomto diele na margo objektivizácie odbojovej a povstaleckej problematiky, o ktorú sa vždy zasadzoval, vážne a kriticky poznamenal: „*Výsledky protifašistického odboja a SNP si od roku 1948 privlastnila jedna politická strana, komunistická, prerobila si ho na svoj obraz, ťažila z neho politický a morálny kapitál skoro 45 rokov. Všetko okrem seba hodnotila v hnutí odporu negatívne alebo skresľovala a zamlčovala. Bolo potrebné a nevyhnutné po páde komunistickej totality nové hodnotenie doterajšej odbornej literatúry, objektívne zhodnotiť ilegálnu činnosť všetkých smerov a zložiek odboja, politické, vojenské a hospodárske prípravy SNP, jeho prvé dni, orgány, bojovú činnosť,*

⁵ FREMAL, Karol. *Výber z diela*. Banská Bystrica : Trian, 2019, 224 s.

⁶ FREMAL, Karol – MARTULIAK, Pavol. *Dejiny Slovenska v rokoch 1914 – 1945*. Banská Bystrica : Univerzita Matej Bela, 1996, 122 s.

⁷ Generálny katalóg Slovenskej národnej knižnice v Martine eviduje 56 samostatných knižných jednotiek, na ktorých Karol Fremal participoval ako autor alebo spoluautor (kolektívne monografie, zborníky, pamätnice).

⁸ FREMAL, Karol. *Pamätnica Pedagogickej fakulty Banská Bystrica. 1954 – 1979*. Martin : Osveta, 1979, 179 s.

⁹ FREMAL, Karol. *Vyvrcholenie národnoslobodzovacieho boja proti fašizmu na strednom Slovensku v rokoch 1944 – 1945*. Martin : Osveta, 1989, 341 s.

¹⁰ FREMAL, Karol. *Slovenskí sociálni demokrati 1938 – 1944. Sociálnodemokratická strana v odboji a SNP*. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, 2014, 200 s.

¹¹ FREMAL, Karol. *Nekomunistický odboj na Slovensku v rokoch 1938 – 1944*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2021, 199 s.

¹² FREMAL, Karol. *Protifašistický odboj a Slovenské národné povstanie v slovenskej historiografii po roku 1989*. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, 2024, 215 s.

ozbrojené zložky, osobnosti, pomoc Sovietskeho zväzu a jeho vzťah k SNP, partizánsku vojnu v zime 1944/1945 a oslobodenie Slovenska.“

Profesora Karola Fremala treba vnímať aj ako člena banskobystrickej historiografickej školy, ktorej základy kladli a rozvíjali ju za garancie akademika Miloša Gosiorovského profesor Július Alberty, docenti Miloš Štilla, Andrej Golema, Vladimír Motoška a Valéria Chromeková, doktor Ján Stanislav, pokračovali v nej profesori Pavel Martuliak, Vojtech Korim, Vladimír Varinský a Dušan Škvarna.¹³ Osobitné priateľstvo a dlhoročná spolupráca ho viazala predovšetkým s generačným druhom Pavlom Martuliakom.¹⁴ V rámci vedecko-pedagogických aktivít sa profesor Karol Fremal podieľal na výchove stoviek učiteľov a stredoškolských profesorov dejepisu, ako aj viacerých vedeckých pracovníkov. Medzi nimi boli a sú Jaroslav Mazúrek, Stanislav Mičev, Pavol Parenička, Miroslav Kmeť, Peter Mičko, Marián Uhrín, Juraj Lepiš, Marek Syrný, Michal Schvarc, Jozef Jambrich, Peter Račko a iní odborníci na Slovenský štát, odboj a Povstanie. So svojimi kolegami a bývalými študentmi sa pravidelne na mesačnej báze „na haluškách“ stretával, pričom tieto priateľské stretnutia sa menili na prezentácie nových kníh, vedecké kolégia či kolokviá a diskusné fóra. Veruže sa na nich preberali ťažké a zložité témy, vzbudzujúce vášnivé diskusie a polemiky v celej historickej stredoslovenskej obci.

Každý historik má svoju profesionálnu česť, svoj názor, svoje výklady, závery a postoje, ktoré by mal interpretovať len na základe faktografie a objektívnej rekonštrukcie reality minulosti v kontextových a kauzálnych súvislostiach a determináciách. Aj vďaka rešpektovaniu týchto postulátov vyznieva profesor Karol Fremal ako rešpektovaný dejepisec a vysokoškolský učiteľ. No presne taký charakterový bol aj ako človek. Jeho ľudský a osobnostný profil obsahoval celý arzenál pozitívnych vlastností, predovšetkým išlo o česťnosť, otvorenosť, priamosť, priateľskosť, trpezlivosť, úprimnosť, zásadovosť, žičlivosť, ochotu vždy pomôcť a altruizmus, dôraz na odborný rozmer a erudovanosť, čo sa napokon premietalo a charakterizovalo popri osobnostnom profile i jeho bohatú vedecko-pedagogickú a publikačnú činnosť.

Karol Fremal sa stal nositeľom viacerých ocenení. Roku 1997 získal Cenu rektora Univerzity Mateja Bela za tvorbu učebníc dejepisu pre stredné odborné školy a učilištia. Roku 2008 a 2012 mu dvakrát udelili zlatú medailu Univerzity Mateja Bela – v prvom prípade za výskumnú, vedeckú, publikačnú a pedagogickú činnosť, v druhom za celoživotné dielo. Roku 2016 dostal Cenu primátora mesta Banská Bystrica. Profesor Karol Fremal bol nositeľom Ceny akademika Daniela Rapanta, ktorú mu udelil Historický odbor Matice slovenskej na rok 2016. Pri tejto vzácnej príležitosti pre TASR poznamenal: „*Je to pre mňa najvzácnejšie ocenenie, aké som kedy dostal, pretože hodnota ceny, ktorá nesie meno takej významnej osobnosti, akou bol a je Daniel Rapant, sa nedá vyčíslieť.*“ Aj tento výrok dokazuje, že Rapantova cena sa dostala do správnych a povolaných rúk

¹³ FREMAL, Karol. *50 rokov Katedry histórie FHV UMB v Banskej Bystrici 1954 – 2004*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2004, 47 s.

¹⁴ ALBERTY, Július – FREMAL, Karol – SNOPOKOVÁ, Blanka. *Pavol Martuliak. Biobibliografický portrét*. Banská Bystrica : Belianum, 2014, 109 s.

historika, regionalistu a pedagóga, Kremničana a Banskobystričana, pochádzajúceho i žijúceho v kraji, kde boli zlatonosné potoky a vrchy plné zlatých žíl, zlatých miest a zlatých ľudí, kde sa písala, zapisovala i píše naša história. A profesor Karol Fremal sa stal jej dôležitou súčasťou a činil svoju historickú misiu s nebývalou intenzitou až do posledného dychu, keď ako osemdesiatjedenročný 26. februára 2025 zomrel v Banskej Bystrici, kde sa s ním rodina, priatelia, kolegovia, historická, pedagogická a kultúrna obec, žiaci i širšia verejnosť rozlúčili 4. marca 2025 v krematóriu v Kremničke.

Česť jeho pamiatke!

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Archívne pramene

Archív Národného biografického ústavu Slovenskej národnej knižnice (fond Karol Fremal: oznámenie o obhajobe kandidátskej dizertačnej práce a iné biografické a bibliografické dokumenty)

Literatúra

FREMAL, Karol. *Výberová personálna bibliografia*. Banská Bystrica : Duma, 2000, 51 s.

V turbulentnom tridsaťročí. Kapitoly z dejín Slovenska v rokoch 1918 – 1948. Venované 70. narodeninám prof. PhDr. Karola Fremala, CSc. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, 430 s.

doc. PaDr. Pavol Parenička, CSc.
Slovenský literárny ústav Maticе slovenskej
P. Mudroňa 1
036 01 Martin
pavol.parenicka@matica.sk

RECENZIE

KOWALSKI, Wawrzyniec. *The Kings of the Slavs. The Image of a Ruler in the Latin Text of the Cronicle of the Priest of Duklja*. Leiden – Boston : Brill, 2021, 386 s. ISBN: 978-90-04-44763-9

Letopis popa Dukljanina v historiografii známy ešte ako *Barský rodoslov* alebo *Sclavorum reg(n)um* je stredoveký prameň, ktorý sa v južnoslovanskej historiografickej tradícii považuje za južnoslovanský náprotivok východoslovanskému prameňu *Povesti vremennych let* a západoslovanskému prameňu *Gesta Principum Polonorum* Gala Anonyma. V svetovej a v slovenskej historiografii je toto dielo menej zástupené, a preto je potrebné ho krátko predstaviť. *Letopis* pokrýva časové obdobie od 6. do 12. storočia a opisuje územie imaginovaného *Kráľovstva Slovanov*, ktoré väčšina historikov lokalizuje na priestore južných Slovanov. Hoci nejde o letopis v pravom zmysle slova, dielo pripisované anonymnému autorovi nazývanému *Pop Dukljanin*, pravdepodobne kňazovi z tohto regiónu, ponúka jedinečný príbeh, ktorý kombinuje historické udalosti, hagiografie, legendy a ústnu tradíciu, čo zdôraznil aj Wawrzyniec Kowalski, príslušník mladšej generácie poľských historikov. Pôvodne bol prameň napísaný v latinčine, ale autor prameňa tvrdí, že bol preložený zo strateného slovanského originálu. Aj keď vedecké diskusie o jeho pôvode a autorstve pokračujú, väčšina historikov jeho vznik zvyčajne datuje do druhej polovice 12. storočia, zatiaľ čo najstaršie zachované exempláre *Letopisu* pochádzajú zo 16. storočia. Vedecké diskusie o obsahu *Letopisu* pokračujú, o čom svedčí aj nová monografia Kowalského.

Hneď na úvod musím vyzdvihnúť a pochváliť Kowalského za to, že sa venuje tejto téme, ktorou sa bežne zaoberajú predovšetkým juhoslovanskí historici, a preto je väčšina odbornej literatúry v chorvátčine alebo srbčine, a teda pomerne nedostupná širšiemu okruhu čitateľov. Kowalského monografia v angličtine však otvára doširoka dvere novým generáciám historikov na celom svete. Svoju monografiu štruktúrne rozčlenil do siedmich kapitol. Každá kapitola začína jemným uvedením čitateľa do témy tak, že každá kapitola v úvodnej časti obsahuje otázky, ktoré si autor kladie. Pochváliť môžem najmä to, že koniec každej kapitoly je vybavený zhrnutím, ktoré obsahuje kľúčové výsledky každej kapitoly samostatne, čo umožňuje čitateľovi ľahko a jednoducho sledovať a prezerat' si tému, ale aj možnosť rýchlo zistiť hlavné výsledky každej kapitoly samostatne, ale aj monografie ako celku. Po poslednej kapitole nasleduje záver, mapy, genealogické stromy a indexy historických osobností, zemepisných názvov a napokon súčasných autorov.

Kowalski už na začiatku charakterizuje *Letopis popa Dukljanina* ako knihu o fiktívnych vládcov vymysleného kráľovstva. Hoci v názve monografie používa názov, ktorý lepšie zodpovedá obsahu prameňa, a to nie *Kráľovstvo Slovanov* (*Regnum Sclavorum*), ale *Králi Slovanov* (*Gesta Regum Sclavorum*), v súlade s historiografickou tradíciou v celom diele dôsledne používa názov *Kráľovstvo Slovanov*

(*Regnum Sclavorum*).¹ Od predchádzajúcich edícií prameňa s komentárom, ako aj od iných prác zaoberajúcich sa týmto historickým prameňom, ho odlišuje imagologický prístup. Namiesto hľadania skutočných osôb a udalostí, ktoré sa skrývajú v *Regnum Sclavorum*, stavia problém inak a predovšetkým sa pýta, na čo slúžili jednotlivé obrazy panovníkov a udalosti s nimi spojené. Inými slovami, zaujíma ho politický a kultúrny kontext, ktorý autora motivoval k tomu, aby panovníkov a ich činy predstavil práve takým spôsobom, ako ich predstavil. S odvolaním sa na Daniela Džina vychádza z predpokladu, že písomné stredoveké historické pramene sú predovšetkým produktom politického a kultúrneho diskurzu doby, v ktorej vznikali. Kowalski sa v monografii nemieni venovať všetkým panovníkom, ale len štyrom typickým predstaviteľom kráľovského rodu, ktorých považuje za panovníkov rozhodujúcich období v dejinách *Slovanského kráľovstva*. Tito panovníci sú Gót Ostroil spolu s Totilom, ďalej Svetopelek ako *Rex Legislator*, Pavlimír Belo ako obnoviteľ kráľovstva a Vladimír ako *Rex Martyr*. Každý z týchto panovníkov je podľa Kowalského spojený s pojmom začiatku, resp. nového začiatku. Rozoznáva body takýchto začiatkov ako 1. príchod Gótov a vláda pohanských kráľov, 2. krst a určenie hraníc kráľovstva počas vlády Svetopeleka, t. j. skutočné založenie kráľovstva; 3. obnovenie kráľovstva počas Pavlimíra Bella a napokon 4. obdobie mučeníckej smrti kráľa Vladimíra ako obety za založenie kráľovstva, ktorá zabezpečí, že kráľovstvo bude pokračovať. Pri každom z nich sa snaží určiť ich funkciu v politickom a kultúrnom kontexte doby a priestoru, v ktorom prameň vznikol. To je aj ústredná časť jeho práce, ktorej sú venované tretia, štvrtá, piata a šiesta kapitola. Politický a kultúrny kontext, ktorý autora motivoval k tomu, aby vybraných panovníkov zobrazil práve tak, a nie inak, sa Kowalski snaží pochopiť porovnávaním s inými podobnými textami, napríklad prameňom *Historia Salonitana*, splitského arcidiakona Tomáša. V súvislosti s tým poukazuje na to, že medzi oboma zdrojmi existuje niekoľko paralel, ktoré sú najviditeľnejšie v príbehu o príchode Gótov a v príbehu o založení Ragusy. Ako naznačuje už podtitul, Kowalski sa zameriava na rôzne modely ideálneho panovníka. Opiera sa pritom o typy alebo modely panovníkov, ktorými sa pred ním zaoberali Robert Folz, Gábor Klaniczay a Smilja Marjanović-Dušanić. Medzi tieto modely patria okrem iných napr.: *Rex Iustus*, *Rex Martyr*, *Rex Confessor*, *Rex Fundator*, *Rex Renitens*, *Rex Bellicosus* atď. Kowalski si za úlohu kladie priblížiť významy, ktoré sa skrývajú za dejinami imaginárneho kráľovstva tak, že sa snaží rozpoznať tradíciu, v ktorej sa pripisoval priebeh osudov jeho najvýznamnejších panovníkov. Pri spracovaní každej z kapitol sa riadi týmito otázkami: Z akých prvkov je príbeh zložený? Aké obrazy panovníka a jeho vlády z neho vyplývajú? Akú funkciu mali motívy v naratívnej koncepcii *Regnum Sclavorum*? Odvoláva sa autor na nejakú tradíciu, ak áno, na ktorú? Je možné priradiť určité kráľovské postavy k modelom stredovekého panovníka?

¹ Čítanie názvu *Gesta regum Sclavorum* namiesto *Regnum Sclavorum* nedávno navrhol srbský historik Tibor Živković, pričom tvrdí, že chyba *Regnum Sclavorum* namiesto *Regum Sclavorum* pochádza od Ivana Lucića, otca chorvátskej historiografie, z polovice 17. storočia.

Prvá a druhá kapitola slúžia ako úvod do problematiky. Kowalski tu predstavuje svoje metodologické východiská, podrobnejšie predstavuje kroniku, predovšetkým jej vonkajšie charakteristiky, a zaoberá sa otázkou autorstva, toposu, symbolov a štruktúr, ktoré autor *Regnum Sclavorum* použil. Tiež rozoberá model ideálneho vládcu, potom sa pokúša nájsť súvislosti medzi kronikami a miestnou tradíciou. Na záver tejto časti uvádza historiografickú produkciu o *Letopise*, ktorá vznikla pred jeho monografiou. Okrem iných hovorí o prácach Jovana Radojčiča, Ferda Šišiča, Slavka Mijuškovića, Vladimira Mošina, Jána Lešného, Tibora Živkovića a Solange Bujan, ktorá predstavila kontroverzné tvrdenie, že Kronika je vlastne falzifikát zo 16. storočia. Nezdržiava sa príliš dlhým opisom vonkajších zvláštností prameňa, ale uvádza hlavne to, čo uviedli autori pred ním, pokiaľ ide o autorstvo, čas a miesto stvorenia. Pri vyvodzovaní záverov o dobe vzniku prameňa a jeho autorovi je však oveľa opatrnejší ako napríklad Tibor Živković a iní. Tvrdí, že o autorovi, t. j. popovi Dukljaninovi, sa vie iba to, že písal po latinsky a že bol kňazom. Keďže stopy *Letopisu* možno nájsť v Dandolovej kronike z ok. roku 1350, usudzuje, že najneskorší čas vzniku *Letopisu* je pred polovicou 14. storočia. Argumentuje to aj tým, že to bolo obdobie najväčšej moci vládnucej dinastie Balašičovcov, ktorej ambície siahali oveľa ďalej, ako sa rozprestieralo územie starej Dukly. S tým podľa neho súvisia aj autorove motívy na napísanie *Regnum Sclavorum*. Kowalski sa domnieva, že autor musel vybudovať rozprávanie o jednotlivých panovníkoch, pričom čerpal z miestnych ústnych alebo písomných tradícií, ktoré nám nie sú dostupné, ale boli zrozumiteľné jeho súčasníkom. Hoci existuje viacero verzií textu *Letopisu* (latinská vatikánska redakcia, belehradská redakcia, redakcia Marka Marulića, taliansky preklad Mavra Orbiniho a chorvátska redakcia) vo svojom výskume predovšetkým vychádza z latinskej redakcie, ktorá podľa neho vykazuje znaky najstaršieho textu. Napriek tomu v prípade potreby využíva aj iné redakcie, najmä chorvátsku.

V tretej kapitole sa Kowalski venuje zobrazeniu gótskych vládcov v *Regnum Sclavorum* ako základných postáv v predstavách o dejinách Slovanov. Tvrdí, že autorova voľba začať Totilom a Ostroilom nebola iba naratívny rozhodnutím, ale zámerným ideologickým krokom, ktorý mal spojiť slovanský pôvod so širšou tradíciou barbarských vládcov. Zobrazenie týchto Gótov ako „náčelníkov-dobyvateľov“ sa zhoduje so stredovekými archetypmi, ktoré predstavujú barbarské korene raného slovanského spoločenstva. Porovnaním *Regnum Sclavorum* s inými stredovekými textmi, ako sú *Chorvátska redakcia letopisu* a *Historia Salonitana Tomáša Archidiakona*, Kowalski poukazuje na odlišné reprezentácie úlohy Gótov v dejinách regiónu. Poznomenáva, že *Regnum Sclavorum* predstavuje Gótov ako samostatnú, ale zakladateľskú silu, čo je v kontraste s inými zdrojmi, ktoré naznačujú kontinuitu medzi Gótmí a Slovanmi. V tejto kapitole sa zaoberá aj tým, ako kronikárova znalosť gótskych dejín, najmä spojenie s ariánskou herézou, ovplyvňuje zobrazovanie Gótov buď ako pohanov, alebo heretických kresťanov s ohľadom na rôzne pramene.

V nasledujúcej kapitole sa Kowalski zaoberá postavou kráľa Svetopeleka v *Regnum Sclavorum* a predstavuje ho ako príklad ideálneho modelu *Rex Legislator*. Svetopelek začleňuje svoje kráľovstvo do kresťanstva a zavádza nový spoločensko-politický a cirkevný

poriadok. Kowalski naznačuje, že Svetopelekovo zobrazenie je ovplyvnené historickou postavou Svätopluka, veľkomoravského kniežaťa, hoci *Regnum Sclavorum* vynecháva negatívne črty tradične spájané so Svätoplukom. Za zmienku stojí jeho konštatovanie, že je isté, že moravský Svätopluk nebol presným prototypom Jadranského Svetopeleka, aj keď majú spoločné meno a niektoré aktivity. Rozprávanie o Svetopelekovom krste a synode na poli v Dalme, ktorú zvoláva, odráža širšiu tradíciu slovanských christianizačných legend obklopených postavou svätého Konštantína. Kowalski sa venuje aj otázke neprítomnosti Metoda v *Regnum Sclavorum*. Pripisuje ju negatívnemu vnímaniu latinského duchovenstva v Dalmácii a vykresleniu Svetopeleka ako zákonodarcu, ktorý zjednocuje kráľovstvo. V kapitole dospieva k záveru, že legenda o Svetopelekovi slúžila na legitimizáciu nového kresťanského poriadku, pričom sa zdôrazňovala jeho úloha zjednotiteľa a zákonodarcu v druhej fáze kráľovstva, počas ktorej sa slovanská spoločnosť integrovala do širšieho latinského kresťanského sveta.

Štvrtá kapitola je venovaná postave Pavlimíra Bellu, ktorý je vykreslený ako zakladateľ Ragusy a obnoviteľ *Slovanského kráľovstva*. Kowalski interpretuje Pavlimírovo zobrazenie ako slúžiace viacerým účelom vrátane legitimizácie nárokov duklianskych vládcov na Ragusu počas konfliktov s biskupstvami v Bare a Raguse. Prívlastok „Bello“ odráža Pavlimírov obraz bojovného, víťazného panovníka, čo ho stotožňuje s ideálnym modelom *Rex bellicosus*. Kowalski tvrdí, že Pavlimírov príbeh bol pravdepodobne vytvorený na podporu politických ambícií duklianskych vládcov, najmä v súvislosti so založením Ragusy. Kapitola tiež porovnáva rôzne verzie *Letopisu*, pričom si všima absenciu Pavlimíra v chorvátskom texte, čo naznačuje, že latinská redakcia bola prispôbená iným špecifickým politickým cieľom. Pavlimír je vykreslený ako zjednocujúca postava, ktorá spája rímske a slovanské dedičstvo a obnovuje *Slovanské kráľovstvo* po vnútorných sporoch, čo má podľa Kowalského symbolizovať legitimitu a kontinuitu toho istého *Slovanského kráľovstva*.

V poslednej kapitole, ktorá sa zaoberá ústrednou témou, sa Kowalski zameriava na legendu o kráľovi Vladimírovi, ktorého príbeh znamená posun v geografickom a tematickom zameraní príbehu. Vladimír je vykreslený ako vzor ideálneho kráľa, ktorý sa vyznačuje sebaobetovaním a svätým mučeníctvom. Podľa Kowalského Vladimír predstavuje ideálny model *Rex martyr*. Tvrdí, že Pop Dukljanin použil Vladimírovu legendu na vytvorenie nového modelu kráľovskej moci, odlišného od predchádzajúcich panovníkov, ktorí boli definovaní skôr vojenskou zdatnosťou. Kapitola rozoberá možný pôvod Vladimírovej legendy, pričom si všima jej prepojenie s byzantskými a starozákonnými tradíciami. Kowalski naznačuje, že transformácia rozprávania z gótskych náčelníkov na kresťanských kráľov, akým bol Vladimír, odráža širšie ideologické ciele *Letopisu*, najmä v legitimizácii slovanských vládcov prostredníctvom rozprávania o obetovaní a svätosti. Legenda o Vladimírovi, zakotvená vo fiktívnej dynastii, slúži ako vyvrcholenie rozprávania kroniky a zdôrazňuje duchovnú a ideologickú legitimitu *Slovanského kráľovstva* počas jeho úpadku.

V exkurze sa Kowalski zaoberá chorvátskou redakciou *Letopisu* so špecifickým zameraním na smrť kráľa Zvonimíra. Konštatuje, že hoci chorvátsky text do značnej

miery kopíruje latinský originál, výrazne sa rozchádza s ním v zobrazení Zvonimírovej vraždy. *Chorvátska redakcia* obsahuje slovanské naratívne prvky, ako napríklad legendu o svätom Václavovi, čo naznačuje odlišnú naratívnu tradíciu. Kowalski tvrdí, že tieto rozdiely odrážajú zámer autora chorvátskej redakcie zosúladiť rozprávanie s miestnymi záujmami a zdôrazniť zodpovednosť Chorvátov za pád kráľovstva, na rozdiel od *latinskej redakcie*, ktorá sa zameriava na vinu kresťanov a herézu. Táto kapitola poukazuje na to, ako boli rôzne redakcie *Letopisu* prispôbené na sprostredkovanie špecifických kultúrnych a ideologických posolstiev, čo odráža heterogénnosť textu a jeho recepcie medzi južnoslovanskými národmi.

Na záver môžeme povedať, že Kowalski vo svojej monografii zdôrazňuje, že v *Regnum Sclavorum* sa miešajú historické a fiktívne prvky, pričom akcentuje naratívnu konštrukciu modelových panovníkov, ktorej cieľom je sprostredkovať ideologické posolstvá. Naznačuje, že štruktúra *Letopisu* bola navrhnutá tak, aby ilustrovala vývoj kráľovstva od barbarského pôvodu ku kresťanskému kráľovstvu. Tvrdí, že napriek svojej fikcionalizácii *Letopis* ako prameň ponúka cenné poznatky o stredovekej imaginácii. Jeho analýza s imagologickým prístupom odlišuje jeho monografiu od ostatných prác, ktoré sa doteraz *Letopisom* zaoberali, a preto má potenciál významne prispieť k poznaniu miesta *Letopisu* v juhoslovanskej historiografii, pričom vyvažuje uznanie jej kontroverzného charakteru s docenením jej trvalého kultúrneho významu.

Anton Lisjak

LACKO, Martin (ed.). *Partizánske zločiny v pamäti národa (Príbeh z rokov 1944 – 1945). Partizánske : Múzeum ozbrojených zložiek 1939-1945, o. z., 2024, 144 s. ISBN 978-80-974511-1-0.*

Pri príležitosti 80. výročia vypuknutia Slovenského národného povstania sa na knižné pulty dostalo viacero titulov venujúcich sa atrocitám na našom území z obdobia 1944 až 1945. Po monografii Marcela Maniaka *Navždy napísané krvou. Vojnové zločiny* z popradského vydavateľstva TabitaArt opisujúcej vojnové zločiny príslušníkov ozbrojených síl Nemecka, Sovietskeho zväzu, Rumunska a slovenských povstalcov i partizánov zostavil historik Martin Lacko popis 7 krvavých udalostí odohrávajúcich sa na Slovensku v závere druhej svetovej vojny. Po úvode z pera zostavovateľa nasleduje 7 textových kapitol ukončených zoznamom skratiek, prílohou a menným registrom.

V texte predhovoru Z bojov za demokraciu v roku 1944 zostavovateľ uviedol, že z 90 000 príslušníkov Brannej moci Slovenskej republiky sa do Slovenského národného povstania v auguste 1944 zapojilo asi 18 000, teda 20 %. Počas predchádzajúcich spoločensko-ekonomických formácií sa o odvrátenej strane rezistencie odvážil písať z domácich autorov iba Jozef Jablonický v knihe *Povstanie bez legend*. Zatiaľ čo nacistický okupačný teror zapríčinil na Slovensku smrť asi 5 000 obyvateľov, zločiny partizánov a povstalcov si vyžiadali približne 2 000 obetí.

Prvý príbeh Ladislav Littrich: Spomienky na puč v Turci pochádza od zástupcu starostu Turčianskeho Svätého Martina L. Littricha (1905 – 1989) a opisuje činnosť Revolučného partizánskeho tribunálu v Sklabini, ktorý odsúdil na smrť 150 ľudí. Podľa jeho údajov bolo v Turčianskosvätomartinskom okrese popravených 320 nevinných civilistov. Po emigrácii do Rakúska koncom vojny sa Ladislav Littrich rozhodol pre odchod do Austrálie, kde sa stal spoluzakladateľom Združenia austrálskych Slovákov.

Príbeh Jozef Nemčok: Za podporu Slovenského štátu – odstrelenie sa týka zamestnanca Daňového úradu v Kremnici Karola Nemčoka (1909 – 1974) z obce Šváb, ktorý ako člen Hlinkovej slovenskej ľudovej strany koncom augusta 1944 po odsúdení na trest smrti partizánskym súdom prežil strieľanie väzňov a podarilo sa mu zranenému utiecť z masového hrobu. Po oslobodení strávil ešte 18 mesiacov vo väzení a v dôsledku „Februárového víťazstva pracujúceho ľudu“ sa z neho ako bývalého daňového úradníka stal robotník premiestnený do práce v Okresnom stavebnom podniku Šahy. Životnú skúsenosť svojho otca podal jeho syn Jozef Nemčok (1936 – 2024) ako jeden zo 7 potomkov K. Nemčoka.

Ďalší príbeh Josef Pöss: Dni hrôzy v Sklenom podal miestny farár Josef Pöss narodený v roku 1916 v Handlovej. Prežil hromadnú popravu v Sklenom zo septembra 1944 a následne bol odvezený do tábora na zámku v Slovenskej Ľupči. V októbri 1944 evakuoval do Rakúska, kde po skončení vojny pôsobil ako duchovný. Pastoračiu vykonával aj v západnom Nemecku ako dušpastier vyhnaných Nemcov a v roku 1970 obdržal titul monsignor.

Príbeh Josef Maday: Krvavá štiavnická štreka približuje svedectvo tohto kňaza (1915 – 1987), ktorý bol v obci Veľké Pole počas druhej svetovej vojny katolíckym kňazom. Počas Slovenského národného povstania ho zaistili partizáni a pracoval v tábore Brezno – Rohozná. Po oslobodení ho internovali v Königsbergu a v roku 1946 sa zaradil k Nemcom vysťahovaným zo Slovenska. Ako kaplán pôsobil v Nemeckej spolkovej republike až do odchodu do dôchodku.

Svedectvo Paula Fáberová: Keď prichádzali Nemci, ľudia plakali od radosti vzišlo od zamestnankyne notárskeho úradu z Veľkého Poľa, kde v roku 1919 pod menom Paula Mötzbauchelová prvýkrát uzrela svetlo sveta. Stala sa svedkyňou trýznenia zaistených osôb povstalcami vo vagónoch na trase zo Žarnovice do Banskej Štiavnice. V októbri 1944 evakovala do Sudet a po skončení vojny nemusela byť napriek nemeckej národnosti vysídlená z krajiny vďaka jej manželstvu uzatvorenému so Slovákom. Neskôr žila v obci Nová Ves nad Žitavou.

Predposledný príbeh Štefan Fárek: Prežil vlastnú popravu je venovaný bývalému vládnu komisarovi obce Kľak a miestnemu obchodníkovi Štefanovi Fárekovi, ktorý sa tam narodil v roku 1897. V decembri 1944 mu ako bývalému príslušníkovi Hlinkovej gardy partizánsky súd uložil trest smrti zastrelením, ale podarilo sa mu so zranením vyhrabať z masového hrobu. Ukrýval sa na kremnickej fare a v tamjšej nemocnici, pred prechodom frontu evakoval do Zbehov pri Nitre. Po oslobodení sa nevyhol ani lynčovaniu zo strany rodákov pre podozrenie z účasti na vypálení obce Nemcami a ani vyše sedemmesačnému väzeniu v Novej Bani až do decembra 1945. V nasledujúcom roku bol za kolaborantstvo odsúdený novobanským okresným ľudovým súdom na osemmesačné väzenie v Banskej Bystrici, zomrel až v roku 1978.

Záverečné svedectvo Pavel Mihalka: Povstanie pod Tribečským pohorím opisuje zážitky vysokoškolského študenta s pôsobením údajne až 3 000 partizánov v katastri obce Zlatno počas Slovenského národného povstania. Budúci RNDr. Ing. P. Mihalka priblížil vtedajšie partizánske popravy, ubytovávanie vojakov Veľkonemeckej ríše v Zbehoch aj leteckú nehodu nad touto obcou nachádzajúcou sa v okrese Zlaté Moravce.

Odstup ôsmich decénií od Slovenského národného povstania neznamená, že by názory profesionálnych i amatérskych historikov na jeho priebeh boli jednotné, predovšetkým však už v súčasnej dobe slobodného bádania absentuje unifikovaný náhľad na toto vojenské vystúpenie z roku 1944 príznačný pre režim z obdobia 1948 až 1989. Aj s priblížením osobných svedectiev jeho pomaly miznúcich účastníkov či ich potomkov v rámci orálnej histórie je možné zaznamenať všetky aspekty povstaleckých aj partizánskych akcií v čase rezistencie. Pripomenutie si obetí z radov karpatských Nemcov či prívržencov vtedajšieho domáceho režimu z augusta až októbra 1944, ktorých počet bol nepochybne menší než obetí nacistického teroru, môže prispieť ku komplexnému spracovaniu takmer 60-dňového výseku slovenských dejín polovice XX. storočia.

Rudolf Manik

**PEJS, Oldřich. Slovensko-chorvatské vojenské
vztahy (1941 – 1945). Banská Bystrica : Múzeum
Slovenského národného povstania, 2024, 184 s.
ISBN 978-80-974274-7-4.**

V predvečer osláv 80. výročia ukončenia druhej svetovej vojny sa na náš knižný trh dostalo množstvo publikácií venovaných tomuto globálnemu konfliktu. Po viacerých monografiách zaoberajúcich sa vojnovým vzťahom Slovenska s Nemeckom, Talianskom a Rumunskom vzišla z pera historika a právnika Oldřicha Pejsova kniha týkajúca sa slovenskej vojenskej spolupráce s ďalším členom Osi – ustašovským Chorvátskom. Po úvode predkladaná publikácia obsahuje 13 kapitol, záver, obrazovú prílohu, zoznam prameňov a literatúry i menný register.

V kapitole Nezavisna Država Hrvatska, Nemci a Taliani je spomenuté vyhlásenie samostatnosti Nezávislého chorvátskeho štátu (NDH) 10. apríla 1941 Slavkom Kvaternikom na Námestí svätého Marka v Záhrebe. Práve budúci minister vojny maršal (vojskovoda) S. Kvaternik sa podieľal na kreovaní chorvátskeho vojska (*Domobrana*), žandárstva (*Oružništvo*) a Ustašovskej milície (*Ustaška vojnica*). Na organizáciu ozbrojených síl však mali významný vplyv tiež *Nemecký splnomocnený generál v Chorvátsku* genmjr. Edmund Glaise von Horstenau i velitelia talianskej vojenskej misie: najskôr brig. gen. Giovanni-Battista Oxilia a od augusta 1942 brig. gen. Giancarlo da Re.

Otázky vzájomných vzťahov sú rozoberané aj v kapitole Chorvátski separatisti a slovenskí radikáli. V čase napadnutia Juhoslávie Nemeckom, Talianskom, Maďarskom a Bulharskom v apríli 1941 bolo na celom území Slovenska vyhlásené zatienenie, zriaďovali sa núdzové protiletecké kryty, aktivovala sa hlásna služba, protiletadlové delostrelectvo zaujalo palebné postavenia a vzdušné zbrane držali pohotovosť v dôsledku údajného nebezpečenstva náletov britského, juhoslovanského a dokonca gréckeho (!) letectva. Predsedom vlády Chorvátska sa po vyhlásení nezávislosti stal pohlavník Ante Pavelič stojaci na čele hnutia Ustaša a disponujúci hodnosťou plukovníka generálneho štábu Domobrany. Diplomatickým zástupcom Slovenska sa v Záhrebe v rangu chargé d'affaires stal bývalý šéf Úradu propagandy Karol Murgaš vystupujúci v uniforme Hlinkovej gardy. Slovenským vyslancom v Záhrebe bol menovaný Jozef Cieker, na poste vyslanca Chorvátska v Bratislave sa zase v priebehu vojny vystriedali Dragutin Tóth, Josip Berković a Mladen Lorković.

Kapitola Spojenci na bojiisku pojednáva o „bratstve v zbrani“ medzi Slovenskom a Chorvátskom účastníkmi sa spoločne ako členské krajiny Paktu proti Kominterne bojujú na východnom fronte proti Sovietskemu zväzu. Záhreb vyslal do operácie Barbarossa 369. zosilnený peší pluk pod velením plk. Ivana Markulja, ľahký motorizovaný oddiel pplk. Egona Žitnika i 15. stíhaciu letku. Došlo tiež k vzájomnému vyznamenávaniu dôstojníkov rôznymi dekoráciami, napr. por. Pracovného sboru Ondrej Krišák sa stal nositeľom Odznaku Chorvátskej námornej légie. Slováci spolupracovali s Chorvátmi pri

zápoleniach na pobreží Azovského mora, ale aj na Dunaji a pri slovenských vojakoch na východnom fronte pôsobili tiež chorvátski novinári. Vojenským a leteckým atašé Slovenska v Záhrebe sa stal plk. pech. Alojz Androvič a rovnaký rang Chorvátska v Bratislave zastával mjr. jazd. Ante Krpan.

V kapitole Na scénu vstupuje Čatloš je priblížená participácia ministra národnej obrany gen. I. tr. Ferdinanda Čatloša na slovensko-chorvátskych vojenských vzťahoch. Pendantom v Nezavislom chorvátskom štáte mu bol minister Domobrany maršal Slavko Kvaternik, ktorý bol zástupcom poglavnika s titulom *doglavnik* disponujúci aj najvyššou hodnosťou Ustaše ako *krilnik*.

Z kapitoly Begić na Slovensku je možné sa dozvedieť, že obdobne ako Kvaternik aj štátny tajomník Domobrany generál Vilko Begić pôsobil pôvodne v rakúsko-uhorskej c. a k. brannej moci. Ministerstvo chorvátskej domobrany zriadené v júni 1941 bolo v októbri 1942 premenované na Ministerstvo domobrany a v januári 1943 na Ministerstvo ozbrojených síl. Vzťahy oboch štátov Osi sa upevnili po uzatvorení slovensko-chorvátskej obchodnej dohody z októbra 1941. Autor sa podrobne venuje aj dodávkam zbraní a vojenského materiálu zo Slovenska do Chorvátska v roku 1942, došlo tiež k signácii Zápisu na pamäť medzi Ministerstvom národnej obrany SR a chorvátskym vyslanectvom v Bratislave. Okrem toho Slovenská republika zaslala do NDH až 15 000 vojenských uniforiem.

V kapitole Čatloš v Záhrebe je uvedené, že na oslavy 1. výročia nezávislosti pricestovala v apríli 1942 do Záhrebu slovenská vojenská delegácia na čele s ministrom vnútra a predsedom Slovensko-chorvátskej spoločnosti Alexandrom Machom, ako aj veliteľom pozemného vojska gen. I. tr. Alexandrom Čunderlíkom. V júni 1942 navštívil Záhreb už aj samotný minister národnej obrany gen. I. tr. F. Čatloš, ktorému bol udelený Veľkokríž koruny kráľa Zvonimíra s hviezdou a mečmi s právom nosiť titul rytier (*vitez*). Čatloša zaujala i existencia Domobraneckej vojenskej akadémie, v Chorvátsku existovalo tiež pre 7- až 10- ročných žiakov *Domobranecké učilište „Poglavika Ante Pavelića“*.

Kapitola Kvaternik na Slovensku sa týka už návštevy samotného ministra chorvátskej Domobrany mrš. Slavka Kvaternika v Slovenskej republike v júli 1942. Pri tejto príležitosti mu na zámku na Javorine prezident Slovenskej republiky Mons. ThDr. Jozef Tiso udelil Vojenný veľkokríž.

Následné zmeny na vnútropolitickej scéne Nezavislého chorvátskeho štátu rozoberá kapitola Kvaternikov pád. Neschopnosť Domobrany vysporiadať sa so siliacim partizánskym hnutím bola pričítaná práve maršalovi, ktorý bol zo svojej ministerskej funkcie nakoniec v októbri 1942 odvolaný obdobne ako jeho syn plk. Ustaše Eugen Dido Kvaternik z postu *Riaditeľa verejného poriadku a bezpečnosti* (šéfa štátnej bezpečnosti). Maršal Slavko Kvaternik odišiel vzápätí na zdravotnú dovolenku na Slovensko, koncom roka sa vrátil do Chorvátska a v januári 1943 bol penzionovaný. Od februára 1943 žil na Slovensku plk. Eugen Dido Kvaternik až do septembra 1944, kedy vycestoval za otcom do Semmeringu. Na území NDH došlo ku zriadeniu funkcie *Veliteľa nemeckých vojsk v Chorvátsku*, ktorým sa stal generál pechoty Rudolf Lütters.

Z kapitoly Na rázcestí vyplýva nadväzovanie chorvátsko-slovenských vzťahov v rôznych oblastiach vrátane vzájomných návštev vojakov, horolezcov, futbalistov či

umelcov. Došlo k uzatvoreniu dvojstrannej dohody o vydávaní a právnej pomoci v trestných veciach, na prelome novembra a decembra 1944 sa v Záhrebe uskutočnil *Týždeň slovenskej kultúry*. V júni 1942 navštívil Bratislavu generál Vladimír Kren, ktorý bol hlavou *Oddielu vzdušných síl chorvátskej Domobrany*, neskôr *Veliteľstva vzdušných síl Chorvátska*. Letectvo NDH sa neskôr premenovalo na *Veliteľstvo vojnového letectva*, v roku 1944 na *Veliteľstvo vojenského letectva*. Podľa vzoru nemeckého *Nationalsozialistischer Fliegerkorps* existovali obdobné organizácie *Slovenský letecký zbor* a v NDH *Hrvatska krila*. Vo februári 1943 bol pohlavníkom Ante Pavelićom udelený Veľkokríž koruny kráľa Zvonimíra s hviezdou a mečmi generálovi I. triedy Alexandrovi Čunderlíkovi. Na slávnosti odhalenia pomníka pri 1. výročí smrti hodnostne najvyššieho dôstojníka slovenskej armády padlého na fronte pplk. pech. Eugena Budinského sa v auguste 1943 v Ružomberku zúčastnil okrem gen. Vladimíra Krena (veliaceho chorvátskemu letectvu do septembra 1943) aj vedúci chorvátskeho armádneho športu pplk. Josip Vitasek.

Kapitola Slovenský vojenský atašé v Záhrebe popisuje činnosť plk. pech. Alojza Androviča, ktorý sa toho postu zhostil v máji 1943 popri svojej funkcii vojenského a leteckého atašé v Budapešti. Na krytie svojich výdavov prevzal sumu 100 000,- kún, pričom 100 vtedajších kún zodpovedalo hodnote 58,14 ks. Spolupráca oboch štátov prebiehala aj v oblasti kinematografie medzi filmovou spoločnosťou *Nástup a Štátnym filmovým záväzkom „Chorvátsky film“*, na premietaní slovenskej snímky *Od Tatier až po Azovské more* v auguste 1943 v Záhrebe sa zúčastnil aj náčelník chorvátskej metropoly Ivan Werner či prednosta slovenskej Vojenskej propagandy pplk. gšt. Ladislav Lavotha. Po odvolaní nástupcu mjr. jazd. Anteho Krpana, ktorým bol adm. Duro Jakčin, za nového chorvátskeho vojenského atašé v Bratislave bol menovaný v apríli 1943 plukovník jazdecka Milan von Dessovič.

V nasledujúcej kapitole Úpadok je možné dozvedieť sa o pristúpení Chorvátska k Ženevským konvenciám z roku 1929 o zaobchádzaní s vojnovými zajatcami a o zlepšení osudu ranených a chorých príslušníkov ozbrojených síl v poli z januára 1943. Záhreb sa síce zapojil do ťaženia na východnom fronte, Sovietskemu zväzu však vojnu nevyhlásil. Počet chorvátskych zajatcov na bojisku prevýšil 800 vojakov a legionárov. Dňa 18. januára 1943 pohlavník výnosom vyhlásil v štáte výnimočný stav, operačne územie krajiny podliehalo nemeckému *Vrchnému veliteľovi Juhovýchod* generálplukovníkovi Alexandrovi Löhrovi. Po maršalovi S. Kvaternikovi prevzal v októbri 1942 kreslo ministra Domobrany sám pohlavník. A. Pavelić a od septembra 1943 post ministra ozbrojených síl zastával už generál Friedrich Navratil. Na Slovensko sa uchýlilo viacero chorvátskych expolitikov, okrem maršala S. Kvaternika a jeho syna plk. E. D. Kvaternika tiež minister pravosúdia a náboženstva Jozo Dumandžić, minister zahraničia Stjepo Perić, doglavnik Jure Pavičić či náčelník štábu *Ustašovskej milície* plk. Ustaše Oton Čuš. Slovenská republika poskytovala aj kúpeľné pobyty v Piešťanoch a Trenčianskych Tepliciach vojakom spojeneckých krajín vrátane Chorvátska, Nemecka, Talianska, Rumunska, ale i Maďarska.

Predposledná kapitola Agónia približuje dobu po príchode Viktora Bečka, ktorý dovtedy zastával rang generálneho konzula Slovenska v Prahe, ako nového slovenského vyslanca v Chorvátsku do Záhrebu vo februári 1944. Pre potreby slovenskej armády sa

uskutočnil z NDH v júni až júli 1944 nákup 364 koní, slovenským zmocnencom pri tejto dodávke realizovanej za účelom likvidácie chorvátskeho clearingového dlhu bol pplk. jazd. Ján Malár. Po kapitulácii Talianska Nemci ponechali na Apeninskom polostrove 2 700 vojakov a četníkov II. chorvátskej légie za účelom výkonu strážnej služby. Už od júla 1943 na čele ozbrojených síl Osi na Balkáne stál *veliteľ Skupiny armád „F“* generál poľný maršal Maximilian slobodný pán von Weichs. Od januára 1944 namiesto gen. F. Navratila na poste ministra ozbrojených síl pôsobil gen. Ustaše (krilnik) Ante Vokić, vrchným veliteľom ozbrojených síl sa stal gen. Matija Čanić. V auguste 1944 bol však z postu ministra gen. Ante Vokić pre prípravu protištátneho prevratu odvolaný a koncom vojny aj popravený.

Ostatná kapitola Zánik už v svojom názve poukazuje na ukončenie vzájomných chorvátsko-slovenských vzťahov na jeseň 1944. Ministrom ozbrojených síl bol po A. Vokićovi od augusta 1944 viceadmirál Nikola Steinfl a po odvolaní gen. E. Glaise von Horstenau v septembri 1944 sa o 3 mesiace neskôr stal novým *Nemeckým splnomocneným generálom v Chorvátsku* SS-Obergruppenführer a generál polície Hans-Adolf Prützmann. V novembri 1944 sa zlúčila Domobrana s Ustašovskou milíciou do jednotných ozbrojených síl tvorených až 19 divíziami, ich najvyšším veliteľom sa stal pohlavník A. Pavelić. Organizačne sa členili na 5 zborov: Pohlavníkov telesný a II. – IV. ustašovský zbor. Ešte v auguste 1944 slovenský prezident Mons. ThDr. J. Tiso udelil vyznamenania vybraným nemeckým, rumunským a chorvátskym vojenským činiteľom. O mesiac neskôr už s Chorvátskom prerušilo diplomatické styky Fínsko aj Bulharsko a v decembri 1944 nahradil na poste vojenského a leteckého ataše Slovenska v Maďarsku a Chorvátsku plk. pech. Alojza Androviča stot. gšt. František Hanus. Podľa zistení autora posledný prípis od chorvátskeho ministerstva ozbrojených síl v doručovacej knihe vyslanectva Slovenska je datovaný 7. 4. 1945. V tom čase ešte pôsobili v Záhrebe vedúci diplomatických misií Nemecka, Japonska, Maďarska, Slovenska a Španielska. To už od marca 1945 stál na čele nemeckých i chorvátskych ozbrojených síl *veliteľ Skupiny armád „E“* generálplukovník Alexander Löhr. Záverečnou bodkou bolo menovanie generála Vjekoslava Luburića za najvyššieho veliteľa chorvátskych ozbrojených síl na ústupe 8. mája 1945 zo strany pohlavníka A. Pavelića.

Predkladaná monografia Oldřicha Pejsa je prvým spracovaním vzťahov dvoch spojeneckých členských štátov Osi – Slovenskej republiky a Nezávislého chorvátskeho štátu počas druhej svetovej vojny v rokoch 1941 až 1945. Autor pri jej písaní použil množstvo primárnej i sekundárnej literatúry vrátane archívnych prameňov, pričom spomenul aj peripetie pri získavaní pôvodných dokumentov práve z archívov na území bývalej Juhoslávie. Predkladanej tematiky sa však zhostil skutočne poctivo, knihu vhodne doplnil o fotografickú dokumentáciu. Kvitovať možno jeho prioritu vo výskume interakcie dvoch slovanských krajín nachádzajúcich sa až do trpkého konca v jednom z 2 vojenských blokov globálneho konfliktu v období 1939 – 1945.

Rudolf Manik

DUREC, Jaroslav. *Dejiny Zemského učiteľského spolku na Slovensku (1919 – 1942)*. Martin : Matica slovenská, 2024, 144 s. ISBN 978-80-8128-834-13

Dielo je výsledkom práce mladého historika Dr. Jaroslava Dureca, ktorý je zároveň vedeckým pracovníkom Slovenského historického ústavu Matice slovenskej. Ako prvý sa tu monograficky zaoberá dejinami Zemského učiteľského spolku (ZSU), ktorý vznikol v roku 1919 a v rámci rôznych transformácií samostatne pôsobil až do roku 1942. Dielo prináša nové fakty a súvislosti nielen o samotnej inštitúcii, ale aj o dobovom postavení učiteľov na Slovensku, ich funkciách a úlohách, ale aj o spôsoboch riešenia ich problémov v rámci dobového spoločenského a politického kontextu. Autor sa mal možnosť oprieť len o niekoľko vedeckých štúdií, ktoré sa všeobecne zaoberajú činnosťou učiteľských spolkov počas 1. ČSR. Preto väčšiu časť jeho informačných zdrojov tvorí bohatá pramenná báza archívov (Slovenský národný archív, Štátny archív v Žiline), ale predovšetkým početných dobových periodík a tlačovín.

Dielo je rozdelené do šiestich kapitol, ktoré sú ďalej členené na podkapitoly, čo mu dáva jasnú štruktúru a prehľadnosť.

V rámci prvej kapitoly poskytol autor čitateľovi krátky historický exkurz do dejín organizovaných učiteľských spolkov na území Slovenska, s počiatkom na Gemeri (1742) a v Malohonte (1786). Ďalej priblížil procesy a aktivity spolkovkej činnosti v 19. storočí, aj v rámci obrodeneckých aktivít Slovákov. V krátkosti rozobral kategorizáciu učiteľských spolkov a organizácií v 2. polovici 19. storočia a následne snahy o zjednotenie slovenských učiteľských spolkov, zvlášť v procese všeobecnej sekularizácie, maďarizácie a zoštatňovania škôl po roku 1867. Za svetlý príklad jedného zo „slovenských ostrovov“, ktorý nepodľahol v tomto smere maďarizačným aktivitám, uviedol evanjelické učiteľstvo v Turčianskom Sv. Martine. Zostrená maďarizácia v posledných desaťročiach monarchie však zanechala nielen neblahú vzdelanostnú úroveň Slovákov, ale aj ich oslabené národné povedomie.

Druhá kapitola uvádza spoločensko-politické pomery, ktoré sprevádzali vznik Česko-Slovenska v súvislosti s transformáciou slovenského školstva v značne pomad'arčenom školskom systéme (v septembri 1918 bolo totiž na Slovensku až 3 298 maďarských, 186 jazykovo zmiešaných a len 140 slovenských ľudových škôl). Zmeny prebiehali predovšetkým na učiteľských postoch, ktoré postupne opúšťali maďarsky orientovaní učitelia, nelojálni k novému štátu (prepustených vyše 2 500 učiteľov v r. 1919) a popri menšine Slovákov sa na týchto postoch začali uplatňovať predovšetkým pedagógovia z českých krajín. Tí v rámci štátnej ideológie mali zároveň za úlohu prezentovať a posilňovať ideu čechoslovakizmu. To so sebou prinášalo aj konfliktné situácie, najmä zo strany národne orientovaných politikov. Pôsobenie českých pedagógov v slovenskom prostredí tak nebolo, s ohľadom na slovenské kultúrne, jazykové a náboženské špecifiká, vždy bezproblémové. Na konci kapitoly autor priblížil proces založenia samotného Zemského

učiteľského spolku. Uvádza, že jeho iniciátormi boli učitelia z Liptova, ktorí sa spolu s ďalšími slovenskými a s českými učiteľmi stretli koncom mája 1919 na dvoch poradách vo Vrútkach. V poznámke pod čiarou (č. 96) uvádza prekvapivú informáciu, že pôvodne to malo byť stretnutie zväčša českých učiteľov pôsobiacich na Slovensku, ktorých cieľom bolo vytvorenie ústrednej učiteľskej organizácie a jej následné pripojenie k Ústrednej rade učiteľstva v Prahe. Tomuto zámeru však zabránila masová účasť slovenských učiteľov a to na základe zverejneného oznamu v *Národných novinách*. Slovenskí učitelia tak nakoniec v procese založenia spolku prebrali iniciatívu, využili udalosti vpádu maďarskej Červenej armády na Slovensko, ako aj prázdninové obdobie a 4. augusta 1919 sami založili *Zemský učiteľský spolok pre Slovensko* (ZUS). Prekvapení českí učitelia spolu s niektorými slovenskými liberálnejšie zmýšľajúcimi kolegami v reakcii na to vytvorili *Spolok učiteľov meštianskych škôl* (ktorý sa následne z väčšej časti znova včlenil do ZUS, sčasti však pokračoval až do roku 1938 v organizovaní pokrokovovo orientovaných učiteľov, s programom poštátneho školstva). Aj keď to autor nespomína v texte explicitne, z priebehu opísaných udalostí vidieť zrejmy antagonizmus medzi slovenskými učiteľmi snažiacimi sa o samosprávne riešenie svojich záležitostí a českými učiteľmi predstavujúcimi unitaristické tendencie v rámci školstva spoločného štátu. Na čele konzervatívne orientovaného ZUS sa postavil žilinský učiteľ Anton Hancko, ktorý bol jeho predsedom počas celej existencie spolku. Spolok si vytvoril organizačné štruktúry a za primárnu úlohu okrem pozdviženia sociálneho statusu učiteľov a progresu slovenskej školy si stanovil aj pestovanie a rozširovanie vlastenectva a rozvoj slovenskej kultúry.

Prvú fázu činnosti tohto spolku spracoval autor v rámci tretej kapitoly knihy. V kľúčových rokoch 1920 – 1927 tu predstavil problémy súvisiace predovšetkým so snahami o sekularizáciu a zoštátnenie slovenského školstva. Diskusia učiteľov na tieto témy sa v slobodnom duchu odohrávala predovšetkým na stránkach časopisu *Slovenský učiteľ* ako tlačového orgánu ZUS. Za zmienené obdobie spolok postihli až tri veľké krízy, ktoré autor rozobral v jednotlivých podkapitolách. Prvá kríza (1920) predstavovala odchod pokrokového a liberálnejšie orientovaných učiteľov do *Ústredného spolku pokrokového učiteľstva na Slovensku* (ÚSPU), ktorí podporovali zoštátnenie väčšinovo cirkevného školstva na Slovensku a orientáciu na český školský systém.

Druhá kríza nastala po tom, ako Predsedníctvo ZUS aj napriek vôli väčšiny členov rozhodlo o nepripojení sa k *Československej obci učiteľskej* (ČOU), ktorá sa už v tom období (1921) profilovala politicky ľavicovo. Predseda A. Hancko ako poslanec Národného zhromaždenia za Slovenskú ľudovú stranu (SĽS) chcel totiž zo ZUS vytvoriť „*nástroj na obranu kresťanskej tradície slovenského národa proti všetkému čo mohlo tento ideál národnej kultúry narušiť.*“ Tak došlo k odštiepeniu časti členov do *Slovenskej obce učiteľskej* (SOU), s liberálnym programom zoštátnenia všetkého školstva na Slovensku. ZUS sa následne zamerlal na posilnenie svojej organizácie proti hrozbe ďalšieho štiepenia a spoluprácou s ďalšími spolkami a organizáciami (Svojpomocný podnik učiteľstva a profesorstva na Slovensku, Matica slovenská, Muzeálna slovenská spoločnosť, Živena a pod.) a zároveň sa v roku 1922 spolupodieľal na vytvorení *Sdruženia slovenských odborových organizácií* (SSOO) pod vplyvom SĽS. A. Hancko sa zároveň stal aj predsedom tohto

zastrešujúceho odborového združenia. Nakoniec sa spolok v krátkom čase (1925) nevyhol ani tretej kríze, a to konfesionálnemu rozkolu s učiteľmi evanjelického vierovyznania, ktorí založili *Spolok evanjelických učiteľov* (SEU).

Štvrtá kapitola sa zameriava na činnosť spolku a jeho reorganizáciu v rokoch 1928 – 1935, keď vzhľadom na nové krajinské zriadenie došlo aj k zmene názvu spolku na *Krajinský učiteľský spolok* (KUS). Kapitola podrobnejšie popisuje vzťah spolku k reforme školstva pod vplyvom reformného pedagogického hnutia. Rovnako popisuje spoluprácu medzi učiteľskými spolkami, ktorej cieľom bolo dosiahnutie spoločných stavovských cieľov. Hoci sa spolok stále pokladal za nepolitickú organizáciu, jeho blízkosť s HSLS bola viac ako zrejmä a aj jej skratka KUS sa začala interpretovať (čítať) ako „Katolícky učiteľský spolok“. Redakcia časopisu *Slovenský učiteľ* v tomto období tiež začala s cenzúrou článkov, ktoré odporovali katolíckemu smeru slovenského školstva. Na druhej strane v procese spoločného odborového zastrešenia učiteľských organizácií začala bližšia spolupráca medzi „konfesionálnymi“ spolkami KUS a SEU a učiteľskými spolkami národnostných menšín (Nemcov, Maďarov, Rusínov).

Piata kapitola popisuje vývoj spolku v jeho poslednej fáze existencie v rokoch 1938 – 1942, keď sa v období autonómie a samostatnosti Slovenska postupne zrealizovala väčšina jeho požiadaviek. Znova však došlo k zmene jeho názvu na *Krajinský katolícky učiteľský spolok* (KKUS), keď sa už spolok vyslovene identifikoval konfesionálne. Ostatné, nekonfesionálne učiteľské spolky boli zrušené a ich majetok prebrali KKUS a SEU (v pomere 75 : 25). KKUS sa tak stal opäť najsilnejším a najpočetnejším učiteľským spolkom na Slovensku. V rámci jeho vnútornej štruktúry došlo k zriadeniu viacerých špecifických pracovných odborov (napr.: pedagogicko-didaktického; pre učebné osnovy; pre reformu učiteľského vzdelávania a pod.). Spolok v nových podmienkach už nemusel zápasiť s konkurenčnými organizáciami a ideou čechoslovakizmu a „českých“ školských reforiem, preto vytvoril nový program národného školstva v rámci kresťanského a národného ducha. Zároveň prebiehala aktívna spolupráca jeho predstaviteľov s ministerstvom školstva a národnej osvety na reforme školstva v súlade s politikou HSLS, zameranej na nacionálnu výchovu s kresťanským svetonázorom. V tomto duchu sa niesla aj väčšina propagačných článkov v *Slovenskom učiteľovi*. Vrcholom v dejinách spolku boli oslavy 20. výročia jeho založenia, ktoré sa konali v polovici augusta 1939 v Ružomberku. Zúčastnili sa na nich totiž najvyšší predstavitelia štátu, vrátane prezidenta republiky. V nasledujúcom období však už dochádzalo k postupnému oslabovaniu pozície spolku v prospech štátnych orgánov. Popísaný je tu proces zániku spolku a jeho začlenenie do *Sdruženia štátnych a verejných zamestnancov* (SŠaVZ), ktoré malo prebehnúť do konca roka 1941. Vďaka A. Hanckovi, ktorý bol zároveň aj predsedom SŠaVZ, sa tak definitívne stalo až v novembri 1942. KKUS sa včlenil do *III. odboru školskej a osvetovej správy*, a jeho *I. oddelenia katolíckeho učiteľstva*, kde v nasledujúcom období začal s vytváraním nižších štruktúr. A. Hancko sa pritom stal vedúcim tohto oddelenia a zároveň zástupcom riaditeľa III. odboru, čiže kontinuálne pokračoval na čele slovenského učiteľstva.

Zatiaľ čo v prvých piatich kapitolách sa autor prioritne zaoberal organizovanosťou slovenských učiteľov a vývojom ZUS v jednotlivých jeho etapách, konečná šiesta kapitola

prináša zhodnotenie prínosu tohto spolku v rámci rozvoja ľudovýchovy. Pozornosť taktiež venuje problematike vzdelávania učiteľov a moderným koncepciám vo vyučovaní dejepisu.

Autor pri skúmaní vývoja organizačnej štruktúry a aktivít spolku, okrem základnej faktografie sledoval tiež postoj spolku k spoločenským, školským, kultúrnym problémom a návrhom na ich riešenie. Taktiež svoju pramennú základňu rozšíril pri porovnávaní jednotlivých učiteľských spolkov o ďalšie hodnotné informačné zdroje, ktoré môžu byť nápomocné ďalším potenciálnym bádateľom v tejto oblasti.

Kniha je doplnená množstvom obrazového materiálu, ktorý predstavuje predovšetkým reprodukcie fotografií osobností spolku a slovenského školstva. Ich kvalita, aj vzhľadom na čierno-biele prevedenie nie je úplne ideálna. V texte je vzhľadom na popis väčšieho množstva spolkov a organizácií veľa skratiek, čo niekedy spôsobuje problémy pri plynulom čítaní, ale určite nemá vplyv na kvalitu tohto diela. Špecifikom práce je aj to, že 3. – 5. kapitola obsahujú podkapitoly s názvom *Zhrnutie časového obdobia*, ktoré sa venujú prevažne dobovým reáliám a politickým aspektom vo vzťahu k predmetnej problematike kapitoly.

Dominik Blanár

SPRÁVY

Vedecká konferencia v Trnave 26. 9. 2024

V rámci pravidelného dvojročného cyklu trnavských právnických dní na Právnickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave sa 26. septembra 2024 konala medzinárodná vedecká konferencia pod názvom Tradičné a netradičné v práve, z pohľadu jednotlivých odvetví práva aj v ich historickom pohľade.

V súlade so zámermi vedeckého kongresu do tohto univerzálne stanoveného rámca bola zaradená tiež osobitná sekcia katedry historického práva a metodológie práva tunajšej fakulty. Základom pracovného vedeckého stretnutia jej aktérov sa stal vedeckovýskumný projekt VEGA člena katedry doc. JUDr. Petra Vyšného, PhD. (zodpovedného riešiteľa) pod názvom Teórie spravodlivej vojny učencov Salamanskej školy a ich odkaz v moderných teóriách spravodlivej vojny a v modernom vojnovom práve. Hlavné zameranie jednotlivých príspevkov tak spočívalo v poukázaní na východiská i podstatu Salamanskej školy v reflexiách historického vývoja z pohľadu európskych, ale aj mimoeurópskych intelektuálnych tradícií v nadväznosti na podstatu spravodlivosti, jej legitimacy i legality, v reálnych historických a tiež aj súčasných konfliktoch.

V úvodnom všetko zahrňujúcom vystúpení prof. Panagiotis Glavinis, dekan Právnickej fakulty Aristoteles Univerzity Thesaloniky, obsírne predstavil danú problematiku nielen z pohľadu výberu vojenských konfliktov v starovekom Grécku. Hľadal tiež podobnosti v rovine niektorých vojenských konfliktov v Európe vo všeobecne historických, právnohistorických i ekonomických sekvenciách.

Dr. Dimitrios A. Kourtis z totožnej fakulty vystúpil s príspevkom Debata o spravodlivej vojne podľa Salamanských prednášok a európske periferie v kontexte analýzy druhej svetovej vojny.

Prof. Mosný, emeritný prof., v príspevku Spravodlivá vojna versus Nespravodlivá vojna (Zamyslenie) na podklade definovania každého vojnového konfliktu, ako najvlastnejšej podstaty ľudského zla, na historickom pozadí prvej i druhej svetovej vojny poukázal na často nepatrné hranice oddeľujúce spravodlivú i nespravodlivú vojnu.

Doc. Vyšný z Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave vo svojom vystúpení s názvom Spravodlivý dôvod vojny z pohľadu Salamanskej školy rozobral východiská, podstatu i dosah tohto učenia v súvislostiach neskorších filozoficko-právnych učení.

Mgr. Větrovský z Právnickej fakulty Západočeskej univerzity v Plzni v príspevku Grotius o sebaobrane a iných spravodlivých dôvodoch vojny poukázal na špecifiká súvzťažnosti doby, v ktorej žil a aktívne pôsobil tento významný predstaviteľ prirodzenoprávnej školy, diplomat považovaný za jedného zo zakladateľov moderného medzinárodného práva.

Doc. Maršálek z Právnickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe sa zamerail na Právne aspekty Hitlerovej vojny proti Československu. Poukázal z hľadiska medzinárodného práva nielen na rozhodujúce fakty zabratia sudetského územia, ale na pokračujúcu agresiu hitlerovského Nemecka zameranú na likvidáciu československého štátu.

Autorská dvojica JUDr. Lanczová – JUDr. Martišková z Právnickej fakulty TU v Trnave v zaujímavo ladenom príspevku Vývoj princípu (zelenej) proporcionality sa dotkla niektorých významných aspektov proporcionality v dejinách a analýzy sformovania sa tohto princípu v prvých teóriách o spravodlivej vojne.

Doc. Varga z Fakulty práva a Politických vied Univerzity Szeged s príspevkom Dopad prvej svetovej vojny na hospodársky život a právny vývoj v Maďarsku v historickom kontexte problémov pertraktoval najnovšie postoje k príčinám vypuknutia tohto svetového konfliktu v reláciách skúmania jej charakteru.

JUDr. Prudovič z Právnickej fakulty TU v Trnave vo svojom vystúpení obohatil problematiku podstaty vojnových konfliktov v dimenziách nielen dobovo ohraničených, ale aj predmetne zameraných, striktne sa pritom držiac vymedzenia v názve príspevku Koncepcia spravodlivej vojny v sociálno-právnej filozofii prvej polovice 20. storočia.

Dr. Ceglárska z Fakulty práva i administratívy Jagelovskej univerzity v Krakove vo svojom vystúpení Spravodlivá alebo nespravodlivá vojna? Skúmanie trójskej vojny cez optiku Vyhnania gréckych vyslancov podľa historického románu J. Kochanowského uplatnila netradičný záber z pohľadu k centrálnemu vymedzeniu témy rokovacej sekcie.

Laura Gheorghiu z Inštitútu Verejného práva Univerzity Genz vo svojom príspevku Vo veku národných štátov spravodlivá vojna neexistuje na použitých príkladoch zaujala principiálnym stanoviskom k identite národného štátu.

Mimoeurópsky pohľad na sekciu pertraktovanú problematiku obsahovali tri príspevky vedeckých pracovníkov z Národnej autonómnej Univerzity Mexiko.

K ich autorom patrili:

Dr. Oscar Cruz Barney s témou Spravodlivosť vojny: Pohľad z amerických kolónií Španielska a Filipín.

Dr. Luis René Guerreso Galvan s témou Poznámky k spravodlivosti vojny vychádzajúce z Listov Správ Hernána Cortesa.

Dr. Diego Valadés Ústava a mier.

Vo vzťahu k rokovaniu sekcie je vhodné osobitne uviesť, že pohľad všeobecnohistorický a právnohistorický nie sú odťažité. Rozhodne však dopĺňujúce i obohacujúce sa navzájom. Môžu vytvárať i vytvárajú jeden celok. V takomto duchu boli koncipované aj jednotlivé príspevky i následná početná diskusia.

Rokovanie konferencie prebiehalo prezenčne i formou pripojenia on-line.

Peter Mosný

Správa o činnosti Historického odboru Matice slovenskej v roku 2024

Členská základňa

Počas roka 2024 pokračoval tajomník HO MS v revízii členskej základne. Prijatí alebo obnovení boli desiatí členovia, jeden člen zomrel (prof. Milan S. Ďurica) a štyria členovia sa stali neaktívnymi. HO MS mal k 31. decembru 2024 celkovo 63 riadnych platiacich členov, čo je o 5 viac ako v roku 2023.

Hospodárenie

HO MS začal rok 2024 s prebytkom z minulého roka v celkovej výške 1 634,03 €. Rok 2024 uzavrel HO MS s celkovým prebytkom 850,35 €.

Prijímy tvorili dohromady 1 501 €, z čoho 490 € tvorili členské príspevky vrátane nedoplatkov z minulých rokov, 300 € tvorila dotácia z MS a 711 € tvorili účelové dary od Jána Pastuszeka.

Výdavky tvorili dohromady 2 284,68 €, z čoho 34,63 € tvorili náklady na vedenie domény zbornik.sk, 1 412,12 € tvorili náklady na zhotovenie 10 kusov Ceny Daniela Rapanta, 29 € tvoril členský odvod do fondu MS, 90,13 € tvorili náklady na pútač HO MS, 57 € tvorili náklady na cestu prof. Homzu na prednášku v Prešove, 568 € tvorili náklady na prenájom priestorov a ubytovanie pre prednášajúcich a 93,80 € tvorili náklady na občerstvenie, poštové a reprografické služby.

Zasadnutia výboru

Výbor HO MS zasadol v roku 2024 celkovo dvakrát, a to 17. januára a 19. decembra. Na zasadnutí sa preberali základné úradné úkony, plánovala sa činnosť na najbližšie obdobie a koordinovali sa konkrétne kroky vedúce k naplneniu plánu práce.

Prednášky, konferencie a iná činnosť

Členovia HO MS organizovali alebo sa aktívne zúčastnili na nasledujúcich podujatiach:

- Prednáška doc. PhDr. Martina Javora, PhD. *Slobodomurári na Slovensku* (21. 1. 2024 Prešov).
- Popularizačný videodokument *Vrátil Slovákom dejiny? Spomienky na prof. M. S. Ďuricu* (4. 2. 2024).
- Popularizačný videodokument *Holubičí národ? Rozhovor o slovenských vojvodcoch a vojakoch s doc. Vladimírom Segešom* (8. 2. 2024).
- Popularizačný videodokument *Dezertovali Slováci k Sovietom? Odpovedajú profesionálni historici* (4. 3. 2024).
- Vedecký seminár *Konštantín Čulen (26. február 1904 Brodské – 7. apríl 1964 New York) Život a dielo* (3. 4. 2024 Bratislava).
- Vedomostná súťaž o Cenu Bela Pollu (12. 4. 2024 Prešov).

- Popularizačný videodokument *Slovák v amerických zaistovacích táboroch – Konštantín Čulen* (5. 4. 2024).
- Prednáška plk. v. v. Doc. Karola K. Kulašika *Protiturecké boje na Slovensku* (10. 4. 2024 Nitra).
- Popularizačný videodokument „*Je chybou, že sa Slováci vzdávajú uhorských dejín*“ – prof. Jan Rychlík (25. 4. 2024).
- Popularizačný videodokument *Rafael Podmanický – zabudnutý lúpežný rytier* – doc. Ivan Mrva (1. 5. 2024).
- Popularizačný videodokument *Matica slovenská v národných dejinách* – doc. Ivan Mrva (9. 8. 2024).
- Popularizačný videodokument *Štefan I. Uhorský a Svätopluk* – prof. Martin Homza (21. 8. 2024).
- Popularizačný videodokument *Generál Malár bojoval s Maďarmi a Sovietmi, skončil v nemeckom koncentráku* – Dr. Branislav Kinčok (28. 8. 2024).
- Popularizačný videodokument *Bitka pri Moháči: pozadie, priebeh, následky* – doc. Ivan Mrva (29. 8. 2024).
- Prednáška doc. PhDr. Dany Plickovej, CSc. *Aký hrozný bol Ivan IV. Hrozný* (21. 10. 2024).
- Vedecká konferencia *Byzantský humanizmus v kontexte súčasných humanizmov* (21. a 22. 10. 2024 Prešov).
- Vedecká konferencia *Historik Dr. Ján Tibenský (* 26. august 1923 Budmerice – † 11. máj 2012 Bratislava) a dnešok (K odkazu historického diela Jána Tibenského)* (8. 11. 2024 Budmerice).

Publikačná činnosť

HO MS sa podieľal na príprave a vydaní obidvoch čísel Historického zborníka za rok 2024, ktorých súčasťou boli príspevky z dvoch seminárov, ktoré organizoval HO MS v roku 2023 a 2024. Zároveň HO MS zabezpečuje elektronické publikovanie celých čísel, ako aj jednotlivých príspevkov Historického zborníka MS na: www.zbornik.sk

Pavol Demjanič

Pokyny pre autorov

Historický zborník je recenzovaný vedecký časopis zameraný na slovenské národné dejiny od najstarších čias po súčasnosť. Publikuje príspevky venované politickým, hospodárskym, kultúrnym a sociálnym dejinám, tematicky zamerané celoslovensky, ale aj regionálne v prípade významu spracovanej regionálnej problematiky v celoslovenskom kontexte. Venuje sa aj medzinárodným súvislostiam slovenských dejín, dejinám Slovákov v zahraničí a dejinám Matice slovenskej. Časopis vydáva vedecké príspevky (štúdie, materiály, edované dokumenty), medailóny o osobnostiach historiografie, recenzie a informačné správy. Texty sú publikované v slovenčine alebo v angličtine. Súčasťou vedeckých príspevkov sú abstrakty a kľúčové slová. Príspevky prechádzajú redakčnou a jazykovou úpravou.

Historický zborník publikuje výlučne pôvodné, dosiaľ nepublikované vedecké príspevky na základe schválenia dvomi recenzentmi v anonymnom recenznom konaní a redakčnou radou časopisu. Rozsah vedeckých príspevkov nesmie byť menší než 20 normostrán a nemal by prekročiť 45 normostrán. Príspevky sa prijímajú v elektronickej podobe na e-mailovej adrese: redakcia@zbornik.sk.

Vedecký príspevok má nasledujúcu štruktúru: Názov; podnázov (ak je); meno autora/autorov s titulmi; e-mailová adresa; pracovisko/inštitúcia; ORCID; abstrakt (približne 1 500 znakov); kľúčové slová; text príspevku; zoznam použitých prameňov a literatúry.

Bibliografické odkazy sa uvádzajú podľa aktuálne platnej normy. Je v nich potrebné uvádzať identifikátory ISSN/ISBN a DOI (ak sú). Uvádzame niekoľko príkladov:

Odkaz na knižnú publikáciu

LETZ, Róbert. *Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku (1920–1948)*. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 175, ISBN 80-7090-575-1.

Opakovaný odkaz na knižnú publikáciu

LETZ, Róbert. *Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku*, 171 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej publikácii

GAJDOŠOVÁ, Martina. Dve advokátske komory na Slovensku od roku 1936 – Advokátska komora v Bratislave a Advokátska komora v Turčianskom Svätom Martine. In GAJDOŠOVÁ, Martina a kol. *Advokátske komory na Slovensku v rokoch 1875 – 1948*. Bratislava : Slovenská advokátska komora, 2018, s. 420, ISBN 978-80-224-1641-2.

Opakovaný odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej publikácii

GAJDOŠOVÁ, Martina. Dve advokátske komory, s. 420.

Odkaz na príspevok publikovaný v periodiku

VÁLKA, Miroslav. Czechoslovak Republic and the Formation of Ethnographic Science during the “First Republic” (1918–1938). In *Glasnik Etnografskog Instituta*, roč. 68, 2020, č. 2, s. 382, ISSN 0350-0861, <http://dx.doi.org/10.2298/GEI2002379V>.

Opakovaný odkaz na príspevok publikovaný v periodiku

VÁLKA, Miroslav. Czechoslovak Republic and the Formation of Ethnographic Science, s. 379.

Odkaz na elektronický zdroj

ROHOŇOVÁ, Ľudmila – GAŠPAROVÁ, Mária. *Pavol Strauss. Personálna bibliografia*. 2. rozšírené vydanie. Martin : Slovenská národná knižnica, 2012, s. 15-17 [online]. Dostupné na: http://www.snk.sk/images/Edicna_cinnost/Zborniky/Strauss_Pavol_bibliografia_2_vyd.pdf [cit. 18. 7. 2018].

Odkaz na archívny prameň

Slovenský národný archív, Bratislava (SNA), f. Ministerstvo vnútra (MV), šk. č. 1471. List Okresného úradu v Liptovskom Sv. Mikuláši Krajinskému úradu, 3. 8. 1933.

Opakovaný odkaz na archívny prameň

SNA, f. MV, šk. č. 1473. List Štátnej nemocnice v Palúdzke ministerstvu vnútra, 6. 7. 1940.

HISTORICKÝ ZBORNÍK

ROČNÍK 35
2025 ČÍSLO 1

ISSN: 1335-8723

9 771335 872006 5 1